

Tartu ülikool
Filosoofiateaduskond
Ajaloo ja arheoloogia instituut

Ken Ird

SODOOMIAJUHTUMID VARAUUSAEGSES EESTIS
PÄRNU MAAKOHTU MATERJALIDE PÕHJAL

Magistritöö

Juhendaja: prof Mati Laur

Tartu 2013

*Du Galgen Vogel, was thust du, was hast du da für ein Wesen
welches weder Gott noch Menschen gefällt!*¹

¹ „Sa völlaroog, mida sa teed, mis teed sa siin asja, mis ei meeldi ei Jumalale ega inimesele!“ Loomapilastajale pealesattunu hüüatus. EAA.915.1.594. Actor offic. contra des Aidenhofschen Gesindes wirthen Polli Rits' Aufzögling Johim in puncto sodomia. 1706—1707, L 9.

SISUKORD

Sissejuhatus	4
1. Sodoomia varauusaegses ühiskonnas	9
1.1. Seksuaalsus, riik ja kirik.....	9
1.2. Pärnu maakohtus menetletud sodoomiajuhtumid	13
1.3. Planeeritud või juhuslik üleastumine?.....	21
2. „Taevani kisendav patt“ — sodoomia ja varauusaegne kirik Liivimaal	24
2.1. Süüalused ja kristlus.....	27
2.2. Süüaluste endi hinnangud ja seletused	31
2.3. Sodoomiajuhtumite tunnistajad.....	35
3. „Loomuvastane kriminaalkuritegu“ — sodoomia ja varauusaegne kohus Liivimaal.....	41
3.1. Kohtuprotsessist Pärnu maakohtus.....	41
3.2. Sodoomias süüdistatute karistamise õiguslikud alused.....	44
3.3. Sodoomias süüdimõistetute karistamine Pärnu maakohtu otsuste põhjal.....	49
4. Epiloog: sodoomia ja varauusaegse Liivimaa talupojauhiskond	59
Kokkuvõte	63
Zusammenfassung	68
Kasutatud allikad ja kirjandus	76
Lisa 1	87
Lisa 2	88
Lisa 3	90

SISSEJUHATUS

„Sääraseid nähtusi võib ette tulla vaid metsrahvaste juures, keda õpetavad ainult üksikud misjonärid, ei tahaks uskudagi, et seda võib juhtuda maal, kus rahva õpetajaks on alaliselt, katkestamatult 500 aastat olnud alati kohal viibiv arvurikas vaimulikkond.“²

Sellisel viisil on oma pahameelt eestlaste seas halbade haridusolude tõttu esinenud sodoomia üle emotsionaalselt väljendanud 1762—1792 Liivimaa (aastast 1775 ka Eestimaa) kindralkuberner George von Browne. Toonane kohalik kõrgeim riigiametnik Läänemereprovintside on isiklikult juhtinud tähelepanu XVIII sajandil praegusel Eesti alal arvestaval määral levinud seksuaalsele praktikale.³ Tema mõtteavaldus mõjub seejuures ühtaegu nii kummastavalt kui ka huvipakkuvalt.

Inimajaloo teebki põnevaks eelkõige selle lõputu mitmekesisus ning seega ei tohiks ajaloo uurimisel tähelepanuta jääda mitte ükski möödunud inimeste elu puudutanud tahk. Ka kõige võõrastavamana näiv minevikunähtus võib meid lähemale viia sellega kokkupuutunud või selle kõrval elanud inimeste, lõppkokkuvõttes aga toonase ühiskonna paremale mõistmisele. Sellise üldise arusaama valguses on 1980. aastatest alates uurima hakatud ka varauusaegses Euroopa ühiskonnas esinenud sodoomiat — inimese vahekorda loomaga ehk loomapilastust. Kuna toona oli sodoomia ennekõike talurahva seas levinud kriminaalkuritegu, saab varauusaegse loomapilastuse uurimiseks kasutada just kohtumaterjale. Seda enam, et tihtilugu ongi kohtuprotokollid ainsad kirjalikud allikad, kust võib leida vihjeid kirjaoskamatute mõttemaailma kohta.

Sodoomiat varauusajal on peamiselt uuritud Põhja-Ameerika ning Lääne-Euroopa kontekstis. Põhja-Euroopas tegi 1992. aastal esimese teadusliku uurimusega sodoomiast otsa lahti Rootsi ajaloolane Jonas Liliequist, kelle doktoriväitekiri käsitles XVII kuni XVIII sajandil Rootsis õuekohtus menetletud loomapilastusjuhtumeid.⁴ Tema teadustöö tuules on sodoomia uurimine hakanud hõlmama ka Läänemere idakallast: nii avaldati 2006. aastal

² Eesti rahva ajalugu 5. Vene aeg. Saksa aadlivõim. Ärkamisaja algus. Toimetajad Juhan Libe, August Oinas, Hendrik Sepp ja Juhan Vasar. Tallinn 1997, lk 1445.

³ Ka on kriminaalajaloo XVIII sajandi Saaremaa maakohu praktikat uurinud Constantin Buxhoevden ära märkinud sodoomiajuhtumite üllatavalt suure hulga kohtus menetletud juhtumite seas. **Constantin Buxhoevden**. Beiträge zur Strafrechtspflege in Oesel im XVIII. Jahrhundert. Tartu 1893, lk 88.

⁴ **Jonas Liliequist**. Brott, synd och straff. Tidelagsbrottet i Sverige under 1600- och 1700-talet. Umeå 1992. Juba aasta varem oli Liliequist avaldanud oma doktoritööga samateemalise artikli. **Jonas Liliequist**. Peasants Against Nature: Crossing the boundaries between Man and Animal in Seventeenth- and Eighteenth-Century Sweden. — Journal of the History of Sexuality 1991, kd 1, nr 3.

Teemu Keskisarja doktoritöö loomapilastusest kui kuriteost ja sotsiaalsest fenomenist XVIII sajandi Soomes⁵ ning viis aastat hiljem esimese sellekohase uurimusena Liivimaa kubermangu kohta XVII ja XVIII sajandi vahetusel Susanna Sjödin Lindenskougi doktoriväitekirja.⁶ Viimane põhineb Riias Läti riikliku ajalooarhiivi Liivimaa õuekohtu fondis leiduvatel sodoomiajuhtumite kohtuprotokollidel aastatest 1685—1709.

Kõik need kolm väitekirja lähenevad sodoomiale kui seksuaalsusega seotud nähtusele ennekõike mehelikkuse vaatenurgast. Ometigi on see vaid üks viis, kuidas varauusaegsetes kohtutes menetletud sodoomiajuhtumeid käsitleda. Samahästi võib sodoomiajuhtumeid vaadelda ka varauusaegsete ühiskondlike muutuste kontekstis näitena sellest, kuidas muutus riigi ja indiviidi omavaheline suhe. On ju ajalooteaduses alates 1960. aastatest suurt tähelepanu juhitud sotsiaalse distsipliini (*Sozialdisziplinierung*) ja üldise avaliku heaolu (*allgemeine Wohlfahrt*) juurutamisele varauusaegses riigis.⁷ Sellise suundumuse jaoks on sodoomiajuhtumid äärmiselt kõnekad, kuna ühendavad endas varauusaegse ühiskonna kristlikud arusaamad — ideoloogia, mille kandjaks ja levitajaks XVII—XVIII sajandi Läänemere-provintssides oli luterlik kirik oma vaimulikega — ning riigivõimu bürokraatiamehhanismi, mida esindas toonane kohalik kohtusüsteem. Lisaks oli sodoomia kui seksuaalvaldkonda kuuluv üleastumine äärmiselt delikaatne ja tundlik teema, mis pani omamoodi proovile kogu varauusaegse ühiskonna alates privilegeritud seisustest kuni talupoegkonna madalamate kihtideni.

Seega võimaldavad varauusaegsetes kohtutes menetletud sodoomiajuhtumid kontrollida toonase kohaliku võimu haldussuutlikkust just ideoloogilisest seisukohast, see tähendab võimalust vaadelda, kuidas edukalt suutsid riiklikud ja kiriklikud institutsioonid teha koostööd, et saavutada kohalike alamate seisuste ehk valdavas enamuses eestlastest talurahva üle efektiivsemat sotsiaal-ideoloogilist kontrolli. Laias laastus oligi sodoomiajuhtumite puhul tegemist pigem kuriteoga ideede, mitte inimeste või nende vara vastu, nagu on tabavalt märkinud oma artiklis loomapilastusest varauusaegsel Inglismaal Courtney Thomas.⁸ Niisiis võib oletada, et sodoomiajuhtumid on heaks näiteks, kuidas varauusaegne riik üritas distsiplineerida oma ühiskonda, et panna selle liikmeid käituma võimalikult kindlaksmääratud ja etteaimataval viisil ning toonane Eesti- ja Liivimaa pole siin mingi erand.

⁵ **Teemu Keskisarja.** „Secoituxesta järjettömäin luondocappalden canssa“. Perversiot, oikeuselämä ja kansankulttuuri 1700-luvun Suomessa. Helsingi 2006.

⁶ **Susanna Sjödin Lindenskoug.** Manlighetens borte gräns. Tidelagsrättegånar i Livland åren 1685—1709. Stockholm 2011.

⁷ **Andrea Iseli.** Öffentliche Ordnung in der Frühen Neuzeit. Stuttgart 2009, lk 115—121.

⁸ **Courtney Thomas.** “Not Having God Before his Eyes“: Bestiality in Early Modern England. — Seventeenth Century 2011, kd 26, nr 1, lk 150.

Siinne uurimus põhineb Pärnu maakohtus aastatel 1669—1818 menetletud sodoomiasüüdistuste protokollidel. Väljavalitud pooleteisesajandiline ajavahemik kuulub perioodi, mida tavatsetakse Eesti ajaloo teaduses kutsuda varauusajaks, ning algab teadaolevalt esimese menetletud sodoomiajuhtumiga Pärnu maakohtus. Ajavahemiku lõppaasta on valitud võrdlemise meelevaldselt ennekõike eesmärgiga kaasata uurimusse ka XIX sajandi alguse materjali, et välja selgitada, kas selle aastasaja esimestel kümnenditel alguse saanud sotsiaalsetel muudatustel on olnud mingi mõju ka sodoomiasüüdistuste menetlemisele. Valitud ajaperiood lõppeb 1819. aastaga, mil Liivimaa talurahvas vabastati pärisorjusest. Kuigi kohtukorraldusse ning kriminaalõigusesse ei toonud see kaasa olulisi muudatusi, on talupoegade pärisorjusest vabastamine oluline rajajoon, millest alates teisenes üha kiirenevas tempos kogu senine kohaliku talurahva traditsiooniline elukorraldus.

Siinjuures tuleb ära mainida, et välja on jäänud 1783—1796 Pärnu maakohtu haldusalas menetletud sodoomiajuhtumid, kuna sellel ajal kehtis Läänemere-provintside Vene keisrinna Katariina II kehtestatud asehalduskord, mis tõi omakorda kaasa kogu kohaliku kohtusüsteemi põhjaliku ümberkorraldamise 1775. aasta kubermangureformi alusel. Kõik senised kohtuasutused saadeti laiali ning nende asemele rajati uus kohtukorraldus seisuslikul põhimõttel.⁹ Kuna kahe erineva kohtusüsteemi allikmaterjalidest kogutud andmete analüüsimine oleks komplitseeritum ning võib arvata, et sedavõrd lühikest aega kehtinud uut tüüpi halduskorraldus ei suutnud tõenäoliselt sodoomiajuhtumite menetlemist eriliselt mõjutada, pole asehalduskorra vältel käsitletud sodoomiajuhtumeid siinsesse uurimusse kaasatud.

Pärnu maakohus sai varauusaegsetest Eesti- ja Liivimaa kubermangu alamastme kohtutest siinse töö primaarsete allikate lähtekohaks valitud mitmel põhjusel. Kõige otsustavamaks osutus seejuures Pärnu maakohtu halduslik piirkond, kuhu kuulusid varauusaegse Pärnu maakonna kihelkonnad (vt kaarti lisas 1).¹⁰ Tegemist oli tänasest Eestist umbes viiendiku moodustava alaga, mida iseloomustas väga suur sotsiaalne mitmekesisus. See oli tingitud juba ainuüksi piirkonna looduslikest oludest: seal leidis nii põllumajanduseks vägagi soodsad kõrgustikke, põlluharimiseks ebasobivad soised ja metsased piirkondi kui ka kalastamisest elatuvaid mereäärseid rannikualasid. Niisamuti ilmestasisid varauusaegset Pärnu maakonda kaks juba keskajal asustatud hansalinna Pärnu ja Viljandi. Varauusaegne Pärnumaa oli piirkond, mis koondas seega kõiki toonaseid kohalikke sotsiaalseid kihte. Niiviisi annab see

⁹ Eesti ajalugu IV. Põhjasõjast pärisorjuse kaotamiseni. Tegevtoimetaja Mati Laur. Tartu 2003, lk 106—109.

¹⁰ Pärast asehalduskorra lõppemist 1796. aastal jäeti alles Pärnumaa idapoolsetest kihelkondadest moodustatud Viljandimaa ning sellest ajast alates hõlmas Pärnu maakohtu haldusala kaht maakonda.

maakond küllaltki pädeva ülevaate kogu toonase Eesti- ja Liivimaa ühiskonnast. Teiseks oluliseks põhjuseks Pärnu maakohtu valimisel sai asjaolu, et selle kohtumaterjalid on säilinud vägagi austusväärset hulgal, pakkudes seeläbi häid võimalusi asjakohaste üldistuste tegemiseks ja adekvaatsema ülevaate saamiseks.

Uurimuse tarbeks kasutatud primaarsed allikmaterjalid asuvad lõviosas Eesti Ajalooarhiivis,¹¹ mõningaid üksikuid Pärnu maakohtu toimikuid võib leida ka Läti Riiklikust Ajalooarhiivist.¹² Allikad on toonasele ametlikule asjaajamiskeelele kohaselt saksakeelsed ning koosnevad reeglina süüaluse ja tunnistaja küsimus-vastus vormis kirja pandud ülekuulamisprotokollidest ning kohtuprotsessiga seotud kirjavahetusest, millest olulisim on kindlasti kohaliku pastori või mõisaametniku kaebekiri kohtule. Siinkohal väärib tähelepanu aga eelkõige asjaolu, et kohtutoimikutes pole süüaluste ja tunnistajate ütlused üldjuhul kirja pandud selles keeles, milles ülekuulamine ise läbi viidi. See omakorda tähendab, et nende sõnad on juba läbi käinud kohtukirjutaja kui sünkroontõlkija filtrist, asjaolu, millega tuleb allikate analüüsimisel kindlasti arvestada. Allikate eritlemisel on kasutatud ajalooteaduse klassikalisi meetodeid, ennekõike aga allikakriitikat ning võrdlevat analüüsimeetodit. Seejuures on neile lähenetud kvaliteetanalüüsi põhiselt, kuna kvantitatiivne analüüs ei paku niivõrd häid võimalusi sodoomia kui ühiskonnas ikkagi marginaalse nähtuse mõistmiseks.

Lisaks arhiiviallikele toetub sinne uurimus olulisel määral eelpoolmainitud Jonas Liliequisti töödele XVII ja XVIII sajandi sodoomiajuhtumitest Rootsist, aga ka Courtney Thomase 2011. aastal ilmunud artiklile „Not Having God Before his Eyes“: Bestiality in Early Modern England“. Kui Liliequist on sodoomiajuhtumitele lähenenud mehelikkuse seisukohast, siis Thomas on sodoomiajuhtumeid analüüsinud laiemas ühiskondlikus kontekstis. Kummagi autori kirjutised on siinse töö jaoks väärtuslikud empiirilised võrdlusmaterjalid, esimene eelkõige sarnase institutsioonilis-õigusliku ühiskonnakorralduse, teine aga sarnase lähenemisnurga poolest. Loomulikult ei ole võimalik mööda vaadata Susanna Sjödin Lindenskougi eelpoolmainitud Liivimaa-alasest XVII ja XVIII sajandi vahetuse sodoomiajuhtumite käsitlest, kus on Liliequistile sarnaselt kohtuprotokolle analüüsitud mehelikkuse vaatepunktist.¹³ Lindenskougi uurimuse mõningaid tulemusi on võimalik tänu siinses töös valitud pikemale ajavahemikule kriitiliselt üle kontrollida.

¹¹ Eesti Ajalooarhiiv (EAA), fond 915.

¹² Latvijas Valsts Vēstures Arhīvs, fond 109.

¹³ Lindenskougi doktoriväitekirjast on ilmumas Aivar Põldvee retsensioon ajakirja Forschungen Zur Baltischen Geschichte uues numbris.

Kohtupraktika käsitlemisel on võrdlevalt kasutatud ka Constantin Buxhoevdeni sisutihedat ülevaadet pakkuvat uurimust XVIII sajandi Saare maakohtu kohta.¹⁴

Töö põhiosa koosneb kolmest peatükist ja epilooigist. Esimeses peatükis antakse üldine ülevaade sodoomia käsitlemisest varauusaegses ühiskonnas, selle suhetest kiriku ja riigiga, mis väljendus eelkõige sodoomiat praktiseerinute üle kohtumõistmises. Nii analüüsitaksegi lähemalt Pärnu maakohtus varauusajal menetletud sodoomiajuhtumeid. Uurimuse teine peatükk käsitleb lähemalt varauusaegse ühiskonna ühe alustala, kiriku ja sodoomias süüdistatute ning loomapilastust pealt näinud tunnistajate omavahelist suhet. Kolmandas peatükis võetakse aga vaatluse alla varauusaegse ühiskonna teine tähtis osis ehk kohus ning vaadeldakse seeläbi lähemalt riigi ja selle õigussüsteemi suhtumist sodoomiasse. Epilooigis analüüsitakse, kuidas suhtus kiriku mõjul sodoomiasse varauusaegne eesti talurahvas, millisel määral väljendus seejuures kohaliku kiriku ja kohtu omavaheline koostöö ning kuidas rakendati see riikliku kontrolli teenistusse oma ühiskonna üle. Uurimusel on ka kolm lisa: esiteks kaart Pärnu maakohtus varauusajal menetletud sodoomiajuhtumite sagedusest kihelkondade kaupa, teiseks paar sodoomiaalast tekstikatket kohalike vaimulike kirjutistest ning kolmandaks mõningad rahvapärilised regilaulud ja naljandid loomapilastuse kohta.

Lõpetuseks veidi ka töös ettetulevaist ning mõningat selgitust vajavaist mõisteist. Sõnu „sodoomia“ ja „loomapilastus“ on kasutatud sünonüümidenä ehk esimese puhul on siin mõeldud selle sõna kitsamat, üksnes loomadega vahekorras olemise tähendust. Väljend „Läänemere-provintsid“ tähistab siinse töö kontekstis Eestimaa (lääs laastus tänapäeva Põhja-Eesti) ja Liivimaa kubermange (lääs laastus tänapäeva Lõuna-Eesti ja Põhja-Läti).

Sooviksin tänada kõigest südamest oma töö juhendajat professor Mati Lauri asjalike ja põhjalike juhtnõõride eest, niisamuti ajalooarhiivi, rahvaluule arhiivi ja Tartu ülikooli raamatukogu abivalmis töötajaid. Äärmiselt kasulikuks osutusid Eesti kirjandusmuuseumi teaduri Andreas Kalkuni lahked näpunäited ja hindamatu oli Greifswaldi ülikooli nooremteaduri Matthias Mülleri panus saksakeelse resümele lihvimisele. Suur tänu ka heasoovlikele tõlkijatele Katrinile, Helenile ja Matõssele, kes aitasid mul aru saada neist võõrkeelsetest tekstidest, mille puhul jäi mul endal puudu vajalikust keeleoskusest. Ilma nende kõigi abita poleks sinne uurimus sellisel kujul kohe kindlasti valmis saanud.

¹⁴ **Buxhoevden.** Beiträge zur Strafrechtspflege in Oesel.

1. SODOOMIA VARAUUSAEGSE ÜHISKONNAS

1.1. Seksuaalsus, riik ja kirik

Varauusaegse ühiskonna arusaam seksuaalsusest oli lahutamatu kristlikust kirikust ning selle teoloogiast. XVI sajandi alguses alanud reformatsioonist peale mitmekesisust ka arusaam seksuaalküsimustes, kusjuures praegune Eesti ala jäi sellest ajast peale üha selgemalt luterliku maailmavaate mõjuruumi.

Reformatsiooni suurkuju Martin Lutheri (1483—1546) arusaam vabast tahtest oli katoliiklikust mõtteviisist kardinaalselt erinev. Ta käsitas usku kui Jumala armust patusele antud kingitust, mida sai hoida ja tugevdada jumalasõnast juhiste otsimise kaudu. Usu aluseks võis olla üksnes piibel ning vaid suhetes Jumalaga, mitte preestritega sai patune inimene loota oma lunastusele. Kuna üksnes Jumal otsustab, kellele ta oma armu ja usku jagab, on seeläbi vaba tahte mõju inimesele minimaalne. Niisuguste arusaamadega vastandus luterlik teoloogia selgelt katoliiklikule patukahetsuse süsteemile, mis tugines patustaja teadvustatud patukahetsusele.¹⁵

Luther rõhutas, et inimesed on võrdselt nii vaimsed kui ka kehalikud. Seksuaalsuse küsimustes võttis ta aluseks vana katoliikliku (augustiinliku) traditsiooni, mille kohaselt oli seksuaalse iha tõttu korda saadetud patt Aadama ja Eeva pattulangemise tulemus. Seksuaalset himu ei olnud inimesel üksinda võimalik kontrollida oma igiomase patuse tõttu.¹⁶ Just sellel põhjusel hakkas luterlik teoloogia jõuliselt toetama abielu institutsiooni, mis võimaldas inimestel oma ihasid loomupäraselt Jumala enda poolt sanktsioneeritud viisil kontrolli all hoida. Sel kombel muudeti abielu inimese jaoks katoliiklikust kirikusakramendist uueks omalaadseks moraalseks käsuks, mistõttu oli protestantlik arusaam seksuaalsest kõlblusest varasemate arusaamadega võrreldes silmnähtavalt abielukesksem.¹⁷ Lõppkokkuvõttes kujunes protestantlikes maades seksuaalsuse osas paradoksaalselt välja ideoloogia, mis rõhutas nii sisemist enesedistsipliini — kuna pihiga polnud enam võimalik maha rahustada oma musta südametunnistust — kui ka välist distsipliini — protestantlikest tõekspidamistest lähtunud linnade magistraadid ja ilmalikud valitsejad hakkasid oma kodanike/alamate seksuaalset distsipliini seadustega reguleerima.¹⁸

¹⁵ Katherine Crawford. *European Sexualities, 1400—1800*. New York 2007, lk 75.

¹⁶ Crawford. *European Sexualities*, lk 75.

¹⁷ Isabel V. Hull. *Sexuality, State, and Civil Society in Germany, 1700—1815*. Ithaca ja London 1996, lk 19—21.

¹⁸ Crawford. *European Sexualities*, lk 83.

Ajaloolane Ernst Schubert on siinjuures toonud käiku mõiste „uus kõlblus“ (*neue Sittlichkeit*), millega ta tähistas alates XVI sajandist soovi maa-, politsei- ja kirikukorralduste, üksikute seaduste ning karistamisähvarduste kaudu normeerida alamate käitumist Jumalale meelepäraseks. Tegemist pole niisiis üleüldise muutusega mõtteviisis, vaid ülevalt poolt kannustatud normeerimisprotsessiga, mille juured ulatuvad mitte üksnes reformatsioonini, vaid ka ümberkorraldusteni ilmalikus valitsemisviisis. Iseenesestmõistetavalt oli kõlblus oluline juba keskajal ning selle eest seisis nii ilmalik kui ka vaimulik võim, samas polnud selleks toona tarvis üleriigilisi seadusi ega reguleerivaid norme. Nimelt defineeriti ebaloomulikku seksuaalsust keskaegses ühiskonnas eelkõige patu mõiste läbi, millega tegeles teatavasti kirik. Riigivõimu uuenemisest tingitud „uue kõlbluse“ mõjul tehti nüüd aga silmatorkavalt sagedamini avalikuks käitumisviisid (näiteks loomapilastus), mis esinesid kindlasti küll juba keskajal, kuid mille järjekindla jälitamise vastu riiklikul tasandil varem huvi ei tuntud.¹⁹

Seesugune riiklik sotsiaalne distsiplineerimisprotsess sai Euroopas alguse enamjaolt XVI—XVII sajandi (usu)sõdade ajal ja järel. Suurest ühiskondlikust ebakindlusest võrsus arusaam, et sarnaselt distsipliinile allutatud sõjaväele tuleb poliitilise rahu ning korra tagamiseks ka tavaelus ülemvõimu ja alama suhe ümber korraldada. Viimane tingiski muuhulgas moraali reguleerivate seaduste ja korralduste hüppelise kasvu.²⁰ Sarnasele suundumusele allus ühtlasi varauusaegne Liivi- ja Eestimaa: pärast ligi sajandipikkust poliitilise ebastabiilsuse perioodi, mida ilmestas sõjaliselt tugevamate ja ühiskondlikult paremini organiseeritud naaberriikide võitlus ülemvõimu pärast keskaegse Liivimaa üle, läks XVII sajandil kogu tänane Eesti ala Rootsi riigi koosseisu. Varauusaegses Euroopas oli Rootsi aga riik, mis suutis edukalt lõimida toonasele ajastule omased arusaamad kiriku- ja ühiskonnakorraldusest, kujunedes seeläbi XVII sajandi Põhja-Euroopa suurriigiks. Rootsi võttis järjest aktiivsemalt osa üleeuroopalisest suurest poliitikast, võideldes muuhulgas edukalt Kesk-Euroopat sügavalt vapustanud Kolmekümneaastases sõjas (1618—1648), mis läbi sai sellest riigist luterliku ideoloogia tulihingeline kaitsja kogu Euroopas.

XVII sajandil oli luterlik kirik Rootsis seega riigikiriku staatuses ning ainusobivaks usuliseks tõekspidamiseks tunnistati seal ortodoksne luterlus. Eelpool kirjeldatud varauusaegse riigi ideoloogiat aluseks võttes on kõigiti arusaadav, miks toonased kohtud Liivimaal agaralt seksuaalsusega seotud kriminaalasjadega tegelesid: oma võimu- ja

¹⁹ **Ernst Schubert.** Räuber, Henker, arme Sünder. Verbrechen und Strafe im Mittelalter. Darmstadt 2007, lk 217.

²⁰ **Iseli.** Öffentliche Ordnung, lk 117.

kirikukorraldust tsentraliseeriv varauusaegne Rootsi riik oli parema ühiskondliku kontrolli nimel huvitatud seksuaalkuritegude avastamisest (ptk 2), menetlemisest ja karistamisest (ptk 3). Kuna reformatsioon oli teinud võimatuks keskaegses Rootsis tükati esilekerkinud trooni ja kiriku vahelise õigusalase rivaalitseamise, anti raskemate seaduserikkumistega tegelemine seal nüüd lõplikult üle ilmalikele kohtutele. See tähendab omakorda, et XVII sajandi Rootsit iseloomustas kiriku, kohalike kohtute ja valitsuse tihe omavaheline suhtlemine ning ühine tegutsemine kuritegevuse ja inimeste moraali ametliku kontrolli nimel.²¹

Nii kujunes ka kohalike Läänemere-provintside aadlikorporatsioonide koostöö Rootsi keskvoimuga usu- ja kirikuelu korraldamisel — mis oli omakorda tihedalt seotud seksuaalsüütegudega — vähemalt põhimõttelistes küsimustes võrreldes muude ühiskondlike valdkondadega kõige üksmeelsemaks.²² Kohalikest aadlikest koosnevad esimese astme kohtud Eesti- ja Liivimaal olid võrdlemisi varmad seksuaalsega seotud kriminaalsüüdistustega tegelema, hoolimata seejuures asjaolust, et see võis kahjustada aadli endi majanduslikke huve (süüaluse talupoja ajutine või koguni jäädav väljalülitamine mõisatöökohustustest).

Rootsi võimu kehtestamine Läänemere-provintsidel XVII sajandil tõi lisaks juriidiliste ideoloogilistele muudatustele kaasa ka olulised ümberkorraldused institutsionaalses kohtukorralduses. Kui senimaani allus talurahvas täiel määral mõisakohtule, siis nüüd nõudis Rootsi kuningavõim õigusemõistmise madalamate instantside kohandamist Rootsis kehtivale korrale. 1630. aastatel järgnesidki olulised reformid, mille käigus loodi Eestimaa mees- ning Liivimaale maakohtud. Kuigi Rootsi eeskujusid need siiski ei järginud, rajati uut liiki kohtud ikkagi põhimõttel, mille kohaselt tuli madalama astme kohtupidamisõigus kohalikelt maavaldajatelt ära võtta ja lülitada riiklikku õigusemõistmise struktuuri. Oluliseks tähiseks kohaliku kohtusüsteemi üldriigilisega lõimimisel sai 1630. aastal ülemastme kohtuna asutatud Liivimaa õuekohus, mille juristiktsiooni kuulusid Liivimaa ja Ingerimaa kubermangud.²³

Üldiselt võib täheldada, et võrreldes Eesti- ja Saaremaaga kujunes reformide tulemusena just Liivimaa kohtusüsteem varemast suhteliselt erinevaks.²⁴ Siin võib oma osa olla Liivimaa omanäolisel õiguslikul alusel. Nimelt oli Eestimaa saanud Rootsi riigi osaks lepingu alusel (*per acta*), samas kui Liivimaa oli vallutatud ala, mida Rootsi valitses rahvusvahelise

²¹ **Liliequist.** Brott, synd och straff, lk 175—176.

²² **Aleksander Loit.** Läänemere-provintside riigiõiguslik asend Rootsi suurriigis 1561—1710 (1721). — Läänemere-provintside arenguperspektiivid Rootsi suurriigis 16./17. sajandil (Eesti ajalooarhiivi toimetised / Acta et commentationes archivi historici Estoniae 8[15]). Tartu 2002, lk 21.

²³ **Loit.** Läänemere-provintside riigiõiguslik asend Rootsi suurriigis, lk 17—18.

Õuekohus asus kuni 1702. aastani Tartus, seejärel aga Riias. **Mati Laur.** Eesti ajalugu varasel uusajal. 1550—1800. Tallinn 1999, lk 82.

²⁴ Eesti ajalugu III. Rootsi ja Poola aeg. Tartu 1940, lk 294.

sõjaõiguse järgi (*jure belli*).²⁵ Lõppkokkuvõttes jäigi Liivimaal niisuguste ümberkorraldustega loodud kohtusüsteem oma põhialustes muutmatul kujul kehtima kaheks järgnevaks sajandiks.

Maakohtud (*Landgericht*), Liivimaal üks igas maakonnas, olid alamastme kohtud. Pärnu maakohus asus põhikohaga Viljandis, kuid korraldas üsna tihti ka väljasõiduistungeid. Kohus koosnes kohaliku aadli hulgast valitud maakohtunikust koos kahe kaasistujaga (assessoriga).²⁶ Maakohtu pädevusse kuulusid talupoegade ja kõigi teiste linnadest väljaspool elavate mitteaadlike tsiviil- ja kriminaalasjad ning aadlike tsiviilasjad (välja arvatud kinnistasasjad). Ülemastme kohtuks oli Pärnu maakohtule Liivimaa õuekohus (*Hofgericht*).²⁷

Senini olen seksuaalsuse, riigi ja kiriku suhetele tähelepanu juhtinud just Rootsi riigi seisukohast, samas kui siinses töös kasutatud allikmaterjal pärineb valdavalt hoopis XVIII sajandist ja XIX sajandi algusest, mil Läänemere-provintsid olid juba kindlalt Vene riigi osad. Siinkohal tuleb aga tähele panna asjaolu, et provintside kohalike seisuste 1710. aastal allkirjastatud kapitulatsioonaktid Vene vägedega ning 1721. aastal Venemaa ja Rootsi vahel sõlmitud Uusikaupunki rahuleping kehtestasid mõlemad Eesti- ja Liivimaal luteri usu — ning seeläbi ka luterliku teoloogia — Augsburgi usutunnistuse alusel, senise õiguskorralduse, kohtusüsteemi ja ka privileegide säilimise. Selline omaladne õigusruum, mida on ajaloos nimetatud ka Balti erikorraks, jäi Läänemere-provintsidest oma põhialustes püsima kuni XIX sajandi alguseni, erandiks üksnes aastad 1783—1796, kui Eesti- ja Liivimaal kehtis Vene keisrinna Katariina II (1729/1762—1796) kehtestatud aseahalduskord.²⁸ Seega ei toonud Vene võimu alla minek XVIII sajandi alguses kohalikku kohtukorraldusse ja selle juriidilis-religioossesse ideoloogiasse kaasa olulisi muudatusi, mistõttu võib rääkida XVIII sajandi kontekstis koguni nõndanimetatud „pikast Rootsi ajast“.²⁹ Nii viisi püsis Liivimaa kohtutes oma põhiolemuses muutumatuna ka seksuaalkuritegude menetlemine. Kui jätta kõrvale arvukad kohtuprotsessid vallasemade vastu, moodustasid seksuaalkuritegude põhiosa just sodoomiajuhtumid.³⁰

²⁵ **Loit.** Läänemere-provintside riigiõiguslik asend Rootsi suurriigis, lk 9.

²⁶ Liivimaa õuekohus ja rüütelkond tülitsevad pikka aega maakohtunike valimisõiguse üle, mille Liivi- ja Eestimaa justiitskolleegium lahendas lõpuks 30. jaanuaril 1739 rüütelkonna kasuks ning alates sellest ajast valiti maakohtunikud Liivimaa maapäevadel. **Mati Laur.** Eesti ala valitsemine 18. sajandil (1710—1783). Tartu 2002, lk 106.

²⁷ **Laur.** Eesti ala valitsemine, lk 106—107.

²⁸ Eesti ajalugu IV, lk 45—46; 63—64.

²⁹ **Laur.** Eesti ala valitsemine, lk 240—241.

³⁰ **Mati Laur.** Kohtumõistmine vallasemade üle Pärnu maakohtus 1740. aastatel. — Tuna 2008, nr 4, lk 16—17.

1.2. Pärnu maakohus menetletud sodoomiajuhtumid

Aastatel 1669—1818 menetleti Pärnu maakohus pooleteise sajandi jooksul kokku 78 sodoomiajuhtumit, mis teeb keskeltläbi ühe juhtumi kahe aasta kohta. Küll tuleb aga siinjuures tähele panna asjaolu, et aastatest 1708—1732 pole Pärnu maakohu fondides säilinud mitte ühtegi sodoomiajuhtumi protokoll. See-eest on nimetatud ajavahemikust Läti riikliku ajalooarhiivi Liivimaa õuekohtu fondi jõudnud kaks Pärnu maakohus menetletud ja sodoomiat käsitlevat kohtuakti.³¹ Lisaks peab eeltoodud juhtumite arvu puhul arvestama, et aastatel 1783—1796 Balti kubermangudes kehtinud asehalduskorra ajal oli Pärnu maakohus laiali saadetud ning selle funktsioonid võtsid põhiosas üle Pärnu ja Viljandi kreisikohtud ning Pärnu-Viljandi alamkorra kohus.³²

Kui vaadata sodoomias süüdistatute kohtuprotsesside esinemissagedust Pärnu maakohus aastatel 1669—1818 kümnendi kaupa, siis selgub, et kohtumenetlus nende üle jõudis haripunkti selle ajaperioodi teises pooles: aastatel 1770—1783 menetleti Pärnu maakohus iga kümnendi kohta kaheksa kuni kümme sodoomiajuhtumit, kusjuures aastatel 1780—1783 ehk napilt kolme aasta jooksul tegeleti koguni kaheksa kaebusega. Võib arvata, et selleks ajaks oli sodoomiasüüdistustega tegelemine jõudnud kohalikes institutsioonides täielikult juurduda ning oli olemuslikult täiel määral lõimitud maakohu kriminaalrajade menetlusrutiini.

Loomulikult moodustasid sodoomiasüüdistused Pärnu maakohu kriminaalrajadest tegelikkuses üsna väikese osa, ent sodoomiajuhtumite suhteline tähtsus muutub tunduvalt suuremaks, kui nende arvu võrrelda muude XVII kuni XIX sajandini Pärnu maakohus menetletud seksuaalvaldkonnaga seonduvate kohtuasjade hulgaga, millest on küll välja arvatud kohtuprotsessid vallasemade vastu. Pärast 1764. aastat, kui patustamised abielu vastu kriminaalkuritegude hulgast välja arvati, muutub sodoomiajuhtumite osakaal aga veelgi silmnähtavamaks.³³ Nii võib nimetatud ajavahemikust leida abielurikkumise ning abieluelsete ja -väliste suhete üle kokku üksnes 28, intsesti üle 27, mitmenaisepidamise üle viis protsessi. Selliste numbrite kõrval on sodoomiajuhtumite osatähtsus tõepoolest märkimisväärne.

Kui kanda kihelkondade kaupa kaardile kõik Pärnu maakohus nimetatud perioodil menetletud sodoomiajuhtumid (lisa 1), joonistuvad välja kaks piirkonda, kus loomapilastust esines kõige enam: Pärnumaa lääneosa ehk Tõstamaa ja Audru kihelkonnad koos toonase

³¹ LVVA.109.29.772. Inquisitions-Protocoll eines Auderschen Pasthorats Bauern Sauleppi Juta Töchtters Knecht Hans in puncto sodomiae. 1728; LVVA.109.29.771. Inquisitions Protocoll C: des Köppo Jahns aus dem Podischen Gebiethe seinen Knecht Madis ex puncto insimulatae Sodomiae. 1727—1728.

³² Eesti ajalugu IV, lk 109.

³³ Laur. Kohtumõistmine vallasemade üle, lk 25.

Saarde kihelkonna rannikualaga (sellest moodustati XIX sajandil Häädemeeste kihelkond) ning kolm mulgi kihelkonda ehk Halliste, Paistu ja Karksi kihelkonnad. Pärnumaa lääneosas võib sodoomiajuhtumite sagedamat esinemist põhjendada muuhulgas asjaoluga, et XVII ja XVIII sajandil oli tegemist suurematest keskustest ja maanteedest kõrvalejäävate kihelkondadega, kus kristlikud normid ja väärtused levisid kohalike seas aeglasemalt. Lääne-Pärnumaal vohavat loomapilastuse probleemi on oma kaebekirjas Pärnu maakohtule 1771. aastal märkinud ka Audru koguduse pastor Ernst Heinrich Hirtzius (1719—1793).³⁴ 11 aastat hiljem, 1782. aastal kordas ta sedasama mõtet oma järjekordses kirjas maakohtule:

„Sodoomia hakkab siin meie kihelkonna metsastel aladel tavapäraseks saama, seepärast sooviksin, et ta [süüalune — K.I.] seaduse järgi teiste parandamiseks karistatud saaks.“³⁵

Omaette huvitav on siinjuures asjaolu, et ka pastor ise on sodoomia vohamist täheldanud (või tahtnud täheldada) just oma kihelkonna metsastel aladel ehk nentunud selle levimist ennekõike niiöelda „metsikute“ kohalike seas. Hirtziuse tähelepanek näib kinnitavat arusaama, mille järgi leidus loomapilastust pigem keskustest eemalejäävates piirkondades. Seevastu Pärnumaa teises sodoomiajuhtumite suurema sageduse poolest väljajoonistuvast piirkonnas, kolmes mulgi kihelkonnas, tingis loomapilastuse laiema leviku asjaolu, et tegemist oli Pärnumaa ühe tihedamamalt asustatud piirkonnaga ehk sodoomiajuhtumite laiema levikul olid eeskätt demograafilised põhjused.

Igal juhul räägib kaardile kantu aga vastu kaasaegse Torma koguduse pastori Johann Georg Eiseni (1717—1779) umbes 1773. aastal kirja pandud tähelepanekule, et sodoomias süüdistatud elased enamasti linnade lähedal.³⁶ Ka linnade endi kohtuinstantsides menetleti sodoomiasüüdistusi võrdlemisi vähesel määral: Viljandi magistraadi fondidest ei ole võimalik leida ühtegi sodoomiajuhtumit ning Pärnu rae ja foogtikohtu ette toodi siinses töös

³⁴ „Kahjuks! tunnen muret, et veel mõned sodomiidid meie kihelkonnas sellist Taevast kohutavat patutegu teinud, ja ikka veel harrastavad.“ *Leider! besorge, daß noch mancher Sodomiter in unserm Kirchspiele diese Himmelschrückende Versündigung getrieben, und noch übet.* EAA.915.1.1502. Ernst Heinrich Hirtzius; Pastor zu Audern contra den Pastorat Audernschen Bauer Saulep Toffer Jaani Sohn Ado in puncto sodomiae insimulatae. 1771, L 6p.

³⁵ *Es will fast die Sodomitterey in den hiesigen Waldigen-Gegenden unsers Kirchspiels gebräuchlich werden, wünschte daher, daß er nach den Gesetzen, andere zur Besserung könnte abgestraft werden.* EAA.915.1.1710. Protocollum Inquisitionis contra des Woldenhofschen Bauern Welja Peter seinen Sohn Ott in puncto sodomie. 1782–1783, L 8.

³⁶ *Was die Sodomiterei betrifft, so hab ich angemerkt, daß die Inquisiten insgemein nahe bei einer Stadt zu Hause gewesen sein.* EAA.1265.1.334. Gedanken vom Kindermord und der Sodomiterei in Ansehung Liv- und Estland, L 1p; **Johann Georg Eisen.** Ausgewählte Schriften: deutsche Volksaufklärung und Leibeigenschaft im Russischen Reich. Johann Georg Eisen. Koostajad Roger Bartlett ja Erich Donnert. Marburg 1998, lk 548. Vt lisa 2.

vaadeldaval perioodil kokku vaid 14 loomapilastuses süüdistatut, kusjuures neist kaasustest koguni 12 pärinevad üksnes 1766.—1783. aastaist. Viimasega seoses tasub tähelepanu pöörata eespool märgitud asjaolule, et ka Pärnu maakohtu sodoomiajuhtumite menetlus saavutas oma haripunkti just neil aastakümnetel. Tundub, et siingi saab seda põhjendada üleüldise haldussuutlikkuse tugevnemisega toonasel Liivimaal.

Siinses töös kasutada olnud allikmaterjal kinnitab seega, et loomapilastus oli siiski eelkõige maapiirkondades leviv seksuaalne praktika, mida möönab oma monograafias varauusaegse Euroopa ühiskonna kriminaalsusest ka Gerd Schwerhoff.³⁷ Ühtlasi on sedasama sedastanud Courtney Thomas, kes on oma artiklis loomapilastusest varauusaegsel Inglismaal selle laiema vohamise seostanud muuhulgas nimelt suurematest keskustest eraldatusega.³⁸ Nõnda tegeleski sodoomiajuhtumite menetlemisega varauusaegsel Pärnumaal eeskätt Pärnu maakohus, kuna selle haldusalasse jäid esmajoones just maal elavad talupojad.

Nii kuulusidki praktiliselt kõik Pärnu maakohtus süüdistatud pea eranditult eestlastest koosnevasse talupojaseisusesse, kes moodustasid kogu varauusaegsest Eesti elanikkonnast umbes 95%. Aadli, kelle osakaal kogu toonastest rahvastikust oli vahemikus 0,5—1%, ja talurahva vahele jäi mitteaadlikest vabade inimeste kiht, kuhu võis XVIII sajandil kuuluda ka eestlasi, kes aga enamasti juba ühe põlvkonna jooksul saksastusid. Sakslased moodustasid seega sotsiaalse ülemkihi nii linnas kui ka maal. Seejuures tähistas sõna „sakslane“ ennekõike nimelt sotsiaalset kuuluvust („saks“). Ka Põltsamaa koguduse pastor August Wilhelm Hupel (1737—1819) kirjutab, et sakslaseks kutsutakse igauht, kes pole talupoeg, isegi kui ta ei oska ainsatki sõna saksa keelt.³⁹

Seda tähelepanuväärsem on 1771. aastal Pärnu maakohtus menetletud sodoomiajuhtum, kus süüaluseks oli Taevere mõisapiirkonnas elav sakslasest mölder Gotthard Friedrich Schack. Mees oli 57-aastane, abielus, tal oli auväärne amet ning ta oskas lugeda ja kirjutada. Seega oli tegemist varauusaegses Liivimaa maaühiskonnas küllaltki lugupeetud ja võrdlemisi haritud mehega (enamasti oskas maaelanikkond toona heal juhul üksnes lugeda). Oma teo asjaolude raskuse mõistmisele viitab siinjuures asjaolu, et Schack esialgu eitas oma süüid, kuid tunnistas hiljem tunnistajatega vastandamisel üles, et oli üritanud lehmaga vahetada astuda. Niisamuti on äärmiselt kõnekas pealtnägijast möldri Jürgen Johann Normanni tunnistus, mille kohaselt too oli süüalust teolt tabamisel järgmiste sõnadega hüüdnud: „Mida sa teed seal,

³⁷ **Gerd Schwerhoff.** Historische Kriminalitätsforschung. Frankfurt ja New York 2011, lk 161.

³⁸ **Thomas.** “Not Having God Before his Eyes“, lk 155.

³⁹ **August Wilhelm Hupel.** Topographische Nachrichten von Lief- und Ehstland, kd 1. Riia 1774, lk 140—141.

häbitu, ja ühtid minu lehmaga, lähed kuradile, sa peaksid häbenema, seda enam, et sa oled sakslane.“⁴⁰

Normanni ütluses joonistuvad välja mitmed Liivimaa ühiskonnale iseloomulikud aspektid. Ilmselgelt oli tunnistaja kõige rohkem šokeeritud asjaolust, et loomapilastaja Schack kuulus seisuslikult sakslaste hulka. Ühtlasi häiris meest tõenäoliselt ka teadmine, et ta kuulus süüalusega samasse seisusesse, mis pani teda järelikult Schacki kõnetama niivõrd emotsionaalselt, et seejuures tuli appi võtta lausa vandesõnad. Tundub, et Normanni häris siin kõige rohkem asjaolu, kuidas sakslane oli teinud midagi sellist, millega üldise arusaama järgi tegelesid üksnes harimatud ja poolmetsikud talupojad.

Kui vaadelda süüaluste sotsiaalset seisundit talurahva enda seas, jääb silma tendents, et süüalused kuulusid pigem sulaste ja vabadike hulka, kes asusid talupojaühiskonnas hierarhiliselt madalamal positsioonil. Samas ei saa väita, nagu oleks sodoomia üksnes ühiskonna alamatest kihtidest pärinevate meeste probleem: samamoodi leidus kohtualuste seas nii peremehi, perepoegi, vahimehi kui ka mõisa müürseppade järeltulijaid. Pigem tulenes rohke sulaste hulk süüaluste seas asjaolust, et nende puhul oli enamjaolt tegemist nooremate kui 25-aastaste vallaliste meestega, kes olidki ju Eesti külaühiskonnas enamasti taludes sulastena tööl.

Ajalooteaduse praeguste seisukohtade järgi oli loomapilastus Lääne-Euroopa ühiskonnas ennekõike puberteedialiste karjapoiste probleem.⁴¹ XVII ja XVIII sajandi Rootsis menetletud sodoomiajuhtumeid uurinud Jonas Liliequist on jõudnud sarnasele järeldusele, lisades seejuures, et vahetul läbikäimisel loomadega esines loomapilastust mitte üksnes toonaste talupoegadest noormeeste madala kultuuritaseme, vaid ka seksuaalse pingeseisundi tõttu. Tegemist on muidugi üksnes osalise põhjusega, mida toetab muuhulgas asjaolu, et varauusajal abielluti võrdlemisi hilises vanuses.⁴² 1773. aasta paiku kirjutas ka Johann Georg Eisen:

„Vahepeal väärus see [sodoomia] abiellumistakistuste pärast märkamist, kuna talupoeg püsijäänud paganlike pulmakommete tõttu ei teisiti kui suuri kulutusi nõudval viisil abielluda saab. Seadused on Rootsi ajast peale innukaks muutunud, et pulmatoredust hävitada, ainuüksi järelejäänud kombed ajavad alati head kavatsused nurja.“⁴³

⁴⁰ *Was machst du da Unverschämter, und vermischst dich mit meiner Kuh, gehe zum Teufel, du soltest dich schämen, um so mehr, da du ein Teutscher bist.* EAA.915.1.1509. Acta in Inquisitions-Sachen contra den Müller Gotthard Friedrich Schack in puncto Sodomie. 1771—1772, L 4.

⁴¹ **Ernst Schubert.** Räuber, Henker, arme Sünder. Verbrechen und Strafe im Mittelalter. Darmstadt 2007, lk 217.

⁴² **Liliequist.** Peasants Against Nature, lk 412.

⁴³ EAA.1265.1.334, L 1p; **Eisen.** Ausgewählte Schriften, lk 548. Vt lisa 2.

Selles kirjutises on Eisen sedastanud Euroopas toona levinud üleüldise suundumuse, mille kohaselt lükkus alamate seisuste abiellumine ühiskonna surve tõttu pigem edasi ehk senikaua, kuni nad olid võimelised oma majapidamist iseseisvalt majandama. Hiline abiellumine oli üldiseks tavaks nii Šotimaal, Irimaal, Skandinaavias, Põhja-Prantsusmaal kui ka Lääne-Saksamaal, kus abiellumise vanus jäi keskeltläbi kahekümnendate eluaastate keskele või teise poolde.⁴⁴ Nõnda on ka Eesti rahvastikuajaloolane Heldur Palli oma uurimustes täheldanud, et XVIII sajandil jäi Eestis naiste abiellumisiga keskmiselt 22—29 aasta vahele, kusjuures selgelt on jälgitav abiellumisvanuse suurenemise tendents. Mehed abiellusid toona naistest mõnevõrra veelgi vanemalt ning järk-järgult kasvas esmaabiellujate vanus ka nende seas.⁴⁵

Niisiis võiks kokkuvõtvalt väita, et loomapilastus oli varauusaegses ühiskonnas eelkõige noorte vallaliste poiste/meeste probleem, kes rahuldasiid oma talitsetamatut sugukirge tavatul viisil. Seda tõdemust kinnitab Jonas Liliequist ka oma doktoritöös, mille järgi olid aastatel 1635—1778 Rootsis sodoomias süüdistatud peaaegu eranditult puberteediealised ja noored mehed.⁴⁶ Kuid siinses töös kasutada olnud materjalid näitavad hoopis midagi muud: koguni ligi veerandil juhul oli süüalune abielus täisealine mees ning neist nii mitmelgi olid väikesed lapsed.⁴⁷

Niisugust kummastavat asjaolu on oma doktoritöös sodoomiajuhtumite kohta Liivimaal aastatel 1685—1709 tõdenud ka Susanna Sjödin Lindenskoug: tema uurimustulemused näitasid, et lausa pea pooled Liivimaal sodoomias süüdistatutest olid abielus ja rohkem kui 30 aastat vanad. Temagi möönab siinkohal suurt erinevust Rootsigi, kus loomapilastuses süüdistatud täiskasvanud olid enamasti poissmehed. Seejuures kinnitasid ka Lindenskougi läbivaadatud tunnistustes mitmed abielus kahtlusalused kohtu suureks imestuseks, et neil oli „normaalne“ abielu.⁴⁸ Lindenskougi täheldatud veelgi suurem abielus süüaluste osakaal võib siinhulgas olla tingitud valimi erinevusest: oma doktoritöös on ta vaadelnud 28 Liivimaal esinenud sodoomiajuhtumit, mida on ligi 2,8 korda vähem kui siinses töös kasutatud allikmaterjale.

⁴⁴ Crawford. *European Sexualities*, lk 21.

⁴⁵ Heldur Palli. *Eesti rahvastiku ajalugu 1712—1799* (Academia 7). Tallinn 1997, lk 81.

⁴⁶ Jonas Liliequist. *Brott, synd och straff*, lk 174; 176.

⁴⁷ EAA.915.1.599. Actor off. contra den Eigstferschen Bauer Andresse Jaak in puncto sodomiae insimulatae. 1706—1707, L 22; EAA.915.1.1042. Inquisitiones Acta contra den Gudmansbachschen Baur Arro Thomas in puncto Sodomiae. 1732, L 6p.

⁴⁸ Lindenskoug. *Manlighetens bortre gräns*, lk 140—141.

Märkimisväärne abielus loomapilastajate osakaal on tõepoolest küllaltki kummastav. Muuhulgas on seda täheldanud oma topograafias Eesti- ja Liivimaa kohta ka August Wilhelm Hupel:

„Sodomiite veel leidub; aga neid jääb üha vähemaks. Kuna niisugune pahe pole tundmatu ka teistes maades, saab raskelt sedasama üksiknähtust üldiselt määratleda, seda enam, et ka abielumehed talupoegade seast on selles süüdi tehtud. Muidugi näevad nad noorpõlvest peale oma kodulooma[de] paaritumist; kuna kõik [muidu] töövõimetud külalapsed veedavad kogu suve karjamaal;“⁴⁹

Nagu eeltoodud tsitaadist näha, pole Hupel niisugusele tendentsile korralikku seletust välja pakkunud, kuid seostab kogu loomapilastamise nähtust kohalike talupoegade seas eelkõige nende paratamatu igapäevase koduloomadega kokkupuutumisega, mida on eriti süvendanud just lapsepõlves karjaskäimine.

Kuigi muude seniuuritud Euroopa piirkondadega võrreldes oli tänasel Eesti alal sodomiitide seas tavatult suur hulk abielus mehi, kellest pealegi paljudel olid ka lapsed, moodustasid loomapilastuses süüdistatute enamuse siiski leerieelikutest 15- kuni 20-aastased, aga kohati ka nooremad poisid. Jonas Liliequist on seesugust noorte poiste suurt hulka süüaluste seas seostanud just nende lapsepõlves suurt tähtsust omava karjasekultuuriga ning sedasama on täheldanud ka Teemu Kesksisarja, kes on uurinud oma doktoritöös sodoomiajuhtumeid XVIII sajandi Soomes.⁵⁰ Nagu eelpool näha, on alaealiste tihedale seosele kariloomadega tähelepanu juhtinud ka Hupel.

Lapsed hakkasid talus tööle juba väga varakult: kuue- kuni seitsmeaastaselt või varemgi. Kõige tavalisemateks lastetöödeks olidki nooremate laste järele valvamine ning loomade karjatamine.⁵¹ Seejuures kujunes karjaskäivatel poistel nagu talulastel üldse karjatavate loomadega vaieldamatult lähedane suhe.⁵² Pealegi elasid talupojad külmal aastajal oma koduloomadega ühes toas sõna otseses mõttes ninapidi koos, mis tihendas kodulooma ja inimese omavahelist sidet veelgi. Samas on etnoloog Maarja Kaaristo oma artiklites eesti talurahva ja tema koduloomade suhete kohta täheldanud, et eestlaste suhtumine oma loomadesse oli tegelikult võrdlemisi ambivalentne: „ühelt poolt oli tegemist

⁴⁹ **Hupel**. Topographische Nachrichten. Riia 1774, lk 517. Vt lisa 2.

⁵⁰ **Liliequist**. Peasants Against Nature, lk 413; **Kesksisarja**. „Secoituxsesta järjettömäin luondocappalden canssa“, lk 270.

⁵¹ **Berg, Eiki jt.** Eesti rahvakultuur. Tallinn 2008, lk 306.

⁵² **Marju Torp-Kõivupu**. Risti peale kirjutas: Ühel papil oli peni...: Eesti loomakalmistukultuurist. — Mäetagused 2004, nr 25, lk 49.

talumajapidamise) täieõiguslike liikmetega, kelle hea käekäigu eest igati hoolitseti, teisalt aga nähti loomi tihtipeale siiski ka pigem endast hierarhiliselt allpool asuvate ja pelgalt majanduslikku tähtsust omavate „objektidena“.⁵³

Just loomade kodustamine kasu eesmärgil sai inimese ja looma omavahelises suhtluses väga oluliseks rajajooneks, kuna kodustatud looma hakati suhtuma mõõtnatult erinevalt ja sellega läviti funktsionaalselt hoopis teistel alustel kui metslooma ehk „võõra“ loomaga.⁵⁴ Nii oli karjakasvatus ka varauusaegsete eestlaste talumajandamise lahutamatu osa, püses XIX sajandi keskpaigani Liivimaal üsna muutumatuna: loomi peeti ikka eelkõige veojõu nimel (hobused, härjad) ja sõnniku tarbeks (lehmad). Loomakarja hulka kuulusid tavaliselt ka lambad, kitsed ja sead.⁵⁵

Lähtudes seega tõdemusest, mille kohaselt oli koduloomal varauusaegse inimese jaoks ennekõike praktiline väärtus, võib ühtlasi nõustuda Courtney Thomase väitega, et sodoomia oli varauusajal põhiolemuselt süüaluste omakasupüüdlik kuritegu, mis polnud tavaliselt seotud nende ülemäärase emotsionaalse ega füüsilise kiindumusega konkreetsesse looma.⁵⁶ Niisugune arusaam erineb diametraalselt Colin J. Williamsi ja Martin S. Weinbergi uuritud XXI sajandi alguse „zoofiilide“ rühmast, kes kirjeldasid otseselt oma sügavat armastust, pühendumust ning kirge loomade vastu.⁵⁷ Siinses töös eritletud allikmaterjali põhjal võib öelda, et loom oli varauusaegsete süüaluste jaoks ennekõike lihtsalt „vahend“ oma seksuaalsete tungide rahuldamiseks, millega neil puudus igasugune emotsionaalne side.

Viimast asjaolu kinnitab süüaluste suhtumine pilastatavatesse loomadesse. Nendega vahekorda astumiseks sidusid kohtualused looma reeglina kinni või lähenesid sellele siis, kui too oli rakendatud mõne sõidu- või töövahendi külge. Nii kirjeldab kohtule oma teguviisi Vana Hinriku Jüri poeg Hinrik: „---/ ta olevat ka sellel [loomapilastuse] eesmärgil laudas ühe lehma piitsanööriaga, mis tal taskus olnud, kinni sidunud“.⁵⁸ Säärane käitumine oli täiesti tüüpiline, mille puhul tuli paljudel ühtlasi arvestada, et loom ei pruugi seejuures rahulikuks

⁵³ **Maarja Kaaristo.** Vägivald loomade vastu: inimene ja koduloom Lõuna-Eesti külas 19. sajandi II poolel vallakohtute protokollide näitel. — Mäetagused 2006, nr 32, lk 53—54; **Maarja Kaaristo.** Märkmeid maarahva koduloomade kohta 19. sajandil. — Vikerkaar 2012, nr 7—8, lk 123—134.

Oma artiklites on Kaaristo karjaskäivate laste lähedased suhted koduloomadega küll täiesti tähelepanuta jätnud. Samas vajaks see teema kindlasti käsitlemist, kuna traditsioonilises külaühiskonnas oli oma elu jooksul regulaarselt karjas käinud ja seeläbi igapäevaselt koduloomadega seotud olnud praktiliselt iga selle liige.

⁵⁴ **Kaaristo.** Märkmed maarahva koduloomade kohta 19. sajandil, lk 123.

⁵⁵ **Berg jt.** Eesti rahvakultuur, lk 93.

⁵⁶ **Thomas.** “Not Having God Before his Eyes“, lk 159—160.

⁵⁷ **Colin J. Williams ja Martin S. Weinberg.** Zoophilia in Men: A Study of Sexual Interest in Animals. — Archives of Sexual Behavior 2003, kd 32, nr 6, lk 527—529.

⁵⁸ /---/ er hätte auch zu dem Ende eine Kuh im Viehstalle mit einer Peitschen Schnur, welche er in der Tasche gehabt angebunden. EAA.915.1.1303. Protocollum Inquisitionis Actor officiosus Fiskal Bruno contra des Wanna Hinricko Jürri seinen Sohn Hinrick aus dem Testamaschen Gebiete in puncto Sodomiae insimulatae. 1757, L 2p.

jääda. Näiteks tunnistas kirikusant Jaak: „/---/ ainult kuna mära ei olnud vagusi, polevat ta selleni [vahekorran] jõudnud“. Muuhulgas olevat Jaak tunnistaja sõnutsi seepärast looma koguni lõõnud.⁵⁹ Ka paljud teised süüalused kirjeldasid, kuidas nad ei suutnud looma vagusi hoida. Siinseks tööks läbiuuritud allikaist ei ole võimalik välja tuua ühtegi näidet selle kohta, kus süüalune oleks üles näidanud mingilgi määral hoolivat suhtumist pilastatavasse looma.

Millised olid aga põhilised loomad ise, kellega Pärnu maakohtu kohtualused vahekorda astusid või seda üritasid? Enesestmõistetavalt oli eranditult tegemist koduloomadega, sest kuulusid vaid need ju eestlaste „kodingi“: füüsilisse ja mõttelisse territooriumi, mis haaras laiemalt haritud põllud, heina- ja karjamaad, kitsamalt aga talu, selle õue, hooned ja muu sellise.⁶⁰

Kõige enam, see tähendab kahel kolmandikul juhtudest, olid Liivimaal elanud süüalused seksuaalses vahekorras olnud või üritasid sellesse astuda märaga. Samasuguse tähelepaneku on teinud ka Rootsi ajaloolane Susanna Sjödin Lindenskoug ning ta on seejuures välja toonud selge erinevuse võrdluses varauusaegse Rootsiaga, kus mära asemel prevaleeris hoopis lehm. Lindenskoug seletab Liivimaa talupoegade selget mära eelistust asjaoluga, et hobused kuulusid toonases talurahvakultuuris meestega seotud valdkonda.⁶¹ Sellele lisaks võib arvata, et siinses töös käsitletud loomapilastajad valisid oma „partneriks“ nimelt mära ka seetõttu, et hobustega puutusid mehed igapäevaselt tunduvalt tihedamini kokku ning tundsid ühtlasi paremini nende käitumist.

Eesti agraarkultuuris olid tööd jaotatud meeste ja naiste vahel ning neil oli oma sümbolväärtus õige „mehelikkuse“ ja „naiselikkuse“ arusaamiseks. Niisugusel tööjaotusel oli küll teatavaid piirkondlikke erinevusi, kuid üldiselt hinnati meestetöödeks külvamine, kündmine, hobuste eest hoolitsemine, koduloomade tapmine, jaht, kalapüük, metsa- ja veotööd.⁶² Sellest lähtuvalt on Rootsi ajaloolane Lindenskoug järeldanud, et hobuse pilastamine võrdus mehelikkuse õõnestamise ja meeste valdkonna rüvetamisega.⁶³ Eesti rahvaluuleteadlane Andreas Kalkun on seevastu täheldanud, et mahukas Eesti rahvaluule arhiivis leidub soorolle käsitlevat materjali üllatavalt vähe. Viimast kaldub ta Soome uurija Jan Löfströmi töödele toetudes seostama asjaoluga, et toonaste talupoegade mõttemaailmas puudus tegelikult väga selge kujutlus õigest „mehelikkusest“ ja „naiselikkusest“. Meeste

⁵⁹ /---/ *allein weil die Stuhle nicht stille gestanden, wäre es dazu nicht gekommen*. EAA.915.1.1148. *Protocollum Inquisitionis in Denunciations-Sachen des Paistelschen Pastoris Zimmermann contra den Kirchen Bettler Saint Jaack aus dem Euseküllschen in puncto Sodomiae*. 1741—1742, L 8p.

⁶⁰ **Ivar Paulson**. Vana Eesti rahvausk. Tartu 1997, lk 104.

⁶¹ **Lindenskoug**. *Manlighetens bortre gräns*, lk 142.

⁶² **Andreas Kalkun**. *Naiselikkus, mehelikkus ja seksuaalsus talupojakultuuris*. — Kapiuksed valla. Arutlusi homo-, bi- ja transseksuaalsusest. Tallinn 2010, lk 16—17.

⁶³ **Lindenskoug**. *Manlighetens bortre gräns*, lk 142.

autoriteet ja naistega võrreldes selgelt kõrgem hierarhiline positsioon oli sedavõrd kindlalt paigas, et polnud vajadust rõhutada olulisi erinevusi naise ning mehe anatoomias ja/või psüühikas.⁶⁴ Ainsaks kriteeriumiks siinkohal jäi tööjaotus.

Sellest johtuvalt on arusaadav, miks siinses töös ettetulnud süüalustest vaid alla ühe kolmandiku lehma oma „partneriks“ valis: nii lehmade talitamist, lüpsi kui ka kõike piima töötlemisega seotut peeti eksplitsiitselt naiste pärusmaaks. Siinjuures oli olulise sümbolväärtusega naiste füüsiline seotus lastega (sünnitamine, imetamine) ning seeläbi ka lehmadega (piim), mis määratles ära eelkirjeldatud tööde „naiselikkuse“. Nõndaviisi peeti seda kummaliseks ja lausa ohtlikukski, kui mees lüpsis lehma, samuti arvati, et mehe lüpstud piim ning kooritud koor on juba iseenesest räpasem ja halvem.⁶⁵ Lindenskoug leiab, et lehma pilastamine tähendas ühtlasi jämedat üleastumist naiste valdkonda ehk seeläbi justkui „allavandumist naiselikkusele“.⁶⁶ Seega mõjuvat lehmaga vahekorda astumine oma „mehelikkuse“ veelgi suurema allasurumisena, mistõttu tuli seda Liivimaal ette tunduvalt vähem. Siin on Lindenskoug olnud oma järeldustes ehk liialt absoluutne. Pigem võib arvata, et lehmaga üritati harvemini vahekorda astuda, kuna nendega puututi igapäevaselt kokku märksa vähem.

1.3. Planeeritud või juhuslik üleastumine?

Valdavalt astusid Pärnu maakohtus sodoomias süüdistatud loomaga vahekorda nähtavasti üsna juhuslikult. Heaks tüüpnäiteks on siinkohal Rakiste Märdi sulaspõiss, kes kirjeldas, kuidas talle oli loomade söötmise ajal himu peale tulnud, nii et ta üritas määruga vahekorda astuda, kuid talle satuti enne seda peale.⁶⁷ Sellised nagu muuseas ahvatlusele järeleandmise kirjeldused on uuritud allikmaterjalis täiesti tüüpilised. Nõnda on eeldatav, et süüalused lähtusid loomaga vahekorda astumisel eelkõige ainukordsest hetkeajendist. Viimast ei saa küll öelda nende kohta, kes tunnistasid üles, et nad olid enam kui ühel korral loomaga vahekorras olnud. Selliseid kohtualuseid oli siiski vähe: neist seitse tunnistas loomapilastamist kokku kahel, kaks aga kolmel korral.⁶⁸

⁶⁴ **Kalkun.** Naiselikkus, mehelikkus ja seksuaalsus talupojakultuuris, lk 20—21.

⁶⁵ Sealsamas, lk 17. Sarnaseid tähelepanekuid Rootsi talupoegkonna kohta on teinud ka Jonas Liliequist. Vt. **Liliequist.** Peasants Against Nature, lk 415—417.

⁶⁶ **Lindenskoug.** Manlighetens bortre gräns, lk 142.

⁶⁷ EAA.915.1.1622. Protocollum Inquisitionis contra Rakkiste Märt seinen Jungen aus dem Karrishofschen gebiete in puncto Sodomiae insimulatae. 1778, L 2p—3.

⁶⁸ EAA.915.1.9443. Akte in Untersuchungssachen wider den Tackerortschen Bauern Andres Kempi Willems Sohn wegen sodomie. 1699—1670; EAA.915.1.141. Acta criminalia contra den Wehofschén Bauer Wakkeleppe Mihkel in puncto sodomiae und Zauberei. 1684—1685; EAA.915.1.1073. Der St. Jacobische Pastor

Muidugi võib siinkohal väita, et ülejäänud kinnitasid oma teo ainukordsust üksnes hirmust karistuse ees. Samas pole põhjust tõsiselt arvata, et seetõttu varasemaid juhtumeid kohtu küsimise peale sihilikult varjati: pärast esmakordse üleastumise ülestunnistamist tuli süüalustel niikuinii juba karistusega arvestada ning mitmekordne loomapilastamine seda enam oluliselt (kui üldse) ei karmistanud. Ka August Wilhelm Hupel on tõdenud: „Meie talupoeg salgab meelsasti igat kordasaadetud pahategu mõisas: aga harva sooritatud kuritegu kohtu ees.“⁶⁹ Tema tähelepanek näitab, et kohtul oli kohaliku talurahva seas küllaltki arvestatav autoriteet.

Nõnda võib eelnevast järeldada, et sodoomia polnud enamike süüaluste jaoks midagi tavapärasest või kindlalt etteavatsetut, vaid pigem spontaanne järeleandmine oma äärmistele seksuaalsetele tungidele. Seejuures väitis seitse süüalust, et nad astusid loomaga vahetunde purjusolekus. Nii teatas kohtule Häädemeeste mõisa sepa Andrese 43-aastane vend Toomas: „/---/ purjus peaga olevat teda kuri vaenlane sellele pahateole juhtinud ning see tegevat talle praegu südamest valu.“⁷⁰ Tema ütlusest lähtuvalt võib näha, et mees põhjendas oma süütegu liigse alkoholi tarbimise tõttu tekkinud nõrkushetkega. Sedasama on täheldanud ka oma sodoomiaalases kirjutises Johann Georg Eisen:

„Kas see on joomarluse pahe, millele ümberkaudsed elanikud rohkem kui kaugemad alistuda tavad, [mis] niiviisi sellist kuritegu soodustab; või on see midagi, mida ma avalikult nimetada ei taha?“⁷¹

Zimmermann contra den Kailesschen Bauer Kerra Thoma Jaan in puncto sodomiae. 1734; EAA.915.1.1116. Actor officiosus contra den Pollenhofschen Bauer Kulleste Johan's Jungen Hans in puncto sodomiae. 1737—1738; EAA.915.1.1450. Acta in Inquisitionssachen contra des Abiaschen Bauern Kille Henn Jungen Jürri in puncto Sodomiae. 1768; EAA.915.1.1565. Acta in Inquisitionssachen contra des Morselschen Bauern Kini Willem Knecht Jaan in puncto Sodomie. 1775—1776; EAA.915.1.1648. Acta in Inquisitionssachen contra den Sohn des Torgelschen Bauern Tammissare Tönnis, Namens Tönnis in puncto Sodomia. 1779; EAA.915.1.1651. Protocollum Inquisitionis contra den Woldenhoffschen Viehüter des Pimme Indrik seinen Sohn Jaan in puncto Sodomiae 1779; EAA.915.1.2247. Protocollum & Acta in inquisitionssachen gegen den Worrönüllschen Knecht Tulba Enn in puncto Sodomiae 1801.

⁶⁹ **Hupel**. Topographische Nachrichten, lk 509.

⁷⁰ /---/ es hätte ihn der böse Feind zu dieser Bösheit im besoffenen Muth verleitet, und thäte ihm solches jetzt von Herten Leid. EAA.915.1.1371. Acta in Inquisitionssachen contra den Bruder des Gudmannsbachschen Schmidts Andres Namens Thomas in puncto Sodomia. 1763—1764, L 4.

⁷¹ EAA.1265.1.334, L 1p; **Eisen**. Ausgewählte Schriften, lk 548. Vt ka lisa 2.

Omaette lahendamata küsimus on siinjuures, mida täpselt on Eisen mõelnud eeltoodud lause lõpus. Sellele pole senimaani õnnestunud rahuldavat vastust leida. Oletus, et Eisen võib siin vihjata kuradi tegemistele, ei leidnud kinnitust, kuna ratsionalistist kirikuõpetaja suhtus kuradisse kui füüsilisse isikusse sügava kõhklusega. Vt **Erich Donnert**. Johann Georg Eisen (1717—1779). Ein Vorkämpfer der Bauerbefreiung in Rußland. Leipzig 1978, lk 148—149.

Saaremaa maakohtu XVIII sajandi kriminaalmenetluse praktikat uurinud Constantin Buxhoevden on tähendanud, et enamikes tema poolt läbitöötatud juhtumites õigustasid süüalused oma teguviisi alkoholiuimaga. Seda võttis kohus arvesse aga väga harva (pigem kergemate süüasjade puhul), kusjuures siin ei aidanud isegi tunnistaja kinnitused süüaluse purjusolekust.⁷² Nii mõistis maakohus täiel määral süüdi lehmaga vahekorras olnud Karksi kõrtsmiku sulase Hansu, kuigi ka tunnistaja kinnitas, et mees oli selle toimepanemisel purjus olnud.⁷³

Senimaani olen Pärnu maakohtus XVII—XIX sajandil menetletud sodoomiajuhtumite eritlusel otsinud loomapilastusele varauusaegses Eestis rohkemal või vähemal määral objektiivseid põhjendusi ning vaadelnud sellest seisukohast nii süüaluseid endid kui ka nende poolt pilastatud loomi. Kuid samas oleks tõdemus, et sodoomiat esines Liivimaal juhuslikel põhjustel või alkoholi mõjul peaaesjalikult üksnes noorte leerieelikutest harimata talupoegade seas, olles seejuures tingitud nende tihedast igapäevasest loomadega kokkupuutumisest ja hilise abiellumistava tõttu rahuldamata sugutungist, liialt lihtsakoeline. Loomapilastust kui nähtust pole võimalik vaadelda lahus varauusaegsest ühiskonnast, selle ametlikest institutsioonidest ja selles evivast ideoloogiast, mis vormisid ühtekokku omakorda kõikide ühiskonna liikmete üldisi arusaamu. Seetõttu vaatlengi kahes järgmises peatükis sodoomia näitel varauusaegse riigi mõju tavainimesele, suunates tähelepanu kahele olulisele varauusaegse ühiskonna institutsioonile: kõigepealt kirikule ja seejärel kohtule.

⁷² Buxhoevden. Beiträge zur Strafrechtspflege in Oesel, lk 21.

⁷³ EAA.915.1.1696. Akta in Inquisitionssachen contra den Knecht des Karkusschen Krügers Peter, Namens Hans in puncto sodomie. 1782, L 4p.

2. „TAEVANI KISENDAV PATT“ — SODOOMIA JA VARAUUSAEGNE KIRIK LIIVIMAAL

„*Instinctus naturalis* leidub täisealiste meeste seas kahtlemata inimese ja inimese vahel, aga ebainimlik himu loomaga ühtida äratatakse üksnes kellegi teise õpetuse läbi. See rumal ja väga noor süüalune poiss Ado pidi järelikult tingimata selles asjas teistelt pahategijatelt õpetust saama.“⁷⁴

Nii on 1771. aastal väljendanud oma tõekspidamisi kaebekirjas Pärnu maakohtule Audru koguduse pastor Ernst Heinrich Hirtzius. Tema mõtted on tähelepanuväärsed, kuna võimaldavad oletada üht-teist toonase Liivimaa vaimulikkonna üldarusaamade kohta sodoomiast ning selle täideviijast ja seda eelkõige kahes mõttes. Kõigepealt viitab kirikuõpetaja Hirtzius inimese „loomupärasele instinktile“, teiseks aga leiab ta, et „mitteloomulikku“ on inimesele võimalik üksnes õpetada.

Milline oli üleüldse varauusaegne arusaam loomusest? Moraalsuse eritlemisel muutus inimloomus keskseks mõisteks alates XVI—XVII sajandist. Nimelt hakkas teatud grupp mõtlejaid (nimelt Thomas Hobbes, John Locke ja Samuel Pufendorf) tegema tõsisemaid tähelepanekuid inimloomuse inimliku poole kohta. Nad võrdlesid süstemaatiliselt inimesi loomadega mitte ainult selleks, et välja selgitada inimeste iseloomulikud omadused, vaid ka selleks, et paljastada inimlikkuse üldine tuum, mille kaudu saaks ühtlasi seletada erinevaid sotsiaalseid ja kultuurilisi praktikaid ning mis oleks poliitiliste institutsioonide moodustamise aluseks. Selline põhimõtteline arusaamine inimlikkusest vastandus XVI ja XVII sajandi skeptitsismile, mis leidis, et inimloomus on oma olemuselt rikutud. Nende mõtlejate tööd said Euroopa mõtteloos edaspidi põhiliseks aluseks universaalsete moraalsete, ühiskondlike ja poliitiliste printsiipide tuletamisel.⁷⁵

Ühtlasi seostus inimloomus toonaste tavasaamade järgi ka mõistusega ning neid mõlemat oli võimalik ohjeldada kristliku moraali abil.⁷⁶ Moraalne käitumine tähendas, et vaja oli üksnes tervet mõistust, mis suudab ületada vahetu rahulduse taotlemise ning mõelda

⁷⁴ *Instinctus naturalis findet sich freilich bey volljährigen Menschen gegen Menschen, aber die unmenschliche Begierde sich mit dem Wiehe zu vermischen wird allein erwecket, durch den Unterricht von andern. Dieser tumme und sehr junge denuncierte Knabe, Ado, muß demnach unfehlbar Belehrung in dieser Sache von andern Bösewichtern erhalten haben.* EAA.915.1.1502. Ernst Heinrich Hirtzius; Pastor zu Audern contra den Pastorat Audernschen Bauer Saulep Toffer Jaani Sohn Ado in puncto sodomiae insimulatae. 1771, L 6—6p.

⁷⁵ Human Nature as the Basis of Morality and Society in Early Modern Philosophy (Acta Philosophica Fennica 83). Toimetanud Juhana Lemetti ja Eva Piirimäe. Helsingi 2007, lk 6.

⁷⁶ **Liliequist.** Peasants Against Nature, lk 402—403.

kaugemale, elamaks Jumalast seatud moraaliireeglite järgi.⁷⁷ Sellest vaatepunktist lähtuvalt tundub ülaltoodud tsitaat peegeldavat arusaama, et inimene on võimeline oma loomust järgima. See tähendab, et pärispatt — mis oli radikaalsemate teoloogide arvates inimese loomuse rikkunud — või mingit muud laadi väline sekkumine siin rolli ei mängi. Nõnda sai ebaloomulikku akti põhjustada ainult väär komme või halb eeskuju.⁷⁸

Ühtlasi viitab see tekstilõik „loomuliku“ ja „loomuvastase“ käitumise selgele vastandamisele. Pastor Hirtziuse kirjapandud sõnad väljendavad üksühele arusaama, et „loomulikuks“ on võimalik pidada üksnes inimestevahelist seksuaalkäitumist. Sodoomia kuulus varauusaegsete luterlike tõekspidamiste järgi aga otseselt loomuvastaste seksuaalkuritegude hulka. Seda vastandati „loomulikule“ seksuaalsusele, mis tähendas ametlike arusaamade kohaselt eelistavalt abielusisest seksi. Abiellumine oli toonastele ühiskondlikele vaimu- ja võimustektuuridele põhimõtteliselt ainuaktsepteeritav („loomulik“) moodus seksuaalseks vahekorraks ning seetõttu ähvardas „loomuvastane“ seksuaalkäitumine abielu ja perekonda, kusjuures olenevalt „loomuvastasest“ vahekorrast endast eri viisidel. Homoseksuaalsed suhted õõnestasid arusaama, et seks peab olema produktiivne, samas kui loomapilastusega astuti üle liikidevahelistest piiridest. „Loomuvastase“ seksuaalsusega seoti toonaste arusaamade järgi ka imikutapmine ning abort, mille puhul loobus „ebaloomulikult“ käituv ema sihilikult seksuaalvahekorra „loomulikust“ ehk Jumalast antud viljast.⁷⁹

Siinjuures tuleb veel selgitada, et „sodoomia“ oli varauusaegses ühiskonnas äärmiselt mitmekesine kollektiivmõiste, mis hõlmas väga erinevaid seksuaalseid praktikaid: homoseksuaalseid suhteid, eneserahuldamist, „ebaloomulikku“ seksuaalkäitumist mehe ja naise vahel (näiteks analvahekord või suuseks) ning lõppeks ka seksuaalvahekorda loomaga (loomapilastus). Kõik need nimetatud seksuaalsed käitumisviisid olid hiliskeskaegsed teoloogid koondanud ühise mõiste „sodoomia“ alla, viidates seeläbi piiblis esinevale Soodoma linnale, mille Jumal selle elanike suure kõlvatuse pärast taevase tulega maatas põletas (1Mo 19:1—25).⁸⁰ Sodoomia kui patt tõi kaasa Jumala viha kogu ühiskonnale, põhjustades suuri hädasid: ikaldust, katku ja nälga.⁸¹

Kõikidest eelpoolnimetatud sodoomiatüüpidest käsitleti varauusajal kõige sirgjoonelisemalt just loomapilastust.⁸² Kohalike Liivimaa vaimulike sellekohane hukkamõist ja halvakspanu leiab allikates kinnitust vägagi mitmel korral. Nii kirjutab 1780. aastal näiteks

⁷⁷ **Thomas Mautner.** Eessõna — Franchis Hutcheson. Two Texts on Human Nature. Cambridge 1993, lk 17.

⁷⁸ Siinkohal siiras tänu Eva Piirimäele vastavasisuliste tähelepanekute eest.

⁷⁹ **Crawford.** European Sexualities, lk 155.

⁸⁰ **Schwerhoff.** Historische Kriminalitätsforschung, lk 161.

⁸¹ **Lilliequist.** Brott, synd och straff, lk 177.

⁸² **Crawford.** European Sexualities, lk 162.

August Wilhelm Hupel oma kaebekirjas Pärnu maakohtule: „Oma enam kui kahekümneaastase ametisolekuaja jooksul pole ma mu enda suureks rahuloluks oma kihelkonnas kunagi ühtki sodomiiti avastanud: nüüd pean ma kurbusega ühe üles andma...“⁸³ Kahetsust loomapilastuse levimise üle Audru kihelkonnas on selgelt väljendanud ka ülaltsiteeritud kohalik pastor Hirtzius.⁸⁴ Kuigi siinses töös kasutatud allikatest jääb üldjuhul mulje, et kohus on üritanud süüaluste küsitlemisel olla võimalikult erapooletu, kumab nendegi retoorikast läbi toonane üldarusaam sodoomia kohta, kuna loomapilastusest räägitakse kohtutoimikutes läbivalt kui loomuvastasest pahest ja jälgist patust (*wiedernatürliche Laster, abscheuliche Sünde*).

Senimaani olen visandanud varauusaegse Liivimaa ülemkihi, peamiselt pastorite üldist arusaama sodoomia kui nähtuse kohta. See lähtus kristlikust (luterlikust) ideoloogiast, mille järgi oli sodoomia ühemõtteliselt „loomuvastane“ tegu ja räige patt. Kuid niisugusel käsitlusel oli veel teinegi tahk, millele viitab ka pastor Hirtziuse tsitaat — „loomuvastast“ oli võimalik üksnes õppida. Siin kerkib esile kohe küsimus, kuivõrd teadlikuks võib sodoomia kui „loomuvastase patu“ osas pidada varauusaegset Liivimaa talurahvast. Seda saab oletada aga kohalike talupoegade usuliste teadmiste ja religioosse maailmapildi põhjal, sest nagu juba eespool sedastatud, oli seksuaalsfäär varauusaegses ühiskonnas tihedalt seotud üleüldise religioossusega.

Varauusaegse Liivimaa maarahva usulisi arusaamu on uuritud äärmiselt pinnapealselt, mis on tingitud eelkõige sellekohaste kirjalike allikate nappusest. Jäi ju XVII—XVIII sajandil maal elava tavalise talupoja lugemisvõime tihtilugu veerimise tasemele, nende kirjutamisoskusest rääkimata.⁸⁵ Siiski võib siinses töös läbitöötatud ülekuulamisprotokollidest leida üsna suurel hulgal kohaliku talurahva ütlusi, mis nende religioossele maailmapildile vihjavad. Seda, kuivõrd tõsiselt loomapilastusega seonduv kohtualuste ja tunnistajate üldarusaamu läbi raputas, näitab nende kohtutoimikuis väljenduv üliemotsionaalsus sodoomia suhtes nii sõnas kui tegudes.

⁸³ *Während meiner mehr als zwanzigjährigen Amtsführung, hat sich zu meiner großen Beruhigung, nie ein Sodomit in meinem Kirchspiel gefunden: jezt muß ich mit Kummer einen anzeigen /---/ EAA.915.1.1659. Protocollum Inquisitionis August Wilhelm Hapel, Pastor zu Oberpahlen contra den Neu-Oberpahlenschen Wachtkerl Lahtri Jürri in puncto Sodomiae insimulatae. 1780, L 7.*

⁸⁴ EAA.915.1.1502, L 6p. Vt ka viide nr 33 ja 34.

⁸⁵ Eesti kooli ajalugu. 13. sajandist 1860. aastateni, 1. kd. Tegevtoimetaja Endel Lau. Tallinn 1989, lk 246.

2.1. Süüalused ja kristlus

Varauusaegne ühiskond oli kiriku ja religiooniga tihedalt läbipõimunud ning seda eriti seksuaalvaldkonnas (vt alaptk 1.1). Nõnda ei ole ka imeks pandav, et toonased kohtuprotsessid Pärnu maakohtus sodoomias süüdistatute üle olid religiooselt tugevasti laetud. Kohe küsitlemise alguses soovis kohus teada saada, kas süüalune on leeritatud ning kas ja millal viimati käinud armulaual. Mõlemad aspektid olid kohtuprotsessi seisukohalt äärmiselt olulised: esimene tõendas, kas teda võib pidada täisealiseks ning kinnitas süüaluse haritust usuasjades, teine aga näitas tema osadust Jumala ning kristliku õpetusega.

Varauusaegsel Liivimaal käisid noored leeris tavaliselt 18. kuni 20. aasta vanuselt, mis on Euroopa kultuuriruumis ka tänapäeval juriidilise täisealisuse künniseks. Üksnes leeris käinud inimest oli võimalik kohtus täielikult vastutuse alla võtta. Kuna leeriskäimine andis talupoegadele usualased põhiteadmised, näiteks palvetamisoskuse ja kümne käsu ning muude kristlike normide tundmaõppimise, olid vaid leeritatud süüalused kohustatud süüdimõistmisel kohe ära kandma ka talle määratud kirikliku patukahetsuse (vt alaptk 3.3). Niisugust karistust mõisteti siiski ka leeritamata süüdimõistetutele, kuid lisaklausliga „kui talle esmajoones ristiusku õpetatud on“.⁸⁶ Peale leeriskäimise päriti 1750. aastate teisest poolest alates süüalustelt enamasti ka nende lugemis- ja kirjutamisoskuse kohta. Saare maakohtu XVIII sajandi kohtupraktikat uurinud Constantin Buxhoevdengi on märkinud, et süüaluse alaealisust võeti kohtuotsuste määramisel arvesse.⁸⁷ Huvitav on aga asjaolu, et Buxhoevden ei ole kohtualuste alaealisust kohe kuidagi seostanud leeriskäimisega.

Kui leeriskäimine kinnitas, et süüalusele on jagatud üldisi teadmisi kristlusest ning selle tavadest ja normidest, siis korrapärane armulaual käimine näitas tema selget kuulumist evangeelsesesse luteri kirikusse ning tõestas osadust kohaliku kogudusega. Juhul kui selgus, et süüalune polnud veel leeris käinud, küsiti enamasti, kui tihti too kirikus käib. Viimast võidi muidugi täiendavalt pärida ka armulauaõiguslikelt kohtualustelt.

Milline oli siis nende küsimuste põhjal süüaluste seos luteri kirikuga? Oma doktoritöös sodoomiajuhtumite kohta Liivimaal aastatel 1685—1709 on Susanna Sjödin Lindenskoug leidnud, et paljud täiskasvanud süüalused ei tundnud meieisapalvet ega polnud kunagi käinud armulaual. Ühtlasi on ta lähtunud XVII sajandil kohaliku eliidi kirjeldustest, mis täheldasid üsna üksmeelselt veel sajandi lõpus Liivimaa talupoegade moraalselt ja usulist allakäiku.⁸⁸

⁸⁶ Näiteks umbes 16-aastase Rausa Hansu puhul. EAA.915.1.1180. Acta in Inquisitionis-Sachen contra den Fennerschen Bauer Rausa Hans in puncto Sodomie. 1745—1746, L 5.

⁸⁷ **Buxhoevden**. Beiträge zur Strafrechtspflege in Oesel, lk 22.

⁸⁸ **Lindenskoug**. Manlighetens bortre gräns, lk 144.

Ajaloolane Jürgen Beyer leiab seevastu, et toonased haritlased (enamjaolt pastorid) on toona valitsenud olusid kirjeldanud pisut ülepaisutatult. Uurinud erinevaid kirikuvisitatsioone maakogudustesse alates 1620. aastast, on ta välja toonud kristlike teadmiste pidevat kasvu XVII sajandi jooksul. Igal juhul oskas 1680. aastatel enamik inimesi juba paluda ning aastakümnetega üha kasvavad nõudmised talupoegadele viitavad, et varem ettekirjutatud tase oli juba saavutatud.⁸⁹

Siinses töös kasutatud allikamaterjal toetab küsimuses varauusaegsete talupoegade religioossuse kohta Beyeri seisukohta, kuna selle põhjal otsustades puudub selge seos sodoomias süüdimõistetute ning nende laisa kirikuskäimise ja kristlike teadmiste puudumise vahel. Lindenskougi täheldatud suundumist, et sodoomias süüdistatud ei osalenud jumalateenistustel ega tundnud kristlikku õpetust, võisid muuhulgas mõjutada ka XVII ja XVIII sajandi vahetusel Balti provintside eluolu paljuski määratlenud kaks sotsiaalset katastroofi: Suur nälg (1696—1698) ning Põhjasõda, mis möllas tänase Eesti aladel aastatel 1700—1710. Sõja tõttu usuliste kohustuste (armulaua käimise) täitmise võimatust on möönnud ka näiteks sodoomias süüdistatud Eistvere mõisas elav peremees Andrese Jaak.⁹⁰

Igal juhul oli Pärnu maakohtus sodoomias süüdistatute enamus seotud oma kohaliku luteri kogudusega. Vaid paaril korral tunnistasid kohtualused, et käisid kirikus harva. Nii möönas 14- kuni 15-aastane Kulleste Juhani sulaspõis Hans, et „ta olevat, kuna ta olnud talus üksinda sulane ja pidavat lakkamatult tööd tegema, harva kirikusse minna /---/ saanud ja kui ta vahetevahel sinna läinud, polevat seda parajasti juhtunud, et ta sellist manitsust [sodoomia kohta] kuulnud“.⁹¹ 16-aastane Rausa Hans sattus jumalateenistusele harva aga seetõttu, et tal puudusid selleks sobivad riided, mistõttu temagi tõdes, et „nii palju õpetust polevat ta saanud, et see [sodoomia] raske patt on“.⁹² Samas ütles Leeli Henni vend Hans Pöögle mõisas, abielus ja kahe lapse isa, enda kohta, et „ta pidanud end usinaks jumalasõna kuulajaks ja ei olevat puudunud kunagi jumalateenistuselt“.⁹³

⁸⁹ **Jürgen Beyer.** Vagaduse edendamise strateegiad Eesti- ja Liivimaal (1621—1710). Konfessionaliseerimine ja pietism. — Läänemere provintside arenguperspektiivid Rootsi suurriigis 16./17. sajandil III (Eesti ajalooarhiivi toimetised / Acta et commentationes archivi historici Estoniae, nr 17 [24]). Tartu 2009, lk 83—85.

⁹⁰ EAA.915.1.599, L 2p.

⁹¹ *Er hätte, weil er allein im Gesinde als Knecht gewesen, und beständig zur Arbeit gehen müssen selten zur Kirchen kommen /---/ können, und wenn er zuweilen hingekommen, hätte es sich eben nicht getroffen, daß er dergl: Vermahnung gehöret.* EAA.915.1.1116. Actor officiosus contra den Pollenhofschen Bauer Kulleste Johan's Jungen Hans in puncto sodomiae. 1737—1738, L 4p.

⁹² *So viel Unterricht hätte er nicht gehabt, daß das so eine schwere Sünde wäre.* EAA.915.1.1180, L 2.

⁹³ *Er hätte sich fleißig zum Gehör Göttl: Wortes gehalten, und nimmer den Gottensdienst versäumet.* EAA.915.1.1201. Der Karkussche Pastor Johann Ucke contra den Böcklershofschen Bauer Lehli Hennis Bruder Hans in puncto sodomiae. 1747—1752, L 2p.

Nagu sellistel puhkudel ikka, tasub tõde otsida kuskilt vahepealt, kusjuures lähtuvalt sellest, kas süüalused olid käinud leeris või mitte ning kuivõrd tihti nad kirikus jutlust kuulamas käisid, sõltusid enamasti ka nende teadmised. Kui kohus küsis sodoomias süüdistatavalt ega nood kuulnud pole, et tegemist on kohtulikult karistatava suure patuga, kippusid oma teadmatust sellest väljendama eelkõige leerieelikutest noormehed. Ühtlasi ei saanud nooremad kui 20-aastased poisid oma madalama sotsiaalse staatuse tõttu tihtilugu kirikus käia (vt näide ülal). Seevastu juba leeris käinud ning armulauda vastu võtvad täisealised mehed olid loomapilastusest kui religioosest ja juriidilisest tabust täiesti teadlikud. Nii rääkis kohtule näiteks Leeli Henni vend Hans: „Ta ei saa salata, et talle on jumalasõna õpetatud ja teadvat küll, et see olevat jõe patt, loomaga ühte heita, olevat ka kirikus kuulnud, et selle üle olevat karm seadus kehtestatud“.⁹⁴

Kuna enamik sodoomias süüdistatuist kinnitas oma kasvõi mõningast palvetamisoskust ja/või armulaua käimist ning ühtlasi teadlikkust sodoomiast kui üldisest ühiskondlikust tabust, järgnes sellele üsna loogiline kohtu küsimus, miks süüalune sellest kõigest olenemata loomaga vahekorda astus. Siin võib välja tuua kaks tüüpvastust. Tihtipeale teatasid süüalused, et ei tea isegi, kuidas see sündinud oli, kuid hoopis tavalisem oli nende väide, et neid suunas sellist tegu toime panema kurat (*Teuffel*) ehk kuri vaim (*der böse Geist*) või kuri vaenlane (*der böse Feind*). Seejuures ei ole täheldatav, nagu oleks kohus suunanud süüalust kirjeldama oma teguviisi kuradi kätetöö kaudu — sellisele tõdemusele jõudsid nood reeglina iseseisvalt.⁹⁵

Oma uurimuses kuradi ilmumiskujudest eesti rahvausust tõdeb Ülo Valk, et sellele teemale on varasemad uurijad osutanud üsna vähe tähelepanu. Ta leiab, et eestlaste rahvalikes uskumustes kuradist olid ühte sulanud eelkristlikud jooned koos kreeka- ja roomakatolike ning luterlike mõjudega. Ühtlasi võimendas ka kirik ise ühena vähestest üleloomulikest olendeist kuradiga seotud uskumusi: väga paljudes XVII sajandi eestikeelsetes jutlustes mainitakse kuradit.⁹⁶ Valk rõhutab: „/---/ eesti folkloori kuradipärimus on osa kristliku Euroopa rahvausust ja sellega tihedates geneetilistes seostes. Et kurat kuulub olemuslikult

⁹⁴ *Er könnte nicht leugnen, daß er in Gottes Wort unterrichtet sey, und wohl wüste daß er eine abscheuliche Sünde sey, sich mit einem Wihe zu vermischen, hätte auch in der Kirche gehöret, daß eine schwere Straffe darauf gesetzt sey.* EAA.915.1.1201, L 2p.

⁹⁵ Vaid ühel juhul võib näha, et kohus tõstatab süüalusest sõltumatult kuradiga seotud küsimuse pärast seda, kui too oli kinnitanud oma teadlikkust sodoomiast kui suurest patust: „Miks ta siis end kurja vaenlase poolt juhtida lasknud, et ta Marksi Peetri märaga lihalikult ühtinud?“ EAA.915.1.1115. Actor officiosus contra des Podisschen Bauern Marksi Tanni Sohn Märt in puncto sodomiae. 1737—1738, L 2p.

⁹⁶ **Ülo Valk.** Allilma isand: kuradi ilmumiskujud eesti rahvausust (Eesti rahva muuseumi sari 1). Tartu 1998, lk 9. Nii rääkis Audru pastor Heinrich Christian Metzholdt (1676—1730) oma kaebekirjas kohtule 1728. aastal: „Jumalale olgu kaevatud, kuidas inimene saatana ja omaenda liha ning vere tõttu hukatusse langevad /---/“ *Gott sey es geklaget, wie sich die Menschen durch Verführung des Satans und ihres eigenes Fleisches und Bluts ins Verderb stürzen /---/*. LVVA.109.29.772, L 1.

ristiusku, on soomeugriline taust ja hõimurahvaste paralleelid teise- või kolmandajärgulise tähendusega.⁹⁷

Siinses töös käsitletud juhtumites on kurat süüaluste sõnade läbi inimeste seas selgelt aktiivne tegutseja: nii ütles Roodi mõisa talupoeg Liiva Jaan: „Kurat olevat talle pähe pannud, et ta peab lehma juurde minema /---/.“⁹⁸ Juba varem mainitud Pöögle mõisa talupoeg Hans teatas aga kohtule: „ /---/ tookord olevat kuri vaim tema meele sedavõrd haaranud, et ta ei teadnud, mida ta mõelnud oli.“⁹⁹ Siin võib näha kuradiga seotud pärimuse arhailisust: erinevalt kristlikust kuradist ei tule ta karistama ristiusu käitumisnormi rikkujat, vaid ründab inimest oma loomupärase demonlikkuse tõttu.¹⁰⁰

Loomapilastamise seostasid seega nii süüalused ühemõtteliselt demonliku sfääriga, kuradi enese kättetöoga inimese kallal. Ka Ülo Valgu uuritud rahvapärimestes on omavahel põimunud kristlikud tabud ja kuratlikud motiivid.¹⁰¹ Muidugi tuleb käesoleval juhul veel arvestada, et eestlastest talupoegade sõnad on jõudnud kohtuprotokolli saksakeelse tõlkes läbi kirjutaja enda maailmapildi filtri, kuid kuna kuradi kui aktiivse pahategija kujund esineb siinses uurimuses kasutatud allikmaterjalides läbivalt ning ühtlasi erinevate sünonüümidena, annab see piisava aluse tõdemusele, et kristlikul kuradi käsitlusel oli varauusaegse eesti talurahva maailmapildis selge koht.

Kristlike arusaamade selget mõju süüaluste maailmapildile näitab veelgi kindlamalt aga see, kuivõrd tihti nad võtsid ülakuulamistel tegelikult appi Jumala nime. Nii tänasid süüalused, kes tunnistasid üles vaid püüde looma pilastada, Jumalat, et too hoidis neid seesugust halba tegu toime panemast. Ühtlasi palusid süüdistatud tihtilugu Jumalalt ning Jeesuselt halastust ja andeksandmist, aga samamoodi oldi varmad just Jumala ees oma süütust kinnitama. Nii kuulutas kohtule Hiiumaalt pärit Kihnus elav talupoeg Mihkel: „Jumal teadvat, et ta on süütu ning et tal pole mitte kordagi sellist kavatsust olnud, talle süüks pandavat halba tegu teha.“¹⁰² Kristliku halastava õpetuse juurdumisele viitab muuhulgas ka Õisu mõisas elava

⁹⁷ **Valk.** Allilma isand, lk 15.

⁹⁸ *Der Teuffel hätte ihm in Sinne gegeben daß er solte zur Kuhe gehen Sodomiterei zu treiben /---/.* EAA.915.1.9484. Akte in Untersuchungssachen wider den Sallentackschen Bauern Liwa Jahn. 1691, lk 367.

⁹⁹ */---/ es hätte damahle der Böse Feind sein Gemüht so eingenommen gehabt, daß er nicht gewust, was er gedacht hätte.* EAA.915.1.1201, L 2p.

¹⁰⁰ **Berg jt.** Eesti rahvakultuur, lk 289.

¹⁰¹ **Valk.** Allilma isand, lk 19.

¹⁰² *Gott wüste es, daß er unschuldig wäre, und daß er nicht einmal den Vorsatz gehabt habe, die angeschuldigte böse That zu begehen.* EAA.915.1.1225. Acta Inquisitionssachen contra den Dagdenschen Bauer Mihkel in puncto Sodomia. 1750—1751, L 3p.

kirikusandi Hansu tõdemus: „Jeesus tahtvat talle sellise halva kavatsuse andeks anda, ta tahtvat seetõttu Jumala ja kohtu ees andestust paluda.“¹⁰³

Nõnda võib tõdeda, et toonase talurahva maailmapilt oli oma olemuselt võrdlemisi dualistlik, kus eksisteerisid korraga võrdselt nii karmilt õiglane, aga ka halastav Jumal üheskoos inimesi eksiteele ajava kuradiga. Kummagi pooluse ideoloogiliseks lähtekohaks oli kohalikes kogudustes jutlustatav kristlik õpetus. Seejuures oli nimelt kuradi kuju rahvausundis aldis teisenemistele. Eesti rahvausus on kuradi tähtsus teiste üleloomulike olendite seas erinevalt paljudest ülejäänud Euroopa piirkondadest võrdlemisi silmapaistev, hoolimata asjaolust, et need rahvad ristiti eestlastest varemgi. Kokkuvõtvalt saab öelda, et eestlaste pärimus kuradist kuulub ühte Euroopa kultuuriruumiga ning seega moodustab kohalik eesti rahvausk, hoolimata paljudest ühisjoontest idapoolsete soomeugrilastega, osa kristliku Euroopa rahvausust.¹⁰⁴

Sellisel viisil tuleb nõustuda Jürgen Beyeri kriitikaga tuntud kliše kohta, nagu oleks eestlased kuni XVIII sajandini ehk kuni hernhuutluse levikuni olnud poolpaganad.¹⁰⁵ Kindlasti oli vennastekoguduste liikumisel XVIII sajandi eesti maarahvale suur usulis-kõlbeline mõju, kuid kristlik maailmapilt ja selle põhitõed olid omal sünkretistlikul moel eestlaste seas teadvustunud juba hiljemalt XVII sajandi lõpuks. See tähendab ühtlasi, et kohalike talupoegade arusaam loomapilastusest oli oma põhialustes läbi põimunud kristliku ideoloogiaga ehk lähedane ülemkihtide luterlikule käsitlusele sodoomiast kui loomuvastasest patust. Varauusaegse Liivimaa talupoja jaoks oli ühtlasi tegemist ennekõike kuratlike jõudude mahitatud nähtusega, millega kuri vaim usklikke kibedasti kiusas.

2.2. Süüaluste endi hinnangud ja seletused

Pärnu maakohtus sodoomias süüdistatute religioossed arusaamad olid niisiis tihedalt seotud varauusaegsete ühiskondlike institutsioonidega, mis omakorda kinnitab kohalike talupoegade retseptiooni härrasrahva kaudu tutvustatavast kristlikust kultuurist. Samas on igal ühiskondlikul nähtusel iga sellega seotud indiviidi jaoks ühtlasi isiklik psühholoogiline pool. Nii on ka Ülo Valk kirjutanud: „Kuradi antropomorfse vormi rohkus vihjab ka demonlike olendite usu tegelikele lähtekohtadele inimpsüühika süvakihtides. Alateadvuses varjatud

¹⁰³ *Jesus möchte ihn diesen bösen Vorsatz verzeihen, er wolte deswegen Vergebung bei Gott und dem Richter bitten.* EAA.915.1.1148, L 3.

¹⁰⁴ **Valk.** Allilma isand, lk 205.

¹⁰⁵ **Beyer.** Vagaduse edendamise strateegiad Eesti- ja Liivimaal, lk 94. Sellise nägemuse esitab ka „Eesti ajaloo“ 2003. aastal ilmunud IV köide (lk 237).

destruktiivsed, hedonistlikud ja egoistlikud tungid on projitseeritud inimesest väljapoole temast sõltumatuks isikuliseks olendiks.¹⁰⁶

Seega võib ülalpool eritletud süüaluste religioosse maailmapildi jumalikku ja demonlikku dihhotoomiat ühe võimalusena tõlgendada ka kui nende meeste isikliku mõttemaailma alateadlikku ülekandmist laiapõhjalisematele ühiskondlikele usulistele tõekspidamistele. Siinkohal tuleb muidugi tõdeda, et läbiuuritud süüaluste tunnistused annavad nende psühholoogia ja isiklike arusaamade kohta kohta üksnes nappe vihjeid, kuid sellest hoolimata on need vähesedki analüüsimist väärt.

Kõige konkreetsemalt on oma teguviisi 1807. aastal reflekteerinud Oriküla Peetri sulane Hans, kes vastas küsimuse „Miks ta siis endale naisterahvast ei otsinud, et oma sugutungit rahuldada?“ peale „Ta ei tahtvat endale ühtki naisterahvast lubada, kuna ta seda [vahekorda] räpasusega seostavat.“ Muuhulgas tunnistab süüalune, et ta oli viimase viie aasta jooksul lausa kahel korral määraga vahekorras olnud.¹⁰⁷ Tundub, et tema jaoks oli igasugune vahekord midagi ebameeldivat, kuna Hansu tunnistuse järgi: „Ükskord viie aasta eest olevat ta ka talupoja Aru Juhani määraga sodoomia teoks teinud ja ta olevat toona oma kavatsuse nimelt korralikult täide viinud ja siis olevat temast seeme välja voolanud. See järel olevat tal selle vastu vastikus peale tulnud [minu rõhutus — K.I.] ja alles sellel aastal [1807] olevat tal teist korda sellise kavatsuse täideviimissoov tekkinud.“¹⁰⁸

Selle kohta, kuidas võidi psühholoogiliselt toona sodoomiat tõlgendada, pole arusaadavalt võimalik leida ühtegi uurimust. Küll on sellisest seisukohast sodomiite teaduslikult uurinud tänapäeva sotsioloogid, näiteks Colin J. Williams ja Martin S. Weinberg, käsitledes 1999.—2000. aastal kokku 114 peamiselt Ameerika Ühendriikides elavat meest.¹⁰⁹ Ülal mainitud Hansu isiksuse lahkamiseks on võimalik kasutada nende uurimistulemusi, kuigi otse loomulikult tuleb siinkohal arvestada, et geograafilis-ajaline ning sotsioloogiline nihe nende meeste ja selles töös ette tulevate sodoomias süüdistatute vahel on ülimalt suur. Siiski on võimalik äärmise ettevaatlikkusega ja karmi kriitikameelega Williamsi ja Weinbergi artikli abil teha mingeid üldisi järeldusi varauusaegsete Liivimaa sodomiitide hingeelu kohta.

¹⁰⁶ Valk. Allilma isand, lk 200

¹⁰⁷ *Warum er dann nicht sich eine Weibsperson gesucht habe, seinen Geschlechtstrieb zu befriedigen? — Er wolle ihn keine Weibsperson leiden, weil er es schmutzig einhergehe.* EAA.915.1.2387. *Protocolum & Acta in inquisitionibus Sachen gegen den zum Guthe Fennern gehörigen Bauren Orriküllä Petre Knecht Hans in puncto sodomiae.* 1807, L 4p—5p.

¹⁰⁸ *Einmal vor 5 Jahren habe er auch mit der Stute des Bauern Arro Juhann Sodomiterej begangen, und er habe damals sein Vorhaben recht tüchtig ausgeführt, und es sey ihm damals der Saame abgeflogen. Hernach habe er dafür Ekel bekommen, und erst in diesem Jahre sey es ihm zum zweymal einzustellen einen solchen Versuch zu machen.* EAA.915.1.2387, L 4p—5p.

¹⁰⁹ **Colin J. Williams ja Martin S. Weinberg.** Zoophilia in Men: A Study of Sexual Interest in Animals. — *Archives of Sexual Behavior* 2003, kd 32, nr 6, lk 525.

Williams ja Weinberg on oma artiklis ära toonud 32-aastase töötü Adami mõttest: „Ma leidsin, et seks inimesega tundub „räpane“ — samas kui seks hobustega seda polnud.“¹¹⁰ Adami seisukoht vastab põhimõtteliselt üksühele temast 200 aastat varem ning tuhandete kilomeetrite kaugusel elanud Hansu ütlustele. Kummagi mehe isiklikud arusaamad oma kalduvusest astuda vahekorda loomadega viitavad asjaolule, et psühholoogilises plaanis oli tegemist aja- ning ruumiülese ebahariliku seksuaalkäitumise ilminguga mõningat tüüpi inimeste seas.

Siiski erineb Williamsi ja Weinbergi ning siinses töös uuritud inimeste arusaam sodoomiast ühel väga põhimõttelisel viisil. Esimeses uurimuses on tegemist meestega, kes nimetavad endast „zoofiilideks“. Neid sidus loomadega äärmiselt tugev tundeline (armastav) side ning nad leidsid vahekorras loomadega nii emotsionaalset kui ka füüsilist rahuldust, nägemata ise selles midagi taunimisväärset.¹¹¹ Hansu näites võib aga näha eeskätt hingepiinades ning füüsilises vaevas oleva mehe suutmatust rahuldada oma ihasid üldiste normide kohaselt. Seejuures väljendas Hans kohtule selget vastumeelsust omaenda teguviisi suhtes.

Mitmete süüaluste tunnistustest kumab nende eemaletõukav ning kahetsev suhtumine omaenda teguviisi vastu. Nii ütles kohtule Leeli Henni vend Hans: „/---/ ta ei teadvat, kuidas talle tookord kuri vaenlane selliseid halbu mõtteid sisendanud, mille ees ta praegu suurimat jälkust tundvat.“¹¹² Samuti väitis Käriku Jaagu poeg Andres Heimtali mõisast: „Nüüd saavat ta hästi aru ja ta kahetsevat oma halba kavatsust. Ta olevat ka Jumalat palunud ja teevat seda veel praegugi, et too teda sarnase tahtmise eest kaitsta ja [?] võiks.“¹¹³ Lausa füüsiliselt tajus oma süüd Pesti Madise Ado Koonga mõisast, kes tunnistas tõvevoodis kohalikule pastorile, et olevat mõned aastad tagasi plaaninud loomaga vahekorda astuda. Ado nägi enda haigestumises Jumala karistust ning südametunnistus ei andnud talle rahu.¹¹⁴ Polli mõisa püütsepa Puisa Hansu 16-aastane sulaspõiss Peeter aga häbenes oma teguviisi pärast enda avastamist sedavõrd, et ei julgenud enam tuppä tulla.¹¹⁵

¹¹⁰ Williams & Weinberg. Zoophilia in Men, lk 531.

¹¹¹ Sealsamas, lk 527—529.

¹¹² /---/ er wuste nicht wie ihm dieses mahl der böse Feind dergl: böse Gedancken eingegeben, wovor er itzo den größten Abscheu hätte. EAA.915.1.1201, L 2p.

¹¹³ Jetzt sehe er es wol ein, und bereue er herzlich seine böse Absicht. Er habe auch Gott gebeten, und thun es jetzt noch, daß er ihn für ein ähnl. Willen hüten und [?] möge. EAA.915.1.2253. Acta contra Heimthal Käriko Jago Sohn Andres in puncto Sodomiae. 1802, L 4.

¹¹⁴ EAA.915.1.1089. Actor officiosus Fiskal Carl Gottlieb Vogetius contra den Kockenkauschen Bauer Pesti Maddisse Ado in puncto Sodomia. 1735, L 7p.

¹¹⁵ EAA.915.1.1285. Protocollum Inquisitionis in Sachen actor officiosus contra des Pollenhoffschen Hofes Böttigers Puisa Hans seinen Jungen Peter in puncto Sodomiae insimulatae. 1755—1756, L 3p.

Kui loomapilastus oli ka süüalustele endile vastumeelne ning kahetsust vääriv, siis mis neid sellisele teole siiski tõukas (kui nüüd kuradi kiusamine välja jätta)? Siingi on võimalik süüaluste endi ütluste põhjal üht-teist oletada. Üldiselt jätavad süüalused mulje, et nad ei tea isegi täpselt, kust neid niisugune kihk tabas, nii tõdes näiteks Kempil Villemi poeg Andres: „Ta olevat ühel hommikul, kui ta käsikiviga töötas ja vilja jahvatas, sellist kiimasust tundnud, et [ta] ei suutnud end tagasi hoida, kuna tal aga mingit muud vahendit käepärast [*sic!* — K.I.] polnud, olevat ta lauta koduloomade juurde läinud.“¹¹⁶ Sarnasel viisil kirjeldasid oma sugutungi tekkimist mitmed teisedki süüalused.

Siin tulevad esile aga mitmed lähemat seletust väärivad üksikasjad. Neist olulisimale on viidanud Courtney Thomas oma artiklis loomapilastusest varauusaegsel Inglismaal: miks ei piirdunud sodoomias süüdistatud enda rahuldamisel lihtsalt masturbeerimisega.¹¹⁷ Mõned uurijad on oletanud, et sodoomiale kalduti seetõttu, et varauusegises ühiskonnas käis äge masturbatsioonivastane kampaania.¹¹⁸ Lähem analüüs aga välistab Liivimaal sellise variandi. Käsikiimlus oli küll samamoodi patt, mida mõni luterlik pastor siin ja seal hukka mõistis, kuid arutelu masturbatsiooni üle algas Euroopas alles pärast seda, kui kas Amsterdamis 1700 või Londonis 1710 avaldati anonüümselt raamat „Onania ehk enesepilastuse patt“. Saksa valgustajate hulgas kerkis ulatuslik arutelu sellel teemal üles aga alles 1780. aastatel.¹¹⁹ Kuna talurahva moraali üle valvanud Liivimaa pastorid olid aga kultuurilis-sotsiaalselt tihedalt seotud just Saksamaaga, ei saa kohe kindlasti arvata, et kohalikud talupojad valisid enne XVIII sajandi lõppu ja XIX sajandi algust loomapilastamise masturbeerimise asemel seetõttu, et neid oli ägedalt manitsetud just käsikiimluse, mitte sodoomia eest hoiduma. Vastupidi: 1747. aastal kinnitas Halliste koguduse pastor Johan Ucke (1689—1774): „/---/ ja aastas korra mainitakse kantslist seda pattu [sodoomiat] koos karistuse ärateatamisega.“¹²⁰

Seega võib kogu eelnevast lähtuvalt arvata, et loomapilastus oli siiski ennekõike äärmuslik viis, millega teatud hulk kohalikke talupoegi rahuldada oma ohjeldamatut sugukirge. Näiteks

¹¹⁶ *Er habe des morgens alß er mit der Handmühlen gearbeitet und Korn gemehlet eine solche Geßlichkeit empfunden, daß sich nicht deres enthalten könte, da ihm aber keine andere Mittel die Geßlichkeit Zustillen zur Hand gewesen, sey er zu den Wiehen in dem Stall gegangen.* EAA.915.1.9443, L 6.

¹¹⁷ **Thomas.** „Not Having God Before his Eyes“, lk 156.

¹¹⁸ Nende hulgas ka näiteks Juris Paiders oma raamatus lätlaste traditsioonilisest seksuaalsuset. **Juris Paiders.** Tradicionālā latviešu seksualitāte. Etnogrāfisks apcerējums. Riia 2003, lk 106—107.

¹¹⁹ **Hull.** Sexuality, State, and Civil Society in Germany, lk 258—260.

¹²⁰ /---/ und jährl. einige male von der Cantzel dieser Sünde samt Vermeldung der Strafe, Erwehnung gethan wird. LVVA.109.29.799. Protocollum Inquisitionis C: Leli Hans, aus dem Böcklershofschen in puncto Sodomiae. 1747, L 7.

Onanismist on August Wilhelm Hupel 1791. aastal oma artiklis kohalike talupoegade neitsilikkuse arusaamade kohta siiski kirjutanud, kuid seda selle mõiste vanemas ehk katkestatud suguuhte tähenduses. *Coitus interruptus*'st kasutasid eestlased rasestumisvastase vahendina ning ajaloolane Indrek Jürjo leiab seejuures, et sellise tehnikaga olid nad „ees“ Lääne-Euroopa talupoegadest. **Indrek Jürjo.** Liivimaa valgustaja August Wilhelm Hupel (1737—1819), Tallinn 2004, lk 271.

väitis kohtule Maro Henni Hansu sulane Hans, et suguiha olla teda juba kaks päeva vaevanud.¹²¹ Seejuures selgus süüaluste ütlusest kohtule enamasti, et juba looma pilastamise ajal olid nad teadlikud sodoomiast kui loomuvastasest (ja ka kriminaalsest) süüteost. Nende teadlikkust sellest näitab muuhulgas ka asjaolu, kuivõrd ehmunud olid süüalused juhul, kui neile peale satuti. Vahelejäänud süüalune üldiselt põgenes sündmuskohalt. Muuhulgas on mõni süüalune kohtu ees tunnistanud sedagi, kuidas ta hakkas pealesattumise järel kibedasti nutma.¹²² Loomapilastajate arusaam oma teo patususest ja kriminaalsusest on rohkem kui tõenäoline.

Viimast tõdemust kinnitavad veelgi enam näited, kus loomapilastusega või selle üritamisega vahelejäänud proovisid pealtnägijat veenda, et too neid välja ei annaks. Nii ütles Karoka Mihkli sulane Jaan kupjale Hennule, kui tema loomaga vahekorras tabas: „See juhtus esimest korda, las see jääb seekord nii.“¹²³ Juhtus ka seda, et loomapilastaja hakkas pealesattujat ähvardama¹²⁴ või hoopis vastupidi, üritas viimast ära osta.¹²⁵ Ühel märkimistväärival juhul oli süüaluse naine tunnistajale võid viinud, et too süüalust üles ei annaks.¹²⁶ Vähemalt nendel süüalustel ei õnnestunud aga tunnistajaid piisavalt veenda ning asi jõudis viimaste suu läbi siiski kohtuni.

2.3. Sodoomiajuhtumite tunnistajad

Sodoomia oli varauusaegse ühiskonna kõikide liikmete, koguni süüaluste endi jaoks midagi äärmiselt põlastusväärset. Seda koguni nii suurel määral, et varauusaegsetes kirjutistes viidati sellele tihtilugu kui „tummale patule“ (*stumme Sünde*). Niisugune keskajast pärinev mõiste osutab vaikimiskäsule, mis taandub omakorda eeskätt varauusaegse ühiskonna üleüldisele põlgusele sodoomia kui nähtuse vastu.¹²⁷ Väljendit „tumm patt“ loomapilastuse tähenduses kohtab ka siinses uurimuses läbitöötatud kohtumaterjalides.¹²⁸ Sellest johtuvalt tulid niisugused juhtumid laiemalt ilmsiks üksnes siis, kui keegi sellisele teole peale sattus ning

¹²¹ EAA.915.1.2226. Protocollum & Acta in Inquisitionssachen gegen des Alt-Karrishofschen Bauren Marro Henne Hans Knecht Hans in puncto sodomiae. 1801, L 2.

¹²² EAA.915.1.1203. Actor officiosus contra dem Kockenkauschen Bauern Jiska Märt's Jungen Jürri in puncto sodomiae, 1747—1752, L 2p.

¹²³ *Es ist das erste mahl, laß es dieses mahl so sejn.* EAA.915.1.1254. Protocollum-Inquisitionis contra Karroka Michkel seinen Knecht Jaan aus dem Sellischen Gebiete in puncto Sodomiae. 1753—1754, L 4.

¹²⁴ „Kui sa minu peale midagi ütled, siis ma lõmastan su nagu ussi või konna.“ EAA.915.1.1303, L 3p.

¹²⁵ EAA.915.1.1320. Acta in Inquisitionssachen contra den Euseküllschen Bauer Toksi Märt in puncto Sodomiae. 1760—1761, L 2p, 5.

¹²⁶ EAA.915.1.1148, L 5p.

¹²⁷ **Schubert.** Räuber, Henker, arme Sünder, lk 224.

¹²⁸ Nt EAA.915.1.594. Actor offic. contra des Aidenhofschen Gesindes wirthen Polli Rits' Aufzögling Johim in puncto sodomia. 1706—1707, L 8p, 22.

tolle ühtlasi avalikustas. Sodomiidile pealesattunu andis sellest teada kõigepealt kas oma lähikondlastele või läks otse kohaliku pastori või mõisavalitseja jutule. Viimased edastasid seejärel tunnistajate öeldu otse maakohtule.

Nii tunnistajate kui ka süüaluste ütlused sodoomiajuhtumite kohtuprotokollides näitavad, et tunnistaja sattus loomapilastajale peale reeglina juhuslikult. Üksnes paaril juhul võib täheldada, et sodoomias kahtlustatavat sihipäraselt jälgiti. Nii kirjeldas Kera Tooma Jaani süüasjas Kaelase mõisavalitseja Samuel Majandes, kuidas Moose Jaani tütar Triinu oli talle teatanud, et too olla süüaluse lempilastuselt leidnud. Kuna neiu hakkas süüalust kartma ega astunud seetõttu vahele, olla mõisavalitseja ise Jaani passinud ja ta otse teolt tabanud.¹²⁹

Veelgi värvikam oli aga eelmises peatükis juba mainitud sakslasest möldrile Gotthard Friedrich Schackile (vt alaptk 1.2) pealesattumise lugu. Nimelt olla Jälevere Taaveti sauniku Hansu naine oma mehele ning mölder Jürgen Johann Normanile teada andnud, et süüalune minevat mitte mingil juhul heade kavatsustega igal õhtul, sellal kui naine magama läheb, lehmalauda. Selline jutt tegi mõlemad mehed valvsaks, nii et nood olid järgneval õhtul vahetult enne uneaega lauta läinud, et välja uurida ega süüalusel seal midagi halba plaanis pole. Nad olevat lasknud ühel oma naistest ukse tagantjärele sulgeda ning jäänud, üks meestest lehmast vasemale, teine paremale vahti pidama ja süüalust ootama.¹³⁰

Viimasest näitest nähtub, et mehe reeglipärane ja/või pikemaks ajaks lautaminek mõjus lähikondsetele kahtlaselt. Nii on tunnistanud Polli mõisa püttsepa Puisa Hansu sulaspoisi Peetri vastases kohtuasjas virtin Maret, et talle olla imelik tundunud, kui süüalune jäi liialt kauaks talli, kus ühtlasi lehma leidis.¹³¹ Selline suhtumine kinnitab veelkord asjaolu, et meeste igasugust tihedamat kokkupuudet koduloomadega — välja arvatud hobustega — peeti kummaliseks (vt. alaptk 1.2).

Tunnistajate valdav enamus sattus loomapilastajatele peale seega täiesti kogemata. XVII ja XVIII sajandi vahetuse Liivimaa sodoomiajuhtumeid uurinud Susanna Sjöldin Lindenskoug on jõudnud samasugusele järeldusele, oletades, et selle põhjuseks võiks olla kohaliku talupoegkonna üksnes osaline kristianiseeritus: talurahvas ei sallinud küll loomapilastust, kuid pidas siinkohal surmanuhtlust sellisele kuriteole liiga karmiks karistuseks.¹³² Samas räägivad tunnistajate ütlused kohtule teist keelt. Inimese ja looma vahelist vahekorda tunnistanute reaktsioonid olid sellele, mida nad nägema sattusid, reeglina äärmiselt emotsionaalsed. Täiesti iseloomulik oli tunnistajate suur šokk, mitmed neist väitsid, et nad hakkasid sellist tegu

¹²⁹ EAA.915.1.1073, L 3—4p.

¹³⁰ EAA.915.1.1509, L 3—3p.

¹³¹ EAA.915.1.1285, L 3—3p.

¹³² Lindenskoug. Manlighetens bortre gräns, lk 142.

märgates värisema, tardusid õudusest paigale ja/või kaotasid oma kõnevõime. Viimasega põhjendasid paljud kohtule ka seda, miks nad süüalust ei hüüdnud ega seeläbi vahekorda ei katkestanud. Nii väitis kirikusandile Jaagule pealesattunud tunnistaja sepa Grafi poeg Kristjan, et ta ei suutnud ehmatusest ja õudusest süüalust hüüda.¹³³

Siinkohal on tähelepanuväärsed kaks sodoomias süüdistatute kohtuasja, kus karistada said ka tunnistajad. Nõnda määrati Häädemeeste mõisa sepa Andrese venna Toomase süüteo tunnistajatele, Häädemeeste köstri pojale Jürile ja tema naisele Anule kummalegi kiriku juures kümme paari vitsu ihunuhtlust.¹³⁴ Samasugune karistus mõisteti ka Mannesaare Jaani sulasele Märdile, kes polnud kuue aasta eest võimudele üles andnud märaga vahekorda üritanud Tammissaare Tõnise poega Tõnist. Õuekohus siiski tühistas selle karistuse, kuna Märt oli süüaluse ettevõtmisele siiski vahele seganud ning süüaluse teost tolle peremehele teada andnud.¹³⁵ Seesuguses tunnistajate karistamises võib näha kohtu soovi kohalike talupoegade sotsiaalset närvi tundlikumaks muuta ehk panna neid järele valvama moraalitute tegude üle ning ühtlasi üleastujaid kohalikele võimudele välja andma.

Siiski oli tunnistajate seas väga palju selliseid, kes, nähes süüaluseid loomaga vahekorras või vahekorda üritamas, realselt seda takistada üritasid. Tavaliselt segati vahele hõigetega, kuid leidis ka selliseid pealtnägijaid, kes sekkusid füüsiliselt. Näiteks lõi Mannesaare Jaani sulane Märt kepiga Tammissaare Tõnise poega Tõnist, kui ta tabas tolle märaga vahekorras olevat.¹³⁶ Samamoodi haaras oma sulasele Jaanile peale sattunud peremees Suti Märt süüalust juustest ja tiris tolle sellisel viisil tuppa.¹³⁷ Igal juhul reageerisid vahelesegajad nii sõnades kui ka tegudes loomapilastusele vägagi tuliselt.

Lindenskoug on oma uurimuses täheldanud, et tunnistajate reaktsioonil olid sodoomiaga kokkupuutumisel nende soost tingitud erinevused: naised sekkusid igal juhul, mehed aga üksnes siis, kui pilastatav loom oli mära. Muul juhul ei võtnud mehed midagi ette ja lahkusid sündmuspaigalt tasahilju, oma kohalolekut avaldamata.¹³⁸ Siinses uurimuses läbitöötatud allikmaterjal on pole aga sellist soolist lahknevust tunnistajate käitumisviisis võimalik täheldada. Ehk on autori sellisele veidi rutakale järeldusele viinud taaskord eritletud juhtumite liialt tagasihoidlik hulk?

¹³³ EAA.915.1.1148, L 8.

¹³⁴ EAA.915.1.1371, L 5—5p.

¹³⁵ EAA.915.1.1648, L 6.

¹³⁶ Sealsamas, L 3—3p.

¹³⁷ EAA.915.1.2534. Acta in inquisitiones Sachen wider den Tackerortschen Knecht Sutti Merdi Jahn wegen intendirter Sodomiterrey. 1813, L 3—3p.

¹³⁸ Lindenskoug. Manlighetens bortre gräns, lk 142.

Niisamuti ei ole võrdluses süüalustega täheldatav tunnistajate sotsiaalselt kõrgem positsioon külaühiskonnas. Kuna alapeatüki alguses sai kirjeldatud, et tunnistajad sattusid süüalustele peale reeglina juhuslikult, tähendas see ühtlasi, et samavõrd juhuslik oli ka tunnistajate sotsiaalne staatus. Alapeatükis 1.2 on küll nenditud, et süüalused kippusid kuuluma pigem sulasrahva ja vabadike ehk külaühiskonnas madalamal positsioonil olevate talupoegade hulka, kuid see asjaolu oli tingitud ennekõike süüaluste noorest keskmisest vanusest. Seega oleks siinkohal liialt ennatlik järeldada, et tegemist oli sotsiaalselt tugevama talupojakihi mõjuvõimuga nõrgema üle.

Eespool sai kirjeldatud, kuidas süüalused seostasid loomapilastamist kuradi kätetööga, mis tõi nende mõttemaailmas ühtlasi välja jumaliku ja deemonliku maailma vastandamise. Ka sodoomiajuhtumite tunnistajate jaoks oli süüaluste loomapilastamine seotud kuratlike tegemistega. Nii hüüatas Kaseli Toomas oma vennale Hansule: „Missa teed seal, kas sa tahad kogu täiega kuradile sõita?“¹³⁹ Samamoodi selgitas tunnistaja Aleksander, miks ta Kaseküla Mihklit loomapilastuse üritamiselt tabades ei takistanud: „Ta ei võinud seda teha, selle läbi et Mihkel oleks muidu talle kallale tunginud, sellal kui ta juba kurjast vaimust olevat haaratud olnud.“¹⁴⁰

Tunnistajate ilmne šokk loomapilastamisele pealesattumisel ning selle seostamine kuratliku sfääriga tähendas ühtlasi, et varauusaegse Liivimaa talurahva seas oli kirikliku õpetuse abiga kinnistunud arusaam sodoomiast kui jälgist jumalavastasest patust. Sellega kokkupuutumist igapäevaelus peeti ülimalt kahetsusväärseks. Kui Kempil Villemi poja Andrese süüdistaja (*Delator*) Pino Hans kuulis, et too olla lehmaga vahekorras olnud, keelas ta kogu oma taluperel Andresega ühest kausist söömise ning ühest kannust joomise.¹⁴¹ Kavase Anu sulast Jürit ei lastud kiriku poolt poolteist aastat armulauale, kuna ta tabati loomapilastamise kavatsuselt.¹⁴² Niisugused käitumisviisid viitavad asjaolule, et juba säärase teo kahtluse korral heideti süüalune tegelikult oma kogukonnast välja. Kuid sotsiaalsed sanktsioonid nii kiriku kui tõenäoliselt ka kohaliku kogukonna poolt ähvardasid tunnistajatki. Nõnda teatas üks tunnistajatest kohtule, et ei saanud muuhulgas läinud sügisel armulauale minna, kuna ta oli kokku puutunud loomapilastusega.¹⁴³

¹³⁹ *Was machstu da, wilstu mit Fleiß zum Teufel fahren?* EAA.915.1.1257. Der Testamasche Pastor Oldekop contra den Testamaschen Bauer Kaseli Thomas Bruder Hans in puncto sodomiae insimulatae. 1753, L 5p.

¹⁴⁰ *Er hätte das nicht gedurft, indem der Michel sonst auf ihn würde losgegangen seien indem er schon vom bösen Geist getrieben wäre.* EAA.915.1.2179. Protocollum & Acta in Inquisitionssachen gegen den Torgelschen Kerl (der Frau Generalin Handwig) Namens Kasekülla Mehkel in puncto sodomiae. 1799, L 3p.

¹⁴¹ EAA.915.1.9443, L 2p.

¹⁴² EAA.915.1.1688. Protocollum Inquisitionis Contra Kawase Anno Jürri seiner Knecht Jürri aus dem Fennernschen Gebiete in puncto sodomiae insimulatae. 1782, L 2p.

¹⁴³ EAA.915.1.1285, L 4.

Nagu näha, võisid sodoomiat pealtnäinuid teo ülesandmisel suure tõenäosusega tabada ebameeldivused, mille hulka tasub lisada muuseas ka mõnikord lausa mitmekordne kohtu ette ilmumine, sõltumata aastaajast ja kodukohas pooleliolevaist põllutöödest. Siinses töös kasutatud kohtutoimikutestki selgub, et tunnistajad elasid nähtut hiljem hingeliselt väga üle. Mitmed tunnistajad kirjeldasid kohtule, kuidas nad olid loomapilastusele pealesattumisest esialgu sedavõrd šokeeritud, et ei suutnud sellest kellelegi rääkida, kuid lõpuks ei õnnestunud neil oma rahutut südametunnistust enam vaigistada ning nad andsid süüaluse üles.¹⁴⁴ Allikatest on võimalik tuua ka näiteid selle kohta, kuidas hingepiinades tunnistajad on kuriteost teatamiseks jõudu leidnud palvest Jumala poole.¹⁴⁵

Igal juhul võitis siin kiriku mahitatud doktriin, mis kutsus talupoegi oma ühemõtteliselt hukkamõistva suhtumisega sodoomiasse sellele pealesattunuid nähtut üles tunnistama. Loomapilastusest teatajad tegid seda ilmselgelt isiklikel moraalsetel kaalutlustel, et kaitsta seeläbi iseennast ja oma kogukonda. Sodoomia pidi nende silmis olema sedavõrd õõvastav, et üldise hüve nimel oldi valmis diskrediteerima üht sellesama kogukonna liiget ja seeläbi ka iseennast.

Sodoomiast tingitud ühiskondlik võõristus ja ebask laienesid ühtlasi ka sellega kokku puutunud loomadele. Oma artiklis loomapilastusest varauusaegses Rootsis on Jonas Liliequist märkinud, et pilastatud loom muutus ühiskonna silmis väljaheidetuks: seda ei tohtinud tappa, müüa ega temaga üleüldse mitte mingit tegemist teha.¹⁴⁶ Kuigi siinses töös kasutatud allikais puuduvad viited sarnasele käitumisele, võib oletada, et ka Läänemere-provintsidest oli igasugune kokkupuutumine pilastatud loomaga suur tabu. Küll on aga võimalik välja tuua tunnistajate väiteid selle kohta, et pärast vahekorda looma käitumine muutus.¹⁴⁷ Pilastatud looma väljaselgitamise vastu tundis selgelt huvi ka kohus, kes küsis tihtilugu nii süüalustelt kui ka tunnistajatelt, milline see loom välja nägi ning kas see üldse veel elus on. Kuna inimese ja looma vahelise piiri ületamine oli ohtlik kogu ühiskonnale, pidi karistust kandma ka pilastatud loom (vt alaptk 3.3).

Ülaltoodud põhjused võivad seletada muuhulgas asjaolu, miks süüalused ei astunud reeglina vahekorda omaenda loomaga: pilastatud loom muutus tabuks, temaga töötamine või tema piima tarvitamine suisa ohtlikuks. Sarnast tendentsi on täheldanud oma artiklis

¹⁴⁴ Nt EAA.915.1.1716. *Protocollum Inquisitionis contra des Tarwastschen Pastorats Bauern Harjo Andres seinen Knecht Hans in puncto sodomiae*. 1783, L 4—4p.

¹⁴⁵ EAA.915.1.1705. *Protocollum Inquisitionis contra Sea Maddis seinen Sohn Jaan aus dem Tackerorthschen Gebiete in puncto sodomie insimulatae*. 1782, L 4.

¹⁴⁶ **Liliequist**. *Peasants Against Nature*, lk 407.

¹⁴⁷ Nii on üks tunnistaja kohtule viidanud, et varem terve, tugev ja hea toitumusega mära olevat hakanud takka üles lööma ja kuivetuma. EAA.915.1.2387, L 3p—4.

sodoomia kohta varauusaegsel Inglismaal täheldanud ka Courtney Thomas, viidates ühtlasi sellele, et võõra loomaga vahekorda astumine või selle üritamine tähendas samaaegselt palju suuremat vahelejäämisriski.¹⁴⁸ Nähtavasti pidi sodoomiaga seotud ebausku talurahva seas olema sedavõrd tugev, et selle nimel olid süüalused valmis end suuremasse ohtu seadma.

Varauusaegsed arusaamad seksuaalsusest ja moraalist olid lahutamatud usulistest tõekspidamistest, mistõttu seksuaalvahekord loomaga oli sõnades väljendamatult patt. Sellist doktriini õpetati kirikukantslist kõigile varauusaegse ühiskonna liikmetele ning ka siinses töös kasutada olnud allikatest saadud info analüüsimine näitab, kuidas käsitus loomapilastusest kui Jumala-vastasest, lausa saatanlikust ning jälestust väärivast teost oli kinnistunud talurahva meeltesse. Sellele viitavad nii süüaluste kui ka tunnistajate Pärnu maakohtule jagatud ütlused ja kirjeldatud käitumine. Seejuures oli just tunnistajatel loomapilastusjuhtumite kohtusse sattumises vastutusrikas roll, milleni mõned neist jõudsid üksnes kristlikul õpetusel põhineva sügava sisekaemuse ja ennastsalgamise kaudu. Varauusajal oli kohus kiriku kõrval aga teine tähtis riiklik institutsioon, mis avalikult ja eesmärgipäraselt sodoomiaga toonases ühiskonnas tegeles ning sellest nähtusest toonase inimese arusaamu vormis.

¹⁴⁸ **Thomas.** “Not Having God Before his Eyes“, lk 160.

3. „LOOMUVASTANE KRIMINAALKURITEGU“ — SODOOMIA JA VARAUUSAEGNE KOHUS LIIVIMAAL

Eelmises peatükis analüüsitud varauusaegsete arusaamade järgi liigitati sodoomia niisiis inimese „loomuvastaste“ käitumiste hulka ning määratleti seda kui jälki jumalavastast, „taevani karjuvat“ pattu. Inimese ja looma vahelise liigipõhise piiri rikkumises nähti tõsist ohtu kogu ühiskonnale, mistõttu varauusaegsete seaduste järgi sodoomias süüdimõistetud tavaliselt hukati koos pilastatud loomaga. Kuigi loom ise polnud kuriteos süüdi, peeti tema hukkamist varauusaegses õigussüsteemis vajalikuks, et too loom ei meenutaks kogukonnale kuriteo pahelisust. Ühtlasi viitasid toonased juristid, et loom oli füüsilise vahekorra tõttu inimesega „rikutud“.¹⁴⁹ Seega oli sodoomia varauusaegse ühiskonna jaoks lisaks „loomuvastasele“ patule ka „loomuvastane“ kriminaalkuritegu, mis tuli selle avastamisel kindlasti kohtu ette tuua. Siinkohal kirik ja riik täiendasid teineteist: nagu eelnevalt kirjeldatud, määratles kirik sodoomiaga seotud ideoloogia ning levitas seda, ilmalikud kohtud menetlesid aga sellest ideoloogiast lähtuva õiguse alusel ning üldiste ühiskondlike arusaamade kohaselt nendeni jõudnud sodoomiajuhtumeid. Seejuures ühendas kirikut kohtuga täiesti otseselt asjaolu, et enamasti jõudsid kohtuni just vaimulike saadetud sodoomiakaebused.

3.1. Kohtuprotsessist Pärnu maakohtus

Enne kui uurida lähemalt sodoomiajuhtumite karistamist määratlevaid Liivimaal kehtinud seadusi ning süüdimõistetutele jagatud karistusi endid, mõni sõna ka toonasest kohtuprotsessist endast. Varauusaegne kohtuprotsess Liivimaal koosnes seitsmest osast: kohtukutse (*Ladung* ehk *Citation*), kaebus (*Klage*), tõendus (*Beweis*), vastutõendus (*Gegenbeweis*), repliik (*Replik*), dupliik (*Duplik*) ja kohtuotsus (*Uhrtheil*). Repliik ja dupliik olid XIX sajandi alguse kohtupraktikas vastavalt süüdistaja ja süüaluse kirjalikult esitatud lõppsõnad.¹⁵⁰ Siinses töös kasutatud kohtutoimikutes olid need kaks menetluse osa asendatud kohtu enda koostatud kokkuvõttega istungitel toimunud ülekuulamistest, millest omakorda lähtus lõpuks maakohtu langetatud kohtuotsus.

Seejuures eksisteeris kriminaalprotsessi puhul kaks võimalust. Süüdistaja puudumise korral menetles kohtunik süüaluse (*Verbrecher, Delinquent, Inquisit*) kriminaalasja üksnes

¹⁴⁹ Crawford. *European Sexualities*, lk 162.

¹⁵⁰ Christian Heinrich Nielsen. *Die Prozeß-Form in Liefland. Ein Versuch*. Tartu 1806, lk 147—148.

kokkuvõtlikult ja omaenda pädevuse kohaselt ning määras talle seaduste alusel kindla karistuse. Sellist protsessitüüpi kutsuti inkvisitsiooniprotsessiks (*processus inquisitorius*). Süüdistaja olemasolu korral aga algatati vaidlusprotsess (*processus accusatorius*), kus süüaluse vastu seati süüdistaja. Mõlemal juhul oli tarvilik süüaluse isiklik kohalolu tema suuliseks ülekuulamiseks ning tõendite ja/või tunnistajatega vastandamiseks.¹⁵¹

Pärnu maakohtu menetluses olid uuritud kohtutoimikute põhjal selgelt eristatavad nii kohtukutse kui ka kaebus. Ühtlasi leidusid seal tõendus ja vastutõendus, seda eelkõige süüaluse ja tunnistaja(te) ülekuulamise ning nende tunnistuste vastandamise viisil. Küll aga puudusid kohtuprotsessi juures repliik ja dupliik. Selle asemel võeti kogu protsess kirjalikult kokku ja langetati selle alusel kohtuotsus. Pea eranditult kasutati kriminaalasja menetlemisel kokkuvõtvat inquisitsiooniprotsessi (*summarischer Proceß*), kus süüdistaja puudus ning kohtus mõistis õigust süüaluse ja tunnistajate vande all antud ütluste järgi oma pädevuse kohaselt tavaõiguse ja/või subsidiaarsete seaduste põhjal. Süüalust peeti kogu protsessi vältel vahi all ning sinna jäi ta kuni maakohtu otsuse kinnitamiseni õuekohtus.

Protsessi sodoomias süüdistatu vastu Pärnu maakohtus algatas kohtule saabunud kirjalik kaebus, mille võis tihtilugu leida ka kohtutoimikutest endist. Enamasti oli need kirjad saatnud kohalik pastor, harvadel juhtudel ka mõisnik või mõisavalitseja, kelle haldusalasse (vastavalt kas kogudus või mõisavald) talupoeg kuulus. Järevalve oma koguduseliikmete eluviiside ja kommete üle oli üks Liivimaa vaimulike paljudest kohustustest.¹⁵² Siinjuures polnud nad kunagi ise vahetud tunnistajad, vaid üksnes edastasid oma teavitustes kaebusi, mille olid reeglina esitanud kohaliku talurahva hulka kuuluvad pealtnägijad. Pastorid ja mõisnikud või mõisaametnikud olid talupoegkonna ning avaliku võimu läbikäimises — antud juhul kohtuga — olulised vahendajad, kuna valdasid esiteks kohalikku ametlikku asjaajamisekeelt, saksa keelt, ja oskasid erinevalt talupoegadest kirjutada.

Seoses XIX sajandi alguses loodud talurahvakohtutega muutus ka maakohtule kaebuste esitamise viis. Üha tüüpilisemaks sai olukord, kus pastori või mõisavaldaja kaebekiri käis läbi mitme erineva talurahaasjadega seotud kohtuinstantsi laualt. Nii näiteks saatis 1806. aastal Tori pastor Wilhelm Friedrich Steingrüber (1761—1834) oma süüdistusteatise Tori mõisa talumehe Karja Hansu Tõnise poja Jaagu kohta Pärnu maakohtu asemel hoopis Mihkli, Pärnu-Jaagupi ja Tori kihelkonnakohtule, viidates seejuures 1804. aastal Liivimaal vastu võetud

¹⁵¹ **Nielsen.** Die Prozeß-Form in Liefland, lk 107, 108; Eesti rahva ajalugu 5, lk 1573.

¹⁵² **Jürjo.** Liivimaa valgustaja, lk 70.

talurahvaseaduse § 92.¹⁵³ Selle kohaselt tuli kõikidest kriminaalkuriteo avastamistest teada anda nimelt kihelkonnakohtule.¹⁵⁴ Samasugusest bürokraatlikust ahelast lähtus nüüd ka kihelkonnakohus, andes kriminaalkuriteost omakorda teada kohalikule sillakohtule, osutades nüüd hoopistükki talurahvaseaduse § 117.¹⁵⁵ Pärnu sillakohus saatis kaebuse jällegi edasi Pärnu maakohule, kes kriminaalasja lõpuks menetlusse võttis.¹⁵⁶

Tõendeid ja vastutõendeid koguti eranditult üksnes süüaluse ja erinevate tunnistajate vande all ülekuulamiste kaudu. Siinjuures tuleb ära märkida, et XVIII sajandil kuulati reeglina enne üle süüalune ning alles seejärel tunnistaja(d), samas kui XIX sajandi alguses sai üha tavalisemaks kohtupraktika, kus enne kuulati üle tunnistaja(d) ja alles siis süüalune. Viimast malli järgitakse kohtutes ka tänapäeval. Kui süüaluse ning tunnistaja(te) ütlustes oli vaieldavusi ja/või vastuolusid, siis sellisel juhul toodi mõlemad pooled vastandamiseks (*Confrontation*) korraga kohtu ette. Nõndasamuti kasutas kohus — seejuures nii mitmelgi korral üpris edukalt — ka süüaluse veenmis- ja ähvardamistaktikat. Ühel 1670. aasta kohtuprotsessil Kempil Villemi poja Andrese vastu otsustati süüaluselt tunnistuse kättesaamiseks teda lisaks jumaliku kohtuga hirmutamisele korralikult kohutada veel piinariistade näitamisega. Kui ka see poleks aidanud, lubati süüalusele, et need riistad võetakse süüaluse vastu tarvitusele. Nii kaugele kohus siiski minema ei pidanud, sest Andres tunnistas oma süü üles juba piinariistade ettenäitamise järel.¹⁵⁷ Leo Leesmendi järgi kasutati XVII sajandi Liivimaal piinamist ülestunnistuse kättesaamiseks sarnaselt muu Euroopaga üsna laialdaselt ning see oli kohaliku maakohutukorralduse alusel ka seaduslikult lubatud, kuid üksnes mitteaadlike suhtes. 1686. aastal kaotati piinamine Liivimaa kohtupraktikas üleüldse (Eestimaal 1699. aastal).¹⁵⁸

Talupoegade kriminaalasjad kuulusid varauusaegse rahvapärase termini järgi kaelakohtu (*Hals-Sachen*) kompetentsi. Seesugune nimetus lähtus asjaolust, et kohtul oli õigus oma otsusega süüdlase „kaela kallale“ minna ehk temalt elu võtta.¹⁵⁹ 1653. aastal Rootsi kuninganna Kristiina (1626—1689, valitses 1632—1654) välja antud ning Liivimaa jaoks

¹⁵³ EAA.915.1.2375. Protocollum & Acta in inquisitiones Sachen gegen den Torgelschen Bauren Karja Hanso Tönnis Sohn Jaak in puncto interdirten Sodomiterey. 1806, L 9.

¹⁵⁴ Положение о крестьянах Лифляндской губернии / Verordnung die Bauern des Livländischen Gouvernements betreffend. Инструкция ревизионным комиссиям, назначенным для составления и введения частных вакенбухов на поместьях Лифляндской губернии / Instruktion für die Revisions-Kommissionen zur Anfertigung und Einführung besonderer Wackenbücher auf den Güthern des Livländischen Gouvernements. Peterburi 1804, lk 75.

¹⁵⁵ Положение о крестьянах Лифляндской губернии, lk 91; EAA.915.1.2375, L 8.

¹⁵⁶ EAA.915.1.2375, L 7—7p.

¹⁵⁷ EEA.915.1.9443, L 4.

¹⁵⁸ **Leo Leesment.** Ajalooline Ajakiri 1931, nr 4, lk 188—189.

¹⁵⁹ **Aadu Must.** Siber ja Eesti. Jalaraua kölin. Tartu 2012, lk 184.

mõeldud ajutine kriminaalseaduse § 5 sätestas, et kõikide seaduses eespool äramainimata jäetud kuritegude ja raskete kaelakohtu asjade puhul — mille hulka kuulus ka loomapilastus — on kohtuotsuse järel viimane sõna öelda ülema astme kohtul ehk õuekohtul.¹⁶⁰ Niimoodi toimiti ka siinses töös kasutatud materjalide puhul: enamikest uuritud kohtumaterjalidest võib leida ka Liivimaa õuekohtu saadetud maakohtu kohtuotsust kinnitavaid akte (*Leuteration*). Seejuures omas õuekohus õigust maakohtus langetatud kohtuotsust nii täielikult kui osaliselt muuta ning see oli ühtlasi varasema kohtuotsuse ees ülimuslik. Läti Riikliku Ajalooarhiivi Liivimaa õuekohtu fondis on säilinud koguni 35 Pärnu maakohtus menetletud sodoomiaprotsesside toimikute sõnasõnalist ümberkirjutust ehk puhtandit, mis kohe pärast kohtuotsuse langetamist just eelnimetatud põhjusel Riiga saadeti.

3.2. Sodoomias süüdistatute karistamise õiguslikud alused

Läänemere-provintside õiguskord ja kohtukorraldus olid varauusaja alguses äärmiselt mitmekesised: üheaegselt kehtisid mitmed ebakindla autoriteediga õigusallikad, mida oli omavahel keeruline seostada. Keskaegsed õigusnormid ei kaotanud oma kehtivust põhiosas ka XVII sajandil, mistõttu jäid õiguslikud alused Eesti- ja Liivimaal kogu perioodi vältel teatud määral erinevaks. Sajandi keskel koostati küll mõlemas kubermangus eraldi omaette süstematiseeritud seadustekogu, kuid kumbagi neist lõppkokkuvõttes ükski Rootsi valitseja ei kinnitanud. Oma mõju kohaliku õiguse arengule Läänemere-provintsidest oli ka rahvusvaheliselt kasutataval üldõigusel ning Euroopas üha olulisemaks muutuv Rooma õigusel. Siiski jäid varauusaegsel Liivimaal tähtsamaks kohtumõistmise aluseks tavaõigus ja kohtupraktika.¹⁶¹

Varauusaegse Liivimaa kriminaalõigus oli oma olemuselt partikulaarne, mis väljendus ennekõike asjaolus, et Läänemere-provintsidest jäid keskaegsed Saksa seadused kehtima ka Rootsi ja Vene riigi valitsuse ajal. Nõnda kehtis Liivimaal kogu uurimuses vaadeldava perioodi jooksul hiliskeskajast pärit Saksa Rahva Püha Rooma riigi kriminaalkohtuseadustik *Constitutio Criminalis Carolina* (Karolina), mille kehtestas Saksa-Rooma keiser Karl V (1500/1519—1558) 1532. aastal. Seda kohandati tavaõiguse kõrval Liivimaal enamasti siiski toetava õigusena (*in subsidio*).¹⁶²

¹⁶⁰ **Gustav Johann von Buddenbrock.** Sammlung der Gesetze, welche das heutige Livländische Landrecht enthalten, kritisch bearbeitet. Zweiter Band, Aeltere hinzugekommene Landesrechte. Erste Abteilung. [Th. 1], Landesordnungen vom Jahr 1621 bis 1680. Riia 1821, lk 244—245.

¹⁶¹ **Loit.** Läänemere-provintside riigiõiguslik asend, lk 16—17.

¹⁶² **Jaan Sootak.** Veritasust kriminaalteraapiani. Käsitlusi kriminaalõiguse ajalooost. Tallinn 1998, lk 228

Rootsi võimu kehtestamine Liivimaal XVII sajandi esimestel kümnenditel tähendas, et üha enam hakati juhinduma Rootsi kriminaalõiguse sugemetest. Samas soodustas Rootsi riigivõim Liivimaal igati Karolina rakendamist, üritades seeläbi ühtlustada kohalikku kohtupraktikat ning võidelda kriminaalõigusliku partikularismi vastu. Pealegi seisis Karolina tunduvalt lähemal Rooma õigusele, millest juhendus ühtlasi toonane Rootsi õigus. Niisamuti üritas Rootsi riik spetsiaalselt Liivimaale mõeldud seaduste ja plakatite kaudu reguleerida üksikuid kuritegusid: näiteks 1653. ja 1698. aasta kõlblusvastaste kuritegude seadused (abielurikkumine, verepilastus), samuti plakatid 1680. aastal lapsetapmise ja 1684. aastal duellide kohta.¹⁶³

Karolina kriminaalkohtuseadustiku vastuvõtmine tähendas Saksa-Rooma riigis vana germaani õiguse lõplikku taandumist kanoonilise ja Rooma õiguse ees. Samas sisaldas Karolina ikka veel saksa tavaõiguse norme, näiteks sugukõlvatuste puhul.¹⁶⁴ Viimase hulka kuulub ka Karolina CXVI artikkel:

„Kui siis inimene elajaga, mees mehega, naine naisega, kõlvatust teeb, on nad hukule määratud ja üldise kombe järgi tuleb nad tulega surma saata.“¹⁶⁵

Siinjuures peab märkima, et surmata tuli mõlemad osapooled ehk siis ka pilastatud loom. Seeläbi lähtub Karolina selgelt piiblis sisalduvast Moosese käsuõpetusest.¹⁶⁶ Karolina, aga ka üleüldiselt Saksa õiguse äärmiselt pikaajalist mõju Liivimaa kohtumõistmisele kinnitab muuhulgas selle CXVI artiklile viitamine Liivimaa õuekohtu 1818. aastast pärit aktis, mis käsitles loomapilastuses kahtlustatud Augemäe Ado süüdimõistvat otsust.¹⁶⁷ Niisugune selge osutus Karolinale näitab, et see seadustik polnud oma tähtsust kaotanud veel ka XIX sajandi alguskümnenditel. Puht juriidiliselt lakkas Karolina Läänemere-provintsidest kehtimast alles 1845. aastal, kui jõustus uus Vene kriminaalseadustik.¹⁶⁸

¹⁶³ **Sootak.** Veritasust krimnaalteraapiani, lk 228—229.

¹⁶⁴ Sealsamas, lk 98, 102, 159.

¹⁶⁵ Hals oder Peinliche Gerichtsordnung Kaiser Karls V und des H. Röm. Reichs nach der Originalausgabe vom J. 1533. Leipzig 1892, lk 57.

¹⁶⁶ Igaühte, kes ühtib loomaga, tuleb karistada surmaga. (2Mos 22:18); Sa ei tohi ühtida ühegi loomaga: sa roojastad ennast tema läbi! Ja naine ärge seisku paaritamiseks looma ees: see on loomuvastane. Ärge roojastage endid mitte ühegagi neist asjust, sest nende kõigiga on endid roojastanud need paganad, keda ma ajan ära teie eest: maa on roojastunud, mina karistan ta patusüüd ja maa sülitab välja oma elanikud! (3Mos 18:23—25); „Meest, kes ühtib loomaga, karistatagu surmaga ja loom tapetagu! Kui naine ligineb mõnele loomale, et sellega paarituda, siis tapa naine ja loom: neid karistatagu surmaga, nende peal on veresüü. (3Mos 20:15—16); „Neetud olgu, kes ühtib mõne loomaga!“ Ja kogu rahvas öelgu: „Aamen!“ (5Mos 27:21).

¹⁶⁷ EAA.915.1.2615. Acta in Inquisitionssachen wider den publique Weibstferschen Bauern Aukemäh Ado, in puncto sodomie. 1818, L 3.

¹⁶⁸ **Sootak.** Veritasust krimnaalteraapiani, lk 228.

Saksa õigusega paralleelselt levis uuritava ajaperioodi käigus Liivimaal ka Rootsi õigus, mille kasutamine süvenes omamoodi ajaloolise paradoksina eriti pärast Vene võimu kehtestamist. See tulenes eelkõige praktilisest vajadusest: Rootsi õigus oli tunduvalt lähemal Rooma õigusele, millest oli saanud XVIII sajandiks Liivimaa juristide õiguslase hariduse alus. Seejuures üritati olulisemates küsimustes ülevenemaalist seadusandlust kohalike arusaamade järgi kohandada. Näiteks kuigi Vene keisrinna Elisabet (1709/1741—1762) kaotas 1753. aastal kogu Venemaal surmanuhtluse, mõistsid Baltikumis tegutsevad kohtud omaenda õiguskorraldusele vastavalt süüaluseid — sealhulgas ka ilmselges loomapilastuses süüdimõistetuid — jätkuvalt surma. Kindralkubeneri otsusega asendati need otsused siiski mõne muu karistusega. 1932. aastal esmakordselt ilmunud „Eesti rahva ajaloo“ viiendas köites on öeldud, et surmanuhtlus kaotati Läänemere-provintsidest ametlikult alles 1799. aastal; fakt, mis on jõudnud muuhulgas ka 2003. aastal välja antud „Eesti ajaloo“ neljandasse köitesse.¹⁶⁹ Samas langetas Pärnu maakohtus veel sedavõrd hilja kui 1818. aastal Karolinale toetudes sodoomias süüdimõistetule surmaotsuse.¹⁷⁰

Läbitöötatud kohtumaterjalides viidatakse õigusmõistmisele põhinevatele seadustele pea eranditult üksnes kaude — *poena ordinaria* ehk harilik karistus.¹⁷¹ Mida selle all aga siis täpselt mõeldi? Üksikutel juhtudel on süüdimõistva otsuse juures siiski viidatud ka konkreetsetele juriidilistele tekstidele. Nii mainitakse kolmes surmamõistmisotsuse juures, et lähtutakse maakorralduse IX õigusliku aluse „Rasketest kaela-asjadest“ XIV peatükist (*Landlage Tit: IX von Schweren Hals-Sachen Cap: XIV*).¹⁷² Tegemist on 1608. aastal Rootsi kuninga Karl IX (1550/1604—1611) välja antud maaõigusega ning selles on öeldud järgmist:

„Ptk. XIV. Nende kohta, kes * karilooma või elajaga ühtivad ja [nendega] asja ajavad.

* Rootsikeelses tekstis seisab sõna *Tydeley*, mis tähendab sodoomiat.

Kui inimene sellise kuratliku teo täide saadab, et ta mõne kariloomaga või muude mõistusega elajatega lihalikult ühtib ja [selle] lõpuni viib ja seejuures värskelt teolt kinni nabitud ehk see [tegu] vaieldamatute tunnistuste ja kohtu kõrvalistujate (kes uurimist korraldavad) poolt paljastatud saab, nii leitakse Härads-Hoffdinge jaoks kohase teda sel kombel karistada, et ta elusalt koos sellesama loomaga maa alla (b) maetud või tulega

¹⁶⁹ Eesti rahva ajalugu 5, lk 1570; Eesti ajalugu IV, lk 83—84.

¹⁷⁰ EAA.915.1.2615, L 3.

¹⁷¹ EAA.915.1.1089, L 5.

¹⁷² EAA.915.1.1554. *Protocollum Inquisitionis contra des Witasse Marcusse Bruders Jaan Sohn Jaack aus dem Alt Tennasilmschen Gebiete in puncto Sodomiae*. 1774, L 6; EAA.915.1.1696. *Akta in Inquisitionssachen contra den Knecht des Karkusschen Krügers Peter, Namens Hans in puncto sodomie*. 1782, L 4p; EAA.915.1.1710, L 11.

põletatud saaks. Nad ei tohi maa peale jääda. Kui see [tegu] kellelegi omistatud saab ja ta ei ole teolt kinni nabitud, leitakse kohtu-kõrvalistujatele kohase sellist [tegu] nagu teisi kaela-asju uurida; kui ta nende poolt süütuks tunnistatud saab, siis saab ta vabaks mõistetud, saab ta aga süüdi olema, tuleb ta raudu panna, piiskopi ees kiriklikule patukahetsusele anda ja ellu jätta.

(b) Tänapäeval ei maeta sellist eksijat enam elusalt, vaid enne võetakse tal pea maha ja seejärel põletatakse tuleriidal.¹⁷³

Viimast seadusetekstis esinenud märkust on siinses uurimuses tsiteeritud väljaandes täiendatud veel ka käsikirjalise rõhutava kommentaariga, kus on ära toodud pretsedendina konkreetne 1758. aastast pärit juhtum. Karl IX maaõiguse 1709. aasta kommenteeritud väljaandele, täpsemalt selle sodoomiat puudutava peatüki märkusele (b) viidatakse ühtlasi 1782. aastast pärit Karksi kõrtsmiku Peetri sulase Hansu süüdimõistvas otsuses.¹⁷⁴

Iseküsimus on, kas Liivimaa kohtupidamisele avaldasid mõju ka 1734. aastal kodifitseeritud Rootsi seadused, mille sodoomiat puudutavad paragrahvid on ära toodud selle kriminaalõiguse X peatükis:

„Ptk. X. Loomapilastusest

§ I.

Kes elaja või muu mõistusetä (bruto) loomaga suguuhtesse astub; tapetagu kirvega, ja põletatagu tapalaval, elajas hävitatagu samamoodi tules.

§ II. Kui süüdistatu kuritegu pole võimalik tõendada; kuid siiski ta [on] kuriteos süüdistatud, ja valmis olnud seda kirjeldamatut jõledust lõpule viima: mõistetagu pooleks

¹⁷³ Von denen / die * mit Vieh oder Thieren sich vermischen / und zu thun haben.

* Im Schwedischen Text stehet das Wort Tydeley / welches eine Sodomie heisset.

Welcher Mensch solch Teuffels-Werck begehret I daß er mit einem Vieh / oder andern unernünfftigen Thieren sich fleischlich vermischet und zu schaffen hat / und wird dabey auff frischer That ergriffen oder dessen überwunden durch unstreitige Zeugen / und Beystimmung der Gerichts-Beysitzern (welche die Untersuchung errichtet haben) / so gebühret dem Härads-Hoffdinge ihn dergestalt zu verurtheilen / daß er lebendig in die Erde (b) mit demselben Thiere vergraben / oder mit Feuer verbrandt werde. Sie sollen nicht auff der Erden bleiben: Wird es jemand beygemessen / und er ist nicht auff der That ergriffen / gebühret es den Gerichts-Beysitzern / solches / so wie andere schwere Hals-Sachen / zu untersuchen; wird er von ihnen unschuldig erkläret / so werde er loß gesprochen / wird er aber schuldig befunden / soll er in Eysen schmiedet werden / vor dem Bischoff Kirchen-Busse thun / und das Leben behalten.

(b) Heutiges Tages wird ein solcher Missethäter nicht mehr lebendig vergraben / sondern vorher enthauptet / und nachgehends auff einem Schreiter-Hauffen verbrannt.

Das Schwedische Land-und Stadt-Recht mit denen dazu gehörigen Notis und Allegaten cum Gr. et Pr. Sac. R. M. Sv. Bey G. Matth. Nöller. Riia 1709, lk 444—445.

¹⁷⁴ EAA.915.1.1696, L 4p.

aastaks raudades ühiskondlikule tööle (*operae publicae*), või lisaks pikemaks ajaks, vastavalt juhtumi asjaoludele.¹⁷⁵

Peatüki esimene paragrahv kordab seega oma põhialustes kokkuvõtvalt juba 1608. aasta maaõiguses öeldut, kuigi täiesti on välja jäetud elusalt matmist käsitlev säte. Küll aga väärrib siin tähelepanu seaduse teine paragrahv. Kui 1608. aasta maaõiguses räägitakse sodoomias süüdistamise ja/või loomapilastamise üritamise tõendamise puhul üksnes raudupanemisest ja kiriklikust patukahetsusest, siis 1734. aasta Rootsi seaduste koodeksis on see asendatud uue karistuse, raudus läbiviidava ühiskondliku (sunnitööga) (*opera publica*).

Mõiste „*opera publica*“ ehk „*opus publicum*“ on pärit Rooma õigusest ning tähendab teatud liiki sunnitööd. *Opus publicum* oli oma loomult avalik töö, mille järgi pidi niisuguse karistuse saanu töötama ehitustel, teeparandustel, kloaagi puhastamisel, avalikes saunades või mujal, kusjuures selline karistus võis olla nii eluaegne kui ka tähtajaline.¹⁷⁶

1734. aasta Rootsi seaduste koodeksi retseptiooni on meil võimalik oletada üksnes kaude. Tõepoolest ilmubki siinses uurimuses kasutatud allikmaterjalidesse uus avaliku töö ehk sunnitöö (*opera publica, publiqve Arbeit*) mõiste esmakordselt sellel samal 1734. aastal, kui õuekohus määras Kera Tooma Jaanile juhtumi asjaolusid arvestades surmamõistmise asemele kümme paari vitsu kolmel pühapäeval, kahekordse kirikliku patukahetsuse ning viis aastat sunnitööd.¹⁷⁷ Kahjuks ei ole võimalik võrrelda seda juhtumit paar kümnendit varasematega, kuna ajavahemikust 1707—1732 ei olnud Pärnu maakohtu süüpingis mitte ühtegi sodoomias süüdistatut. Lahenduse leidmisele ei aidanud kaasa ka Läti arhiivid, kuna nimetatud ajavahemikust võib sealsest Liivimaa õuekohtu fondist leida üksnes kaks Pärnumaaga seotud sodoomiaprotsessi toimikut. Neist ühes puudub kohtuotsus üleüldse, teises aga mõisteti süüalune koos loomaga surma. Niisiis pole seeläbi võimalik Rootsi 1734. aasta seaduste kasutamist Liivimaa kohtutes siinses töös kasutatud olnud allikate põhjal tõestada.

¹⁷⁵ *Cap. X. De Bestialitate.*

§ I.

Qvi cum bestia vel alio bruto animali coitum habet; percutiatur securi, & in pegmate comburatur, bestia simul flammis consumatur.

§ II. *Jam accusatus criminis convinci neqvit; attamen crimen ab eo intentatum, & in procinctu fuisse, infandam hanc perpetrare abominationem: dimidium anni cum corolla ferrea operae publicae damnatur, vel etjam longuis tempus, secundum rei circumstantias.*

Codex legum Svecicarum, receptus & approbatus in comitiis Stockholmensibus anni 1734. Ex Svetico sermone in Latinum Versus Christiano König, Westmanniae ac Magn. Cuprimont. Judice Provinciali. Cum Gratia & Privilegio Sac. Reg. Majest. Svec. Stokholm, 1743.

¹⁷⁶ **Sootak.** Veristasust kriminaalteraapiani, lk 77.

¹⁷⁷ EAA.915.1.1073, L 19.

Nõnda on väitnud ka Tartu ülikooli õiguse ajaloo professor Marju Luts-Sootak, et „Liivimaa kohtud olid siiski juba tähele pannud, et 1734. aastaks ei kuulunud Liivimaa enam Rootsi, vaid Vene impeeriumisse. Liivimaa kohtutes rakendati hoopis Rootsi maa- ja linnaõiguse saksakeelset tõlget.“¹⁷⁸ Sellist seisukohta kinnitab ka kaasaegne Liivimaa jurist Christian Heinrich Nielsen (1758—1829).¹⁷⁹ Tegemist on niisiis sellesama eelpoolmainitud 1608. aasta Rootsi maa- ja linnaõiguse 1709. aastal saksa keeles välja antud tõlkega, mille reaalselt kasutamist Pärnu maakohtus ning seeläbi kogu Liivimaa kohtusüsteemis tõendavad muuhulgas otsesed viited sellele seadusetõlkele siinses töös kasutatud kohtutoimikuis. Samas on aga Tallinna ülikooli õiguse ajaloo professor Peeter Järveldaid väitnud, et Läänemere-kubermangud kasutasid oma eristaatuse huvides ka selliseid Rootsi seadusi, mis polnud varem kehtivad olnud.¹⁸⁰ Nii viitab ka Andres Andresen oma doktoritöös juhtumile, kus Katariina II kinnitas 1764. aastal kogu Balti provintsidele mõeldud seaduseelnõu, mis omakorda toetus aga 1734. aasta Rootsi maa- ja linnaseadusele.¹⁸¹ Seega ei võimalda kasutatud allikad öelda, kas ühiskondliku sunnitöö rakendamisel lähtuti XVIII sajandi Liivimaa kohtusüsteemis otse Rooma õigusest, millel oli aga Sveriges Rikes Lag'ile otsene mõju, või kasutati Rootsi maa- ja linnaõigust ikkagi subsidiaarõigusena.

3.3. Sodoomias süüdimõistetute karistamine Pärnu maakohtu otsuste põhjal

Nagu eespool väljatoodud seaduskatketest näha, oli sodoomias süüdimõistetu karistuseks määratud surmanuhtlus. XVI sajandist pärit Karolina järgi oli loomaga vahekorda astunud inimene määratud tulesurma, kusjuures seadus ei tee siinkohal vahet mehe ja naise vahel. Sama seadusartikkel näeb niisuguse karistuse ette ka homoseksuaalse vahekorra eest ning seda mõlemale sugupoolele. Siinkohal tuleb ära märkida, et naistevahelise homoseksuaalse vahekorra karistamist reguleeritakse Saksa seadusandluses Karolinaga esmakordselt.¹⁸² Tulega põletamise põhjus näib tulenevat kuriteost endast: tulesurma mõisteti inimene selliste tegude eest, mille puhul oli oluline hävitada kurjategijast viimsedki jäljed. Kuna inimese

¹⁷⁸ **Marju Luts-Sootak.** 1710. aasta rüütelkondade suured teemad ja 19. sajandi seadusandlus — Tuna 2010, nr 3, lk 47—48 (märkus nr 23).

¹⁷⁹ **Nielsen.** Die Prozeß-Form in Liefland, lk 17.

¹⁸⁰ **Peeter Järveldaid.** Õiguse muutumine Eestis — Heikki Ylikangas. Miks õigus muutub? Seadus ja õigus ajaloolise arengu osana. Tartu 1993, lk 232.

¹⁸¹ **Andres Andresen.** Luterlik territoriaalkirik Eestimaal 1710—1832. Riigivõimu mõju kirikuvalitsemisele, -institutsioonidele ja -õigusele. Tartu 2004, lk 154.

¹⁸² **Schubert.** Räuber, Henker, arme Sünder, lk 224.

elujõud, aga ka kuri vaim leidis veres, sobis selle hävitamiseks kõige paremini just tuli oma vedelikku aurustava omaduse tõttu.¹⁸³

Kõigest kolmveerand sajandit hiljem on 1608. aasta Rootsi maaõiguses loomapilastuses süüdimõistetule karistuseks määratud esmajoones elusalt maa alla matmine või siis elusalt tulega põletamine. Sellega seoses tuleb tähele panna, et elusalt maa alla matmist kasutati hiliskeskaegse Euroopa karistuspraktikas eelkõige naiste hukkamiseks, nii väidab näiteks üks saksa õigusvanasõnagi: „Mehed võlla, naised maa alla.“¹⁸⁴ Samas tuleb möönda, et maaõigus ei tee siin naiste ja meeste osas suuremat vahet, samuti on elusalt matmine ära toodud enne põletamissurma. Lausa üllatavalt karmile seadusloomele avaldas siinjuures mõju tõenäoliselt Rootsi ametlik ortodoksne luterlik maailmavaade. Üha laienev ja tsentraliseeruv Rootsi riik kasutas oma ideoloogia kujundamisel suuresti ära reformatsioonijärgse riigikiriku jumalikku autoriteeti, karmistades seeläbi ühtlasi piibile toetudes kriminaalkaristusi.¹⁸⁵ Seda, kuivõrd rängaks need seadustes paisutati, näitab muuhulgas asjaolu, et piiblis räägitakse kõigest üldsõnaliselt üksnes loomapilastaja tapmisest (vt märkus 165).

Keskvõimu üha suurem kontrolli tõttu karmistus XVII sajandi alguses karistusõigus mitte üksnes loomapilastuse, vaid kõikide kuritegude puhul, kui oldi üle astunud „Jumala seadusest“. Sellised üleastumised olid andestamatud. Väljend „Jumala seadus“ viitas otseselt kümnele käsule ja muudele Vanas Testamendis leiduvatele seaduslikele ja karistuslikele ettekirjutustele. 1608. aastast alates saidki piibli kõikvõimalikud käsud ja keelud Rootsi, seega ka Liivimaa kohtutes Rootsi maa- ja linnaõigust toetavaks seadusraamatuks.¹⁸⁶ Moosese seaduse kasutamisel ning seeläbi seaduste karmistamisel varauusaegses Rootsis olid Kesk-Euroopaga võrreldes täpselt samad põhjused: see oli vahend kuninga ja üldise riigivõimu seisundi parandamiseks.¹⁸⁷

Rootsi maaõiguse 1709. aasta saksakeelsesesse väljaandesse on elusalt matmise juurde tehtud märkus, mille kohaselt seda toona tegelikkuses enam ei rakendatud. Selle asemel võeti süüdimõistetul pea maha ning tema keha seejärel põletati (vt alaptk 3.2). Üleüldse võib arvata, et elusalt matmist XVII sajandi Liivimaal reaalse karistusena tegelikkuses ei rakendatudki. Viimasele viitab ka asjaolu, et juba 1670. aastal mõisteti Kempil Vilemi poeg Andres surma nimelt mõõgaga pea maharaiumise läbi, mille järel ta keha koos kahe tema poolt pilastatud

¹⁸³ **Sootak.** Veristasust kriminaalteraapiani, lk 127.

¹⁸⁴ *Die Männer an den Galgen, die Frauen in die Grube.* **Schubert.** Räuber, Henker, arme Sünder, lk 98.

¹⁸⁵ **Heikki Pihlajamäki.** Evidence, Crime and the Legal Profession — The Emergence of Free Evaluation of Evidence in the Finnish Nineteenth-Century Criminal Procedure. Helsingi 1996, lk 93.

¹⁸⁶ **Liljequist.** Brot, synd och straff, lk 176.

¹⁸⁷ **Heikki Ylikangas.** Miks õigus muutub? Seadus ja õigus ajaloolise arengu osana. Tartu 1993, lk 154.

lehmaga põletati.¹⁸⁸ 1691. aastal surmamõistetud Ruhja-Suuremõisa vabadiku Toomase karistus oli põhimõtteliselt samasugune, kuid pilastatud looma ei määratud tulesurma elusalt, vaid enne keha põletamist tuli loomal kirvega pea maha raiuda.¹⁸⁹

Nagu eespool viidatud, kaotas keisrinna Elisabet 1753. aastal kogu Venemaal surmanuhtluse. See aga ei takistanud maakohtul surmanuhtlusi edasi mõistmast: neid määrati sodoomiasüü täielikul tõendamisel süüdimõistetutele südamerahuga veel 1818. aastal.¹⁹⁰ Järelikult hoiti Liivimaa maakohtutes veel XIX sajandi alguses kinni 1710. aasta kapitulatsioonidega tagatud Balti erikorrast ning seeläbi ka Venemaast erinevast õigussüsteemist.

Kuid millisel juhul surmanuhtlust sodoomias süüdimõistetutele siis üldse rakendati? Kokku määrati Pärnu maakohtus siinses uurimuses kasutatud allikmaterjalide põhjal surma 14 sodoomias süüdimõistetut. Viimaste surmamõistmisel sai oluliseks kas nende endi ülestunnistus või tunnistajate vande all antud ütlused. Mõlemal juhul pidi olema tõendatud, et oli toimunud *immissio seminis* ehk seemnepurse looma sisemistesse suguelunditesse. Seda peeti tõepoolest tähtsaks: nii näiteks muutis õuekohus Augemäe Adole määratud surmaotsust kuna nii tema enda kui tunnistaja ütlused kohtule viitasid sellele, et süüaluse seeme ei purskunud looma sisemusse.¹⁹¹

Enamik surmamõistmisotsustest määrati Pärnu maakohtus loomapilastajatele pärast surmanuhtluse ametlikku keelustamist Vene impeeriumis. Sellest ajast peale kohaldati Liivimaa kohtusüsteemis surmamõistmisotsuste puhul järgnevat mustrit. Kõigepealt langetas maakohus otsuse ning saatis selle kinnitamiseks Riiga Liivimaa õuekohtusse. Õuekohus kinnitas otsuse koos märkusega, et selle täideviimiseks tuleb see edasi anda kindralkubermanguvalitsusele.¹⁹² Niisuguse bürokraatliku jada rakendamist surmaotsuste puhul möönab oma topograafias ka August Wilhelm Hupel, toonitades seejuures, et kohalikud alam- ja ülemkohtud lähtusid vanadest karmidest seadustest, kuid nende määratud karistusi muutis kubermanguvalitsus vastavalt selle kohta välja antud ukaasidele ja muule

¹⁸⁸ *Als wird er hiemit andere zum exempel und ihme selbst zur wollerdienten Straffe zum tode des Schwerds. Das er damit vom Leben zum Tode sol hingerichtet und der Leib zu sambt denen beyden Kühen verbrand werden sollen.* EAA.915.1.9443, L 6p.

¹⁸⁹ EAA.915.1.9481. Akte in Untersuchungssachen wider den Rujenschen Lostreiber Thomas wegen sodomie. 1691, lk 189—190.

¹⁹⁰ EAA.915.1.2615, L 3.

¹⁹¹ Sealsamas.

¹⁹² EAA.915.1.1696, L 15.

valgustuslikule ja pehmemale seadusloomele. Näiteks toob ta poomise, mis asendati tavaliselt häbimärgistamise, sunnitööle saatmise, ihunuhtluse või muu sellisega.¹⁹³

Edasi märgib Hupel, et häbimärgistamine (*Brandmarke*), millega kaasnes ühtlasi avalik pekmine (*Staupschlag*) ja eluaegsele sunnitööle väljasaatmine (*Versendung auf Zeitlebens zu publiquer Arbeit*), oli kõrgeim karistus, mida rakendati üksnes kõige raskemate kuritegude puhul ning viidi täide tavaliselt lähimas linnas.¹⁹⁴ Viimase hulka kuulus teatavasti ka loomapilastus ning tõepoolest asendatigi Pärnu maakohtus sodoomias süüdimõistetutele määratud surmaotsused pärast 1753. aastat just eelkirjeldatud karistusviisiga.

Pärnu maakohtus sodoomias süüdimõistetute häbimärgistamise ja avaliku peksu pidi täide viima timukas Pärnu linnas. Pärast seda pidi süüdimõistetute senikaua, kuni tema häbimärgistamisest tekkinud haavad paranesid, töötama Pärnu kindluses, mille järel ta lõplikult maalt välja sunnitööle saadeti.¹⁹⁵ Ühtlasi oli timuka ülesandeks pilastatud loom hukata ja tema keha põletada: keiserlikke ukaase ei kohaldatud loomadele. Ka Constantin Buxoevden möönab, et sodoomiajuhtumite puhul rakendati tavaliselt sunnitööd (*opera publica*). Ühtlasi märgib ta, et selline karistus kohaldati üksnes talupoegadele, kusjuures talupoeg pidi seda kandes raudus või jalapakkudes olema.¹⁹⁶

Surmamõistetute Siberisse sunnitööle saatmised algasid Balti kubermangudes 1760. aastal: Vene juriidilises retoorikas oli selline karistus XVIII sajandil alati olnud surmanuhtluse leebem alternatiiv ning sellisena nähti seda ka Eestis.¹⁹⁷ Harju Andrese sulase Hansu süüasja sisaldavas kohtutoimikus on muuhulgas säilinud kiri Riiast kindralkubermanguvalitsuselt, kus antakse Pärnu maakohtule teada, et süüdimõistetud Hans saadeti Valga ja Pihkva kaudu konvoiga Moskvasse, kust too pidi jätkama oma teekonda ettemääratud sihtkohta (tõenäoliselt Siberisse).¹⁹⁸

Siber polnud XVIII sajandil siiski ainus paik, kuhu eestlasi sunnitööle saadeti. Tööjõudu oli tarvis ka lähemal asuvate sõjaliste ehitiste tarbeks. Nõnda saadeti Liivimaa kohtutes süüdimõistetuid ühtlasi näiteks Väinalinna (saksa Dünaburg, läti Daugavpils) ning alates

¹⁹³ *Der Unter und der Oberrichter sprechen nach den vorhandenen alten strengen Gesetzen; dann wird das Urtheil dem Generalgouvernement communicirt, welches die zuerkannte Strafe nach den darüber ergangenen Ukasen in eine andere dem aufgeklärten und sanften Geist der Gesetzgebung gemäßere, verwandelt /---/. Hupel. Topographische Nachrichten, lk 510.*

¹⁹⁴ **Hupel.** Topographische Nachrichten, lk 510.

¹⁹⁵ Mitmes kohtutoimikus on säilinud Pärnu magistraadi kirjad Pärnu maakohtule, kus esimene nõuab viimaselt korduvalt süüdimõistetute ülalpidamiskulude, sealhulgas häbimärgistamisel tekkinud haavade ravikulude hüvitamist. EAA.915.1.1696; EAA.915.1.1710; EAA.915.1.1716.

¹⁹⁶ **Buxhoevden.** Beiträge zur Strafrechtspflege in Oesel, lk 10.

¹⁹⁷ **Must.** Siber ja Eesti, lk 187.

¹⁹⁸ Mehele anti lisaks tema isiklikele asjadele kaasa ka elatusraha 82,5 kopikat, millest pidi jätkama kuni Moskvan. EAA.915.1.1720. *Protocollum Inquisitionis contra des Tarwastschen Pastorats Bauern Harjo Andres seinen Knecht Hans in puncto sodomiae.* 1783, L 14—14p.

1808. aastast, kui Soome liideti Vene impeeriumiga, ka sealsetesse kindlustesse. XVIII sajandi keskel sai Venemaa üheks tähtsamaks sunnitööpaigaks Rogervik, millest hiljem kujunes Paldiski — surma või eluks ajaks sunnitööle mõistetute sinnasaatmine sätestati 1751. aastal vastava ukaasiga.¹⁹⁹

Aadu Must on loomapilastajatele määratud karistustele toetudes kirjutanud, et „üldreegilina ei asendanud Siberisse saatmine surmanuhtlust, vaid lisandus uue karistusena, mis oli suuresti ajendatud impeeriumi karistuskolonisatsiooni poliitikast“.²⁰⁰ Võib küll nõus olla väitega, et Siberisse asumisele saatmised alates XVIII sajandi keskpaigast olid osa üldriiklikust poliitikast, kuid siinses töös kasutatud materjalid ei kinnita kuidagi, nagu oleks Siberisse saatmine sodoomias süüdimõistetute täiesti uus omaette karistus, vaid selgelt ikkagi surmanuhtluse asendaja. See määrati süüalustele alles pärast nende surmamõistmist. Liiatigi on kirjutanud ka kaasaegne Hupel, et sunnitööle väljasaatmine just asendas surmamõistmisotsust (vt viide 192).

Must on siin ilmselt veidi meelevaldselt tõlgendanud Constantin Buxhoevdent, kui too on oma raamatus näitena välja toonud kolm Saaremaal XVIII sajandil menetletud sodoomiajuhtumit. Neis mitte üheski polnud lõplikult tõestatud *immissio seminis*, mistõttu süüalusele surmanuhtlust, mille kubermanguvalitsus hiljem Siberisse saatmisega oleks asendanud, lihtsalt ei määratud. Nähtavasti ei sattunud Buxhoevden oma allikmaterjalidega tegeledes mitte ühegi sellise juhtumi peale, kus süüalune oleks surma mõistetud.²⁰¹

Kõige tüüpilisemaks karistuseks määrati sodoomias süüdimõistetutele ihunuhtlus (*Ruthenstrafe*) ja kiriklik patukahetsus (*Kirchensühne*). Selle läbiviimise korda on värvikalt kirjeldanud oma topograafias August Wilhelm Hupel, mis võtab ühtlasi üldistavalt kokku avaliku ihunuhtluse ja kirikliku patukahetsuse jagamise praktika varauusajal:

„Esimest [ihunuhtlust] määratakse suuremalt osalt talupoegadest kurjategijatele, ja nimelt väiksemate süütegude puhul 5 paari, aga 30 ja Eestimaal ka koguni 40 paari vitsu asendavad surmanuhtlust. Sellisel juhul roosatakse kurjategijat pärast jumalateenistuse lõppu kiriku juures, tavalisest saab ta igal pühapäeval 10 paari, ning seega kui talle 30 paari määratud on, kolm pühapäeva üksteise järel. Kantslis teeb jutlustaja oma kogudusele teatavaks selle karistuse põhjuse, nagu seejärel ka Liivimaa hertsogk.-s selle [karistuse] täideviimine tema ülevaatajale [jutlustajale] kohtulikult üle antakse, nii et ta [jutlustaja]

¹⁹⁹ **Must.** Siber ja Eesti, lk 249.

²⁰⁰ Sealsamas, lk 188.

²⁰¹ **Buxhoevden.** Beiträge zur Strafrechtspflege in Oesel, lk 88—93. Tegelikult mainib Buxhoevden ise sõnaselgelt, et neile, keda ei tabatud otse teolt, määrati leebem karistus (lk 89).

nõuab süüdimõistetute [kohta] arvamust mõisast, kuhu too kuulub. Kui kogudus kirikust väljub, seotakse kurjategija ühe kirikust mitte kaugel oleva posti külge, tema ülakeha paljastatakse; niinimetatud kirikumees (*Kirchenkerl*) või kellamees viib kohtuotsuse täide; seeläbi et ta lööb alati ka värsket peenikese vitsaga /---/ kolm korda süüdimõistetute paljastatud seljale, misjärel [ta] uue paari haarab. Viis paari vitsu tähendab seega 15 lööki 10 peenikese vitsaga. Mõnikord lubatakse kurjategijal ihunutlus rahatrahviga asendada, see tähendab 50 kopikat iga paari eest. — Harva lüüakse iga paariga 4 korda. Pärast täielikult kättesaadud karistust tavatseb kurjategijal mõnikord määratud kohtuotsuse järgi patukahetsusele alanduda, mis seisneb avalikus ülestunnistuses altari ees, jutlustajapoolsest manitsusest koos andeksandmisega.²⁰²

Hupeli kirjeldusest selgub, et 30 paari vitsu oli Liivimaal võrdsustatud surmanuhtlusega. Kuna loomapilastus oli surmaga karistatav kuritegu, on igati arusaadav, et juhul, kui selle täielikku täideviimist (*immissio seminis*) ei suudetud lõplikult tõestada, jagati süüdimõistetutele just seesugune hulk ihunuhtlust. Süüteo poolik lõpuleviimine tähendas süüaluse ülestunnistust kohtus, et ta oli loomaga jõudnud üksnes vahekorda astuda („rem in re gehabt“²⁰³). Niisugust karistumäära jagati kõigile loomaga reaalses vahekorras olnule, nende vanusest hoolimata.

Veelgi selgemalt asendas 30 paari vitsu surmanuhtlust loomapilastuse lõpuleviimises süüdimõistetute alaealiste/leerieelike juures: nii muutis Liivimaa õuekohus 1752. aastal 20-aastase leeritamata Lemle Reinu Juhanile Pärnu maakohtu langetatud surmamõistmisotsuse, määrates talle selle asemel muuhulgas just eelpool mainitud hulga

²⁰² *Das erste wird meistens den Verbrechern unter den Bauern zuerkannt, und zwar bey geringern Vergehungen 5 Paar, aber 30 und in Ehstland auch wohl 40 Paar Ruthen vertreten die Stelle der Lebensstrafe. In diesem Fall wird der Verbrecher am Sonntage nach geendigten Gottesdienst bey der Kirche gestrichen, gemeinlich bekommt er an jedem Sonntag 10 Paar, und also wenn ihm 30 Paar zuerkannt sind, drey Sonntage hinter einander. Auf dem Kanzel macht der Prediger seiner Gemeine die Ursach dieser Bestrafung bekannt, wie denn auch in Herzogth. Liefland die Vollziehung derselber seiner Aufsicht gerichtlich übergeben wird, so daß er die Stellung des Verurtheilten vom Hof, wohin derselbe gehört, begehrt. Wenn die Gemeine aus der Kirche gehet, wird der Verbrecher an einem Pfal unweit der Kirche angebunden, sein Leib von oben entblößt; der sogenannte Kirchenkerl oder Glockenläuter verrichtet die Execution; indem er allezeit mit zwey frischen schmalen Ruthen /---/ dreymal den entblößten Rücken des Verurtheilten schlägt, dann ein Paar frische ergreift. Fünf Paar Ruthen heissen also 15 Schläge mit zehen schmalen Ruthen. Bisweilen wird dem Verbrecher gerichtlich erlaubt, die Ruthenstrafe abzukaufen, mit einer Geldstrafe, welche für jedes Paar in 50 Kopek besteht. — Selten wird mit jedem Paar 4mal geschlagen. Nach völlig ausgestandener Strafe pflegt bisweilen nach dem ergangenen Urtheil der Verbrecher die Kirchensühne zu untergehen, die in einem öffentlichen Bekenntniß vor dem Altar, einer Ermahnung von Seiten des Predigers nebst der Ankündigung der Vergebung besteht.*

Hupel. Topographische Nachrichten, lk 511.

²⁰³ „asja asjas olnud“

ihunuhtlust. Õuekohus võttis seejuures arvesse tema teadmatust ehk asjaolu, et ta polnud veel leeris käinud.²⁰⁴

Kõigile süüdimõistetutele, kelle puhul tõestati loomaga vahekorras olemine, mõisteti alates aastast 1734 tähtajaline sunnitöö kuni viieks aastaks. Kahjuks ei selgu siinses töös kasutatud allikmaterjalidest, kus niisugust karistust kanti. Kui aga arvestada asjaolu, et sunnitööd võidi määrata üksnes üheks aastaks, on raske ette kujutada, et sellise karistuse saanud hakati Balti provintsidest välja saatma. Niisamuti on paaril juhul õuekohus maakohtu määratud tähtajalise sunnitöö ärakantuks lugenud, kuna kohtuasja pikalevenimise tõttu oli süüdimõistetute talle ettekirjutatud aja juba ära istunud.²⁰⁵

Süüdimõistetute alaealisus sai esmakordselt tõeliselt määravaks juhul, kui süüalune tunnistas, et ta üksnes üritas loomapilastust toime panna: kui täiskasvanud süüdimõistetule jagas kohus üldiselt 20 paari, siis alaealisele ehk leerieelikust süüdimõistetule kümme paari vitsu. Päris reeglipärane selline karistusejagamine siiski polnud: nii võisid ihunuhtluse määrad mõnikord tavapärasest veidi hälbida. Seega määrati juhul, kui süüalune polnud kuritegu kohtu arusaamade kohaselt täiel määral sooritanud, karistust tunduvalt paindlikumalt, kuna selle kohta nähtavasti puudus selge seadlusandlus ning kohus tegutses sellistel puhkudel pigem pretsedendipõhiselt. Viimane võis omakorda aja jooksul muutuda, kusjuures eeskuju võeti just õuekohtu otsustest. Väga noorte süüdimõistetute puhul kasutati ka niinimetatud lastevitsu (*Kinderruthen*), mille täpset olemust pole õnnestunud välja selgitada.²⁰⁶

Kiriklikku patukahetsust jagati kõigile kurjategijatele, välja arvatud surmamõistetutele.²⁰⁷ Martin Körber on põhjalikult kirjeldanud Saaremaal varauusajal esinenud kirikliku patukahetsuse kolme erinevat tüüpi, mille olemust võib suure tõenäosusega laiendada ka kurjategijate vaimuliku karistamise praktikale Pärnumaa kogudustes. Tema järgi eksisteerisid esiteks „karm ja avalik“, teiseks „tavaline avalik“ ja kolmandaks „salajane“ kiriklik patukahetsus.²⁰⁸ Kuigi Körber ei täpsusta, millist tüüpi patukahetsust millisele üleastumisele kohaldati, võib juba nende nime järgi arvata, et sodoomias kui „loomuvastases“ kriminaalkuriteos süüdimõistetute patukahetsus viidi läbi just esimesel ja kõige rangemal viisil.

²⁰⁴ EAA.915.1.1237. Acta inquisite contra den Podischen Bauer Lembe Reino Johann in puncto Sodomiae. 1751—1752, L 5.

²⁰⁵ EAA.915.1.1201, L 5; EAA.915.1.1203, L 9—9p.

²⁰⁶ Nii määras õuekohus 15-aastasele märaga vahekorda astumist üritanud Saulepa Tohvri pojale Adole maakohtu mõistetud kümme paari tavaliste vitsade asemel lastevitsad ning keelas kirikliku patukahetsuse. EAA.915.1.1502, L 17.

²⁰⁷ **Buxhoevden**. Beiträge zur Strafrechtspflege in Oesel, lk 13.

²⁰⁸ **Martin Körber**. Bausteine zu einer Geschichte Oesels, Fünf Jahrhunderte, von der heidnischen Vorzeit bis zum Frieden von Nystädt. Kuressaare 1885, lk 284.

Körberi kirjelduste kohaselt pidi sellisel juhul patukahetseja olema kolmel pühapäeval kirikus esimene ja viimane ning põlvitama või mõnikord ka istuma peasissekäigu juures häbipingil (*Schemel*). Pärast jutlust teatas pastor kantslist patukahetseja nime ja süüteo, samuti luges ta ette vastava üleastumist põhjendava kirjakohta. Õpetaja teatas, et selle teo läbi on terve maa Jumala viha alla sattunud, mistõttu ta manitses kogu kogudust ja hoiatas sellise süüteo toimepanemise eest. Siis andis pastor teada, et süüdimõistetud kahetseb oma pattu, on ilmaliku karistuse kätte saanud, loodab eneseparandusele ja palub meelehärmis kogudusel andestada oma süütegu. Pastor palus seejärel patukahetseja eest. Kolmandal pühapäeval põlvitas patukahetseja altari ette ja pastor pidas kogudusele patukahetsuskõne. Pärast seda oli pattu kahetsenul taas õigus pihile ja armulauale minna.²⁰⁹

Nii avalik ihunuhtlus kiriku ees kui ka kiriklik patukahetsus terve koguduse silme all olid oma iseloomult süüalust häbistavad karistused, kuid teenisid ühtlasi selgelt ka kasvatuslikku eesmärki. Viimast on siinses töös kasutatud kohtumaterjalides niisuguste karistuste määramisel tihtilugu toonitanud ka mõlema astme kohtud. Ühtlasi said siin taaskord kokku nii vaimulik kui ka ilmalik võim, kujundades sellise ühendatud karistuse abil kohaliku talurahva arusaama sodoomiast kui „loomuvastases“ patust ja kriminaalkuriteost.

Hupel on oma topograafias märkinud, et maalt väljasaatmist esines karistusena Liivimaal võrdlemisi harva: enamasti mõistsid seda toona just linnavõimud.²¹⁰ See on ka täiesti arusaadav, kuna sunnismaiseid pärisorjast talupoegi polnudki võimalik oma elukohast välja saata. Nõnda kohaldatigi sellist karistust siinses töös kasutatud allikmaterjalides üksnes ainsa süüdimõistetud sakslase Gotthard Friedrich Schacki suhtes: nimelt muutis õuekohus maakohtu määratud karistuse (kaheaastane vangistus ja ühekordne patukahetsus pühapäeval), asendades selle maalt väljasaatmisega, millele pidi eelnema ka avalik ihunuhtlus häbipostil.²¹¹ Buxhoevden on täheldanud, et XVIII sajandil rakendatigi Liivimaal pagendamiskaristust kohalikest süüdimõistetutele üksnes intsesti ja sodoomia puhul. Seisuslikust vaatepunktist oli sakslasele ihunuhtluse määramine toona äärmiselt haruldane: nõnda on ta leidnud, et ihunuhtlust määrati kogu sajandi jooksul üksnes ühele sakslasele.²¹² Järelikult suhtusid kaasaegsed talupoegadest seisuslikult ja hariduselt kõrgemal positsioonil olevasse loomapilastajasse mõnes mõttes veelgi karmimalt, kuna talupoja puhul sai loomaga vahekorda astumist seletada kõige muu kõrval ka nende harimatuse ning suurema tahumatusena.

²⁰⁹ **Körber.** Bausteine zu einer Geschichte Oesels, lk 284—286. Raamatus on näitena sõna-sõnalt ära toodud üks selline patukahetsuskõne.

²¹⁰ **Hupel.** Topographische Nachrichten, lk 510.

²¹¹ EAA.915.1.1509, L 19.

²¹² **Buxhoevden.** Beiträge zur Strafrechtspflege in Oesel, lk 9—11.

Samas ei saa kuidagi väita, et süüalused olid juba kaebuse kättesaamisel kohtu poolt ette süüdi mõistetud: süütuse presumptsioon Pärnu maakohtus seega tõepoolest kehtis. Kokku vabastati kõikidest süüdistustest üheksa süüalust. Reeglina tähendas see olukorda, kus süüalune ja tunnistaja jäid kohtu enda korduvatest ja üha resoluutsemaks muutuvatest manitsustest hoolimata risti vastupidistele seisukohtadele ning seda isegi juhul, kui mõlemad pandi kohtu ees oma sõnu teineteisele näost-näku üle kordama. Kohus toonitas siiski, et süüalused vabastati üksnes ilmalikest karistustest ning andis asja lihtsalt jumalakohtu kätte. Harva on süüaluse veenmiseks kasutatud muuhulgas ka vaimuliku autoriteeti: nii üritas kohus paaril korral kristlikest väärtustest jutlustava kirikuõpetaja abiga veenda kohtualust oma süütegu üles tunnistama.²¹³ Ka siin avaldub jällegi kiriku ja kohtu tihe omavaheline koostöö.

Mõningate süüaluste süüdistustest vabastamine tekitab tahtmatult küsimuse, kuivõrd palju võis olla tegemist valekaebuste esitamisega omavaheliste arveteklaarimise käigus. Kohus ise oli sellisest võimalusest teadlik, mistõttu küsiti tunnistajatelt reeglina, ega nood pole süüalusega vaenujalal. Paari juhtumi puhul saigi süüdistustest vabastamise peamiseks põhjuseks asjaolu, et süüaluse sõnutsi oli tegemist temavastase tunnistajapoolse kiusuga.²¹⁴ Mõnikord võis süüalune tunnistaja ütlustele vastandudes väljendada vägagi otsustuskindlat argumenteerimisoskust: näiteks põhjendas Kihnu saarel elav, kuid Hiiumaalt pärit olnud talumees Hans kohtule üllatavalt ratsionaalselt: „Kui ta oleks süüdi olnud, siis poleks ta nii pikalt Kihnus viibinud, kuniks ta seal kinni oleks võetud, sest see olevat talle hästi teada olnud, et tunnistaja ta peale kaevanud; ta olevat aga oma süütusetusele kindlaks jäänud ja olevat pool aastat pärast seda, kui tunnistaja teda kohtas, veel sinna jäänud.“²¹⁵ Seega pole suurt alust arvata, et süüalused oleksid end üksnes kohtu survest süüdi tunnistanud selles, mida nad polnud tegelikult korda saatnud.

XVIII ja XIX sajandi vahetuse kohtumaterjalides võib märgata mõningaid muutusi. Nii kumab neist näiteks läbi kohtu soov kohalikku talupoegkonda ülearu mitte ärritada, mis saab eriti selgeks pilastatud loomi käsitlevas kohtuotsuste osas. Loom, kellega süüdimõisetu oli vahekorras olnud, kas hukati või toimetati oma kodukohast välja, kusjuures alates XIX sajandist lubati kohtu poolt niisuguste loomade peremeestele koguni hüvitust. Sajandivahetusest peale aga rakendati üksnes viimast varianti, kusjuures looma väljasaatmisotsuse juurde oli alati märgitud, et seda tehti eesmärgiga vältida võimalikke

²¹³ EAA.915.1.594, L 34—35p; LVVA.109.29. 771, L 9.

²¹⁴ Nt EAA.915.1.1042.

²¹⁵ *Wenn er schuldig gewesen wäre, so würde er nicht so lange auf Kihmo sich verweilet haben, bis er alda wäre ergriffen worden, maßen es ihm sehr wol bekannt gewesen, daß testis ihn angegeben gehabt; er hätte sich aber auf seinen Unschuld verlassen, und wäre ein halb Jahr nachdem, da testis ihn begegnet, noch daselbst verblieben.* EAA.915.1.1225, L 8p.

rahatusi kohalike seas.²¹⁶ Sellise märkuse põhjuseks võisid olla muuhulgas 1780. aastatest alates Liivimaal aeg-ajalt puhkenud laiaulatuslikud talurahva väljaastumised.²¹⁷

Veelgi olulisemalt muutusid XVIII sajandi lõpus ja XIX sajandi alguses süüalustele määratud kohtuotsused. Loomaga vahekorra eest (*rem in re*), juhul kui see jäi lõpuni täideviimata (*immissio seminis*), määras maakohus sajandivahetusest peale 30 vitsapaari asemel 20 vitsapaari ihunuhtlust, kusjuures võrreldes varasema ajaga oli täiesti ära kadunud kiriklik patukahetsus. Tähelepanuväärne on siin ka asjaolu, et ihunuhtlust pidi nüüdsest jagatama kohtumüüride vahel, mitte avalikult kiriku juures. Mõlemad sodoomias süüdimõistetute karistamises tehtud muudatused on küllaltki kõnekad. Ennekõike just sellepärast, et senini praktiseeritud avalik karistamine muutus nüüdsest üksnes institutsioonisiseseks. Sellist ühiskondliku tendentsi on täheldanud oma teostes ka XX sajandi teise poole filosoof Michel Foucault: „/---/ see [karistus] on minimaalne neile, kes selle all kannatavad /---/ ja see on maksimaalne neile, kes seda ette kujutavad.“²¹⁸ Seega polnud karistamisel enam sedavõrd silmnähtavalt moraliseeriv ega hirmutav roll.

²¹⁶ „/---/ mära, kellega kuritegu täide viia taheti, igasuguse pahameele vältimiseks piirkonnast välja saata tuleb.“
/---/ die Stute mit der er das delictum vollziehen wollen, zur Vermeidung alles Aergers aus dem Gebiethe zu entfernen sey. EAA.915.1.2464. Acta in inquisitionis Sachen gegen den zum publique Gute Enge gehörigen Jungen Mursep Mardi Sohn Mert wegen versuchter Sodomiterey mit einer Stute. 1810, L 12.

²¹⁷ Eesti ajalugu IV, lk 200—211.

²¹⁸ **Michel Foucault.** Überwachen und Strafen. Das Geburt des Gefängnisses. Maini-äärne Frankfurt 1994, lk 121.

4. EPILOOG: SODOOMIA JA VARAUUSAEGSE LIIVIMAA TALUPOJAÜHISKOND

Kaasaegne August Wilhelm Hupel on oma kirjutistes leidnud, et varauusaegse Liivimaa talurahva seksuaalkäitumine oli tema enda kultuuriruumiga võrreldes palju vabam. Ta on täheldanud nende loomulikumat suhtumist omaenda ja teiste seksuaalsusesse, seda nii seoses abieluelsete ja -väliste suhete kui ka valehäbita alastusega.²¹⁹ Ajaloolane Indrek Jürjo on märkinud, et eesti ja läti talupoegade seksuaalkäitumist on muu Euroopaga raske võrrelda, kuna kõikjal valitsesid suured regionaalsed erinevused. Nii on võimalik üksnes oletada, et toonaste Liivimaa talupoegade väärtushinnangud olid Lääne-Euroopa, aga ka näiteks Rootsi talupoegade omadest väheke tahumatamad, samuti oli nende teadlikkus religioossetest dogmadest tõenäoliselt madalam.²²⁰

Viimast asjaolu aitab Hupeli sõnutsi edaspidi loodetavasti parandada hariduse parem kättesaadavus talupoegade seas (vt lisa 2). Selline arusaam luterlikult pastorilt on kõigiti arusaadav: oli ju iga koguduseliikme harimine kristlike printsiipide osas Lutheri õpetuse üks põhialus. Seejuures tundub, et Hupeli nägemuse kohaselt sai talurahvast kõlbluse, sealhulgas ka loomapilastuse eest hoidumise osas õpetada ka deduktiivselt ehk lihtsalt üldise kooliõpetuse kaudu: see rafineerib talupoegade mõistust, mis omakorda aitab teha ratsionaalseid moraalseid otsuseid.

Kindel on see, et vaimulikud jutlustasid oma kogudustele sodoomiast kui „loomuvastases“ patust ja raskest kriminaalkuriteost.²²¹ Nähtavasti peeti ka leeriõpetuse saanuid selles osas piisavalt teadlikeks. Seetõttu imestasid pastorid oma kaebekirjades maakohtule tihtilugu, kuidas muidu igati korralik ja kristlik süüalune, kellest oli raske niisuguse teguviisi toimepanekut üldse uskuda, ühtäkki loomapilastust proovis.²²² Ühtlasi on nii süüalused kui mõnikord ka tunnistajad nii sõnas kui teos ise korduvalt kinnitanud, et nad olid sodoomiateo raskusest üldiselt ikkagi teadlikud (vt ptk 2).

Milline näib siis kokkuvõtlikult olevat ühiskonna suhtumine loomapilastusse varauusaegsel Liivimaal? Üldarusaamade peamiseks kujundajaks sodoomia kohta oli toona kristlik-luterlik ideoloogia, mida juurutas ühiskonnas kiriku institutsioon. Seda hoidsid ning levitasid

²¹⁹ **Hupel, August Wilhelm.** Über den Werth der Jungfrauschaft unter Ehsten und Letten. — Nordische Miscellaneen 1791, osa 26, lk 279—298.

²²⁰ **Jürjo.** Liivimaa valgustaja, lk 271.

²²¹ Näiteks möönab seda 1778. aastal Halliste koguduse pastor Christian Heinrich Seeberg (1738—1806). EAA.915.1.1622, L 7—8.

²²² EAA.915.1.2365. Protocollum & Acta in Inquisitionssachen gegen des Alt-Karrishoffschen Wirten Körtze Hindrich Knecht Hans in puncto sodomiae. 1806—1807, L 10.

ennekõike vaimulikud, kelle arvates oli tegemist „loomuvastase“ ja „taevani kisendava“ patuga, kuid ühtlasi sellisega, mida oli võimalik kooliõpetuse kaudu välja juurida. Seega polnud sodoomia midagi inimloomusele omast, vaid pigem ühel või teisel moel kätteõpitud teguviis. Nõnda pidasid varauusaegne kirik, aga ka sodoomiasüüdistustega tegelev kohus loomapilastust ennekõike mõistuseks järeleandmiseks oma füüsilistele tungidele, mitte teadvustatud ratsionaalseks käitumisteks.²²³

Selline oli kõrgemate seisuste esindajate arusaam. Kuigi kohalike talupoegade sotsiaalne seisund ja haridustase olid nendega võrreldes mõõtnatult teistsugused, näitab teises peatükis süüaluste ja tunnistajate lähem analüüs, et vähemasti „loomuvastase“ seksuaalkäitumise osas jagasid need kõrgemate seisustega üldisi tõekspidamisi sellest kui Jumala-vastasest patust. Muidugi võiks siinsamas vastu vaielda, et talupojad sõnastasid kohtule siinjuures oma kristlikke veendumusi üksnes seetõttu, et rääkida seda, mida kohus kuulda tahtis ehk väljendasid ametlikku ideoloogiat ilma sellesse tõsiselt uskumata. Samas olid nende ütlused niivõrd tugevalt ja sellisel määral emotsionaalselt religiooselt laetud, et on raske uskuda, et nad seda tegid üksnes kainest pragmatismist. Pealegi on ka Hupel ise viidanud, et kohtul oli talupoegade seas kordades suurem autoriteet kui näiteks mõisal (vt viide nr 68), seega pole suurt põhjust arvata, nagu oleksid nad kohtu ees sihilikult vassinud.

Kõikide „loomuvastaste“ üleastumiste avastamiseks oli tingimata tarvis tunnistajate olemasolu, kusjuures intsesti ja mitmenaisepidamise puhul vajati kuriteo tõendamiseks lisaks veel täiendavaid tunnistusi ja tõendeid süüaluse(t)e perekondlik-sotsiaalsete suhete kohta. Tunnistajaid vajasis loomulikult ka abieluelse ja -väliste suhete kohtuasjad. Ometigi jääb nende kuritegude menetlemise koguarv võrreldes sodoomiaga (välja arvatud vallasemade kohtuasjad, kus aga tunnistajaid polnud tavaliselt vajagi) Pärnu maakohtus selgesse vähemusse. Kuigi võib olla rohkem kui kindel, et kõiki neid toonaste arusaamade järgi seksuaalseid „loomuvastasusi“ tuli varauusaegsete eestlaste seas ette suuremal hulgal, jõudsid neist lõppkokkuvõttes kohtusse — kui nüüd sodoomia loetelust välja jätta²²⁴ — üksnes üksikud juhud.

Sellele fenomenile saab välja pakkuda ühe seletuse. Siinjuures on võimalik taaskord juhinduda eespool viidatud Hupeli kirjeldustele varauusaegsete eestlaste seksuaalsusest, mille kohaselt ei pidanud eesti talurahvas abieluelseid suhteid kuidagipidi autuks ja moraalityks.

²²³ EAA.915.1.2337. Protocollum & Acta in Inquisitionssachen gegen den Neu-Karrishoffschen Bauer Puišo Jaani Knecht Peter in puncto sodomiae. 1805, L 9.

²²⁴ Siinkohal on huvitav ühe tunnistaja ütlused. Kui tunnistaja läks süüaluse lelle juurde nähtust rääkima, ütles viimane: „Kahjuks leiduvat paljusid, kes sellist häbitegu korda saadavad.“ *Es wären leyder viele, die dergleichen Schandthaten ausübten.* EAA.915.1.1437. Actor officios contra den Engeschen Bauer Lowi Jaans Sohn Hendrik in puncto sodomiae 1767, L 8.

Vastupidi: seksuaalsuhted enne abiellumist olid teatud mõttes koguni soositud. Paraku pole siinse töö kontekstis võimalik midagi kindlat öelda kahenaisepidamise ja intsestijuhtumite kohta, kuid ühiskonna üldiste arusaamade foonil võib arvata, et kõige sirgjoonelisema halvaksanuga suhtus talurahvas just loomapilastusse.

Kiriku ja kohtu (ehk laiemas mõistes riigi) ühine surve talupoegade mõttemaailma ja käitumisviiside üle on siin ilmselge. Ühtlasi tähendas see suurema kontrolli taotlemist iga varauusaegse ühiskonnaliikme üle, mis väljendus hoiatav-hirmutavalt nii kiriku luterlik-kristlikus ideoloogias kui ka kohalike kohtute karistusviisis. Kontroll oma füüsilise käitumise üle oli meetodiks, mille abil oli võimalik kindlustada ühiskonnas sotsiaalset kontrolli. Sodoomiast kujundati seeläbi efektiivne „hirmukuritegu“.²²⁵ Loomapilastamisjuhtumitega seotusse kanaliseeriti kõikvõimalikud ühiskonna destruktiivsed hirmud ja ihad, mida maandati aga kiriku kristlikule ideoloogiale toetudes riigi enda institutsioonides ehk kohtutes, muuhulgas süüdimõistetute karistamise abil.

Ka Michel Foucault on viidanud, et XVIII sajandil üritas riigivõim indiviidi üha selgemalt piiritleda ja täiustada. Inimest püüti üha rohkem tasalülitada üldisesse süsteemi, mis omaks järjest suuremat kontrolli üksikisiku igapäevase käitumise, identiteedi ja tegevuse üle. Seeläbi sai tagatud kord, mis oli oma olemuselt loomulik, kuna ühiskonna liige järgis seda mitte sunniviisiliste seaduste, vaid isikliku veendumuse tõttu.²²⁶ See võib muuhulgas olla ka üks põhjus, miks XVIII ja XIX sajandi vahetusel kadus sodoomias süüdimõistetute avalik karistamine: talupoegi polnud enam vaja selles vallas niivõrd drastiliste meetoditega „harida“. Samas aga jätkas kohus XIX sajandil sodoomiajuhtumite menetlemist sama hooga: kuni Pärnu maakohtu laialisaatamiseni 1889. aastal käsitleti seal koguni 91 erinevat sodoomiajuhtumit.

Loomapilastusest sai aga aja jooksul üha rohkem „tumm patt“: sellest olid kõik ühiskonna liikmed küll teadlikud, kuid avalikult räägiti sellest üha vähem. Sellele viitab ühtlasi asjaolu, et loomapilastus ei ole jätnud sügavat jälge eestlaste rahvapärimusse. Muidugi tuleb siinjuures arvestada, et XIX sajandi lõpu rahvaluulekogujad ei pruukinud seesugusel teemal lauldud lugusid lihtsalt kirja panna.²²⁷ Mõningad üksikud sadestusi on tänapäeva uurijateni siiski jõudnud ning ära toodud siinse uurimuse kolmandas lisas.

Eesti regilaulude andmebaasist võis võtmesõnadega „lori“ ja „lora“ leida kokku kaks laulu, mis viitavad loomadega vahekorrasolemisele. Neist regilauludest esimest saab seostada

²²⁵ **Thomas.** „Not Having God Before his Eyes“, lk 154; 159.

²²⁶ **Foucault.** Überwachen und Strafen, lk 99; 231.

²²⁷ Samas on mõningate roppude regilaulude juures koguja vabandav märkus, et oleks küll midagi muud korjanud, aga selle lauliku suust polnud lihtsalt muud võtta.

alguspeatükis käsitletud noortele poistele omase karjasekultuuriga. Teise näite (regilaul 2) puhul pole aga tõlgendamisvõimalused sedavõrd ühemõttelised: laulu viimases kahes reas mainitud „oinas“ ja „ema lammas“ võivad samahästi olla ka mehe ja naise metafooriks. Ka lätlaste neljarealistes rahvalauludes dainades seksuaalteemat uurinud Juris Paiders on loomapilastusele viitavate värsside puhul viidanud asjaolule, et neis esinenud teemasid võib vaadelda kui metafoore.²²⁸

Loomapilastusega seostatava rahvapärимuse põhiosa moodustavad aga enamasti naljajutukesed (naljandid 1—10). Nende juures võib täheldada, et enamasti visatakse neis villast kirikuõpetaja üle, kes jääb üht- või teistpidi loomapilastusega seoses lolli olukorda. Sarnast malli on rikkalikus soome rahvapärимuses täheldanud ka Jan Löfström: loomadega seksimist harrastavad etnilised „teised“ või „härrad“ või siis meelitatakse neid pettusega seda tegema.²²⁹ Kuigi Eesti rahvaluule arhiivis leiduvad ja loomapilastusega seonduvad naljandid on reeglina kokku korjatud XX sajandi esimestel kümnenditel ning väljendavad seega ennekõike XIX sajandi teise poole ja XX sajandi alguse ühiskondlike hoiakuid, võib neis siiski näha ka varauusaegsete arusaamade sadestusi sodoomia kohta. Neist kõige silmapaistvam on naljandis 2 väljendatud loomapilastuse üksühene seostamine demonliku sfääriga.

Põhimõtteliselt on kõikides naljandites loomapilastus ühel või teisel viisil seotud vaimulikuga ehk seeläbi otseselt kristliku kultuuriga. Sodoomia on neis lugudes selgelt kui midagi ebasoositut ja naeruväärset, kusjuures pilkealuseks jäävadki lõppkokkuvõttes just kirikuõpetajad, mitte kohalikud talupojad ise. Huvitav on siinjuures ka mitmel korral esinev (naljandid 7—10) motiiv, kuidas vaimulik üritab kassiga vahekorda astuda. Raske öelda, kas siin võib tegemist olla vana keskaegse ebausuga kassidest kui demonlikest olenditest.²³⁰ Ennemini võib arvata, et siin kajastub tõenäoliselt omamoodi modernsest linnakultuurist alguse saanud lemmikloomakultuur²³¹ seega on arvatavasti tegemist noorema rahvapärимusega. Kuna omal äraspidisel moel oli kristlik kultuur imbinud loomapilastusega seoses koguni kohaliku rahvapärимusse, võib seda võtta kui tõendit selle kohta, et sodoomia oli talurahva mõttemaailmas olemuslikult luterliku kiriku ja selle ideoloogiaga seotud.

²²⁸ **Paiders**. Tradicionālā latviešu seksualitāte, lk 105.

²²⁹ **Jan Löfström**. Sukupuoliero agraarikulttuurissa: „Se nyt vaan on semmonen“. Helsingi 1999, lk 148. Muuhulgas võib siin näha ka seisuslik-sotsiaalsete pingete avaldumist.

²³⁰ **Renata Sõukand**. Koera keele otsas rohi, kassi keele otsas tõbi. — Mäetagused 2006, nr 31, lk 89—90.

²³¹ **Marju Kõivupuu**. Tee vikerkaaremaale. Mõnda lemmikloomadest ja nende matmistavadest meil ja mujal. — Vikerkaar 2012, nr 7—8, lk 136.

KOKKUVÕTE

Seksuaalsus on vaieldamatult meelikõitev ja emotsionaalne teema, mis mõjub uudishimu äratavalt juba eos. Selle lahtimõtestamisega on ajaloos alati tegeletud ja tehakse seda ka praegu. Arusaamad inimese seksuaalsusest on seejuures lahutamatult seotud oma taustsüsteemiga ehk inimühiskonna endaga. Erandiks pole siin ka varauusaegsed Läänemereprovintsid, kus seksuaalsusega seotud tõekspidamised põhinesid XVI sajandil alguse saanud reformatsiooni käigus väljakujunenud tõdemustele.

Reformaator Martin Lutheri teoloogilise nägemuse järgi seoti igasugune „loomulik“ seksuaalsus ning seksuaalsete ihade rahuldamine ühemõtteliselt abieluga, mis tähendas, et luterlikes ühiskondades sattus igasugune abieluväline, eriti aga niiõelda „loomuvastane“ seksuaalkäitumine ametlikult põlu alla. Seejuures ei jäänud luterlik kirik oma arusaamadega üksi: varauusaegsed poliitiliselt ning õiguslikult üha kindlamini tsentraliseeruvad riigid nägid siin võimalust niinimetatud „uue kõlbluse“ poliitikaks, et kõikvõimalike erinevate riiklike regulatsioonide ning ka luterliku kiriku enda abiga saavutada oma alamate igapäevaelu üle tõhusam kontroll. Kiriku ja riigi omavaheline ühistegutsemine väljendus seejuures kõige selgemini seksuaalvaldkonda kuuluvate kriminaaljuhtumite käsitlemisel.

Kui Eesti ala läks XVII sajandil Läänemere-provintsidena Rootsi riigi valdusse, tähendas see ühtlasi, et kogu kirikuelu — seega ka kõik kõlbluse ja seksuaalsusega seonduv — juhendus edaspidi Rootsis riigiusu staatuses olevast ortodoksse luterluse doktriinist. Lisaks tugevdas Rootsi Eesti- ja Liivimaal oma võimu täiesti uue kohtusüsteemi juurutamisega, millel kujunes kohaliku luteri kirikuga seksuaalkuritegude avastamisel ja menetlemisel tihe vastastikune koostöö. Kuigi XVIII sajandist alates kuulus tänane Eesti ala Vene riigi koosseisu, ei toonud võimuvahetus kaasa suuri muudatusi Läänemere-provintside kiriklik-luterlikus ideoloogias ning kohalikes haldusinstitutionides — nähtus, mida on hakatud nimetama „pikaks Rootsi ajaks“. See tähendab, et kohalikes alamastme kohtutes, maakohtutes, jätkus seksuaalkuritegude menetlemine varasemaga sarnasel viisil kuni XIX sajandi alguseni.

Heaks näiteks on Pärnu maakohus Liivimaa kubermangus, kus menetleti pooleteise sajandi jooksul seksuaalsusega seotud üleastumistest — kui välja jätta arvukad vallasemade kohtuasjad — kõige rohkem sodoomia- ehk loomapilastusjuhtumeid. Sodoomia oli seejuures nähtus, mis liigitati toonaste kristlike arusaamade järgi „loomuvastaste“ kriminaalkuritegude hulka. Sodoomiasüüdistusega sattusid Pärnu maakohtusse pea eranditult maapiirkondades elavad meessoost talupojad, kellest suurem enamus kuulus sulaste ja/või vabadike hulka.

Valdavalt olid süüalused noored alla 25-aastased vallalised mehed, mistõttu on nii kaasaegsed haritlased kui ka tänapäeva ajaloolased seostanud loomapilastuse ilmnemist noorte poiste karjasekultuurist tingitud tiheda loomadega kokkupuutumise ning varauusaegses ühiskonnas hilisest abiellumiseast johtuva seksuaalse pingeseisundiga. Erinevalt Lääne- ja Põhja-Euroopast joonistub siinjuures välja aga ka arvestatav abielus süüaluste hulk.

Kõige tavalisemaks pilastatud loomaks oli mära, kuna see kuulus talumajapidamises ühemõtteliselt meeste sfääri. Lehmaga vahekorda astumist või selle üritamist tuli ette tunduvalt vähem, sest nendega puututi igapäevaselt palju harvemini kokku. Pealegi peeti meeste lähemat kokkupuudet lehmaga juba eos kahtlaseks. Kokkuvõtvalt selgub kohtuprotokollidest, et sodoomias süüdistatud astusid loomaga vahekorda üsna juhuslikult ehk nad lähtusid eelkõige hetkeajendist, andes järele oma seksuaaltungidele.

Sodoomiaga seotud kohtuasjade hulk varauusaegses Pärnu maakohtus mõjutasid vaieldamatult ka toonase ühiskonna vaimu- ja võimustruktuurid. Kohalik luteri kirik levitas ametlikku ideoloogiat, mille alusel kujunes ja kujundati üleüldine arusaam loomapilastusest kui „loomuvastasest“ ja „taevani kisendavast“ patust, mida põhjustavad tahumatud kombed või halb eeskuju. Sodoomia oli patt, mis tõi kaasa Jumala viha kogu ühiskonnale ning väärises tõttu ühemõttelist halvaksapanu. Nagu selgub süüaluste ja tunnistajate endi ütlustest, tõlgendasid selliselt loomapilastust mitte üksnes varauusaegse Liivimaa kõrgemad seisused (vaimulikud, aadel ja haritlased), vaid ka kohalik talupoegkond.

Seisusteülene ühine üldarusaam sodoomiast kui „loomuvastasest“ patust eeldab, et varauusaegne talurahvas oli kristliku maailmapildi ning selle põhitõed üldjoontes omaks võtnud. Süüaluste ja tunnistajate kohtule antud ütlustest selgub, et toonase talupoja religioosne maailmapilt oli oma olemuselt võrdlemisi dualistlik, kus eksisteerisid korraga võrdselt nii karmilt õiglane, aga ka halastav Jumal kui ka inimesi eksiteele ajav kurat. Viimane oli oma olemuselt võrdlemisi arhailine: erinevalt kristlikust saatanast ei tule ta karistama ristiusu käitumisnormi rikkujat, vaid ründab inimest oma loomupärase demonlikkuse tõttu. Seega oli eesti talupoeg omal sünkretistlikul moel kristluse omaks võtnud juba hiljemalt XVII sajandi lõpuks ning jagas niisiis ülemkihi käsitlust loomapilastusest kui „loomuvastasest“ ning jälgist patust.

Seeläbi on mõistetav süüaluste eneste isiklik suhtumine sodoomiasse. Selles kumab läbi tülga oma teguviisi vastu, erinedes põhimõtteliselt tänapäeval loomaga vahekorda otsijaist, kes nimetavad end „zoofiilideks“, kellel on oma „partneritega“ tugev emotsionaalne side ning kes ei näe sellises seksuaalkäitumises olevat midagi taunimisväärtset. Siinses uurimuses ettetulnud sodomiidid suhtusid loomapilastusse aga eemaletõukavalt ja kahetsesid

oma tegu kohtu ees kibedasti. Seega oli loomaga vahekorda astumine ennekõike ikkagi äärmuslik viis, millega teatud hulk kohalikke talupoegi rahuldab oma ohjeldamatut sugukirge. Iseenda süü tajumisele viitab muuhulgas ka kohtualuste käitumine: pealesattumisel oldi ehmunud, üritati tunnistajat nii sõnade kui ka altkäemaksuga vaikima veenda või koguni ähvardati teda.

Tunnistaja oli sodoomiajuhtumite jaoks oluline võtmeisik, sest üksnes tema kaebus tõi loomapilastuse kui nähtuse laiemale avalikkuse ette. Nimetati ju sodoomiat varauusaegses ühiskonnas „tummaks patuks“, sedavõrd põlastavaks teoks, et sellest üldjuhul kunagi isegi ei räägitud. Tavaliselt sattusid tunnistajad loomaga vahekorras olijaile või vahekorda üritajaile peale täiesti juhuslikult, ainult mõnel üksikul korral passiti süüalust sihilikult. Sodoomiale pealesattunud tabas mõnikord nii suur šokk, et ta ei suutnud süüalust takistada. Paaril korral on kohus tunnistajaid koguni seetõttu karistanud, et need polnud loomapilastamisele vahele läinud. Tundub, nagu üritanuks kohus nõndaviisi panna kohalikke talupoegi paremini moraalityte tegude üle järele valvama. Pole võimalik täheldada, et tunnistajad oleksid olnud süüalustest külaühiskonnas sotsiaalselt kõrgemal positsioonil. Süüalused kuulusid küll pigem sulasrahva ja vabadike hulka, kuid seda ennekõike oma vanuse tõttu.

Sodoomia pealtnägijad nägid selles otseselt kuradi kätetööd, samuti oli loomapilastus nende jaoks jumalavastane patt. Igasugune kokkupuutumine sellise teoga oli ülimalt kahetsusväärne, seetõttu tabasid süüaluseid, aga ka tunnistajaid sotsiaalsed sanktsioonid nii küla enda kui kiriku poolt. Tegelikult visati süüalune juba sodoomiakahtluse korral külaühiskonnast välja. Kuna sunniabinõusid rakendati ka tunnistaja vastu, pidi viimaste jaoks loomapilastus olema niivõrd õõvastav ning soov kaitsta iseennast ja kogukonda Jumala viha eest sedavõrd suur, et selle nimel oldi valmis diskrediteerima nii iseennast kui ka omaenda kogukonna liiget. Lisaks inimestele laienesid sodoomiast tingitud ühiskondlik võõristus ja ebausku ühtlasi sellega kokku puutunud loomadele. Sellest tingituna astusid süüalused reeglina vahekorda või üritasid seda teha võõra loomaga, hoolimata seejuures suuremast vahelejäämisriskist.

Vahele nad aga ikkagi jäid ning kuna sodoomia oli varauusaegses ühiskonnas lisaks „loomuvastasele“ patule ka „loomuvastane“ kriminaalkuritegu, viidi selles kahtlustatud ilmingimata kohtu ette. Siin ilmneb jällegi kiriku ja riigi omavaheline koostöö: reeglina teatasid sodoomiajuhtumitest kohtutele kohalikud pastorid. Pärnu maakohus kasutas sodoomiasüüdistuste menetlemisel kokkuvõtvat invisitsiooniprotsessi, kus kohtus mõistis õigust süüaluse ja tunnistajate vande all antud ütluste järgi oma pädevuse kohaselt tavaõiguse ja/või subsidiaarsete seaduste põhjal. Seejuures jäi süüalune kogu protsessi ajaks vahi alla

kuni maakohtu otsuse kinnitamiseni kõrgemas kohtuastmes ehk Liivimaa õuekohtus. Talupoegadega seotud kriminaalasjad kuulusid kaelakohtu kompetentsi, mis tähendas, et kohtul oli õigus süüalusele surmanuhtlus määrata.

Läänemere-provintside kriminaalõigus oli varauusajal oma olemuselt partikulaarne: korraga kehtisid nii Saksa, Rootsi kui ka Vene seadused. Nõnda karistaski Pärnu maakohus sodoomias süüdimõistetuid, toetudes seejuures kahele erinevale seadustikule — 1532. aastal Saksa-Rooma keisri Karl V kehtestatud *Constitutio Criminalis Carolinale* ja 1608. aastal maksmapandud Rootsi maa- ja linnaõigusele. Viimase puhul tarvitati kohtutes selle 1709. aastal väljaantud kommentaaridega saksakeelset tõlget. Keerulisem on aga küsimus, kas Eesti- ja Liivimaa kohtud kasutasid oma kohtupraktikas ka neid Rootsi seadusi, mis avaldati pärast Läänemere-provintside minekut Vene võimu alla. Kuigi need seadused olid oma loomult palju sarnasemad XVIII sajandil Eesti- ja Liivimaal kehtinud õiguskorrale, võib siinses töös kasutatud allikmaterjalidest leida nende kasutamise tõenduseks üksnes väga kaudseid vihjeid.

Kui oli täielikult tõestatud, et süüalune viis vahekorra loomaga täiesti lõpuni ehk toimus seemnepurse looma sisemusse, määrati süüdimõistetu surma pea maharaiumise läbi, mille järel tuli tema keha koos pilastatud loomaga põletada. Viimane oli vajalik, et sellisest jumalateotusest ei jääks maa peale mitte ühtegi jälge. Niisugune karistus oli oma loomult tegelikult leebem kui ülaltoodud kahes seadustikus määratu. 1753. aastal kaotati Venemaal surmanuhtlus aga hoopiski. Balti erikorrast lähtuvalt jätkasid kohalikud kohtud aga surmanuhtluse väljamõistmist, mille kubermanguvalitsus nüüdsest peale asendas häbimärgistamise, eluaegsele sunnitööle saatmise ja karmi ihunuhtlusega. Sunnitööle saadeti sodoomias süüdimõistetuid nii kohalikesse kindlustesse (eelkõige Paldiskisse ja Väinalinna) kui ka Siberisse. Eluaegne sunnitöö asendas seega surmamõistmisotsust.

Kui kohtul õnnestus tõestada üksnes vahekord loomaga ilma seemnepursketa, määrati süüdimõistetutele kindel hulk avalikku ihunuhtlust ja kiriklik patukahetsus koos tähtajalise (kuni viis aastat) sunnitööga. Samasuguse karistuse, kuid ilma sunnitööta, said ka need süüdimõistetud, kelle puhul leidis kinnitust üksnes looma pilastamise üritamine. Siiski polnud ihunuhtluse jagamise määrad kohtupraktikas sedavõrd täpselt kinnistunud ning sõltusid tunduvalt rohkem konkreetsetest kohtuasjaga seotud asjaoludest (sealhulgas ka kohtualuse vanusest ning sellest, kas too oli leeritatud või mitte). Kohtuotsuse täideviimine kõigi kogukonnaliikmete silme all väljendas kohtu soovi olla ühtaegu nii karmilt hirmutav kui ka õpetav ja moraliseeriv. XVIII sajandi lõpust XIX sajandi algusest alates võib täheldada

kohtuotsuste mõningast mahendumist, samuti ei viidud neid enam täide kõigi silme all. Tundub, et avaliku karistuse moraliseerival rollil ei nähtud enam mõtet.

Kohtus kehtis süütuse presumptsiooni põhimõte ning tõepoolest esines ka juhtumeid, kus süüalune kohtu poolt õigeaks mõisteti. Selleks pidid süüdistatu ja tunnistaja jääma kohtu korduvatest manitsustest ja üha resoluutsemaks muutuvatest ähvardustest hoolimata risti vastupidistele seisukohtadele. Omavahelistest arveteklaarimistest tingitud valesüüdistustega oli siinkohal tegemist vaid mõnel üksikul juhul.

Varauusaegse Liivimaa talurahva üldarusaamade ideoloogiliseks suunajaks oli luteri kirik. Seda ka niisuguses delikaatses valdkonnas nagu seksuaalkäitumine. Kuigi kaasaegsed vaimulikud on täheldanud, et kohalike eestlaste suhtumine omaenda ja teiste seksuaalsusesse oli nende endi omast tunduvalt vabam, seda veel eriti abieluelsete ja -väliste suhte puhul, suutsid kirikuõpetajad üldjuhul ka talurahvasse süstida arusaama sodoomiast kui „loomuvastasest“ ehk jälgist patust ning raskest kriminaalkuriteost — sellesse suhtus kohalik talurahvas ülejäänud seksuaalsete üleastumistega võrreldes kõige vastumeelsemalt. Sodoomiast sai talupojakultuuris ühtlasi üha rohkem „tumm patt“, mis väljendus muuhulgas ka asjaolus, et sellest on tänapäeva jõudnud suhteliselt vähe rahvapärimust ning sedagi reeglina naeruvääristavas ja alandavas seoses. Sodoomiast oli seeläbi kiriklike ja riiklike institutsioonide mahitamisel kujundatud niinimetatud „hirmukuritegu“, mille kaudu anti varauusaegsele ühiskonnale võimalus maandada kontrollitult oma hirme ja ihasid.

ZUSAMMENFASSUNG

SODOMIEFÄLLE AUF ESTNISCHEN GEBIET IM SPIEGEL DER GERICHTSAKTEN DES PERNAUER LANDGERICHTS (1669—1818)

Die Sexualität ist ohne Frage schon für sich ein faszinierendes und emotionelles Thema. Man hat immer ohne Unterlaß versucht, ihr einen Sinn zu geben. Dabei sind die Auffassungen über den Sinn der menschlichen Sexualität eng mit gesellschaftlichen Konventionen verknüpft. In den frühneuzeitlichen Ostseeprovinzen beruhten die sexuellen Überzeugungen beispielsweise auf den Erkenntnissen, die sich während der Reformation herausgebildet hatten.

Doch das Leben der Menschen ist und war durch unendliche Vielfalt geprägt, weswegen man bei der Rekonstruktion der Vergangenheit jeder Art des menschlichen Lebens Aufmerksamkeit schenken sollte. Auch das sonderbarste Phänomen kann uns den damaligen Menschen und seine Gesellschaft näher bringen. Ein solches Geschichtsverständnis veranlaßte Historiker und Historikerinnen seit den 1980er Jahren mit der Erforschung der in der frühneuzeitlichen europäischen Gesellschaft vorkommenden Sodomie, d. h. den Geschlechtsverkehr zwischen Mensch und Tier, zu beginnen. Da die Sodomie damals in erster Linie ein von Bauern verübtes Verbrechen war, ist es naheliegend, die Gerichtsmaterialien für damaligen Tierschändung zu benutzen. Zudem sind Gerichtsprotokolle oftmals die einzigen zur Verfügung stehenden schriftlichen Quellen, mit denen es möglich ist, auf die Gedanken und das Verhalten der illiteraten Stände zu schließen.

Die Sodomie in der frühen Neuzeit wurde zumeist in Nordamerika und Westeuropa erforscht. In Nordeuropa begann der schwedische Historiker Jonas Liliequist in den 1990er Jahren die Sodomie zu erforschen, worauf dieses Thema auch von anderen Historikern in Finland und im Baltikum aufgenommen wurde. Diese Studien widmeten sich der Sodomie aus der Sicht der Männlichkeit; das ist jedoch nur eine Interpretation der Sodomiefälle. Man kann diese auch in Zusammenhang mit den gesellschaftlichen Veränderungen im frühneuzeitlichen Europa bringen. So wandelte sich beispielsweise das Verhältnis zwischen Staat und Individuum.

Seit 1960er Jahren richtet sich das Forschungsinteresse auf die Verankerung der Sozialdisziplinierung und der allgemeinen öffentlichen Ordnung im frühneuzeitlichen Staat. In diesem Zusammenhang sind die Sodomiefälle äußerst aufschlußreich, weil darin die christlichen Auffassungen der frühneuzeitlichen Gesellschaft — eine Ideologie, die vom XVII. bis zum XVIII. Jh. in den Ostseeprovinzen durch die lutherischen Pastoren getragen

und verbreitet wurde — mit dem staatlichen Bürokratieabbau verknüpft. Die Sodomie war ein besonders schwerwiegendes Sexualverbrechen, das die Ordnung der gesamten frühneuzeitlichen Gesellschaft — von den privilegierten Ständen bis zum Bauernstand — auf die Probe stellte.

Demzufolge erlauben die in den frühneuzeitlichen Gerichten verhandelten Sodomiefälle einen Rückschluß auf die Fähigkeit der obrigkeitlichen Ideologie durchzusetzen und zu kontrollieren. Es kann also aufgezeigt werden, wie erfolgreich die staatlichen und kirchlichen Institutionen funktionierten, um das estnische Bauervolk unter eine starke sozial-ideologische Kontrolle zu bringen. In groben Zügen könnte man sagen, daß die Sodomieprozesse eher ein Verbrechen gegen Ideen und nicht gegen Menschen oder ihren Besitz darstellten. So ist es zu vermuten, daß die Sodomiefälle ein gutes Beispiel sind, wie der frühneuzeitliche Staat die Gesellschaft zu disziplinieren versuchte, um seinen Gliedern festgelegte Verhaltensweisen beizubringen.

Die vorliegende Studie basiert auf den im Pernauer Landgericht aufgezeichneten Sodomieprotokollen zwischen 1669 und 1818. Diese Zeitspanne wird in der estnischen Geschichtswissenschaft als die frühe Neuzeit betrachtet. Die Zuständigkeit des Pernauer Landgerichts umfaßte den Verwaltungsbezirk, zu dem die Kirchspiele des frühneuzeitlichen Pernauer Kreises gehörten (s. die Karte im Anhang 1). Es handelte sich zum einen um etwa ein Fünftel der heutigen Fläche Estlands. Zum anderen war dieses Gebiet von einer großen sozialen Vielfalt gekennzeichnet, da u. a. auch die mittelalterlichen Hansestädte Pernau und Fellin dazu gehörten. Daher gibt dieser Kreis einen repräsentativen Einblick in die ganze damalige Gesellschaft von Est- und Livland. Hauptsächlich aus diesem Grunde wurde von allen Vorinstanzen des est- und livländischen Gouvernements das Pernauer Landgericht als Ausgangspunkt der Primärquellen dieser Arbeit ausgewählt.

Der Großteil der Primärquellen, die für diese Arbeit benutzt wurden, liegen im Estnischen Historischen Archiv; einige Akten des Pernauer Landgerichts über die Sodomieprozesse kann man auch im Lettischen Historischen Staatsarchiv finden. Bei der Auswertung der Quellen wurden die klassischen Methoden der Geschichtswissenschaft, vor allem aber die Quellenkritik und die vergleichende Methode im Rahmen der Qualitätsanalyse benutzt.

Der Hauptteil der vorliegenden Arbeit besteht aus vier Kapiteln. Im ersten Kapitel wird eine allgemeine Übersicht über den Umgang mit der Sodomie in der frühneuzeitlichen Gesellschaft und den Einfluß von Staat und Kirche auf die Strafverfolgung der Tierschändung gegeben. Dabei wird festgestellt, daß vor allem Gerichtsprozesse gegen Sodomiten repräsentative Beispiele für staatlich-institutionelle und kirchliche Eingriffe in die

Gesellschaft dienen. Dieses Ergebnis gründet auf der Analyse der im frühneuzeitlichen Pernauer Landgericht verhandelten Sodomiefälle. Das zweite Kapitel befaßt sich näher mit den Beziehungen zwischen der Kirche — einer tragenden Säule der frühneuzeitlichen Gesellschaft —, den Beschuldigten und den Zeugen. Im dritten Kapitel wird besichtigt, wie die staatliche Institution des Gerichts sowie das zugrundeliegende Rechtssystem mit der Sodomie in Beziehung stehen. Endlich im Epilog wird kurz diskutiert, wie sich das estnische Landvolk zur Sodomie verhielt, wie die Kooperation zwischen der lokalen Kirche und dem Gericht aussah und wie Kirche und Gericht auf diese Weise eine bessere staatliche Kontrolle über die Gesellschaft erhielten. Die Arbeit hat auch drei Anhänge: erstens eine Karte über die Häufigkeit der 1669 bis 1818 im Pernauer Landgericht verhandelne Fälle (nach Kirchspielen gegliedert); zweitens ein paar Textauszüge einiger zeitgenössischer Geistlicher; und drittens einige Volkslieder und Schwänke über die Sodomie.

Nach den theologischen Auffassungen Martin Luthers wurde in den reformierten Staaten die „natürliche“ Sexualität und Befriedigung der sexuellen Begierden eindeutig mit der Heirat verknüpft. Das hieß, daß man für jedes außereheliche, aber insbesondere das sogenannte „unnatürliche“ Sexualverhalten in Ungnade fiel. Die lutherische Kirche blieb hier nicht allein: auch die frühneuzeitlichen zentralisierenden Staaten nutzen hier die Gelegenheit, das Verhalten der Untertanen im Sinne eines gottgefälligen Lebenswandels mit der Hilfe von staatlichen Regulationen besser zu normieren und zu kontrollieren. Diese Politik bezeichnet man heute als „die neue Sittlichkeit“. Die Zusammenarbeit zwischen Kirche und Staat drückte sich am deutlichsten beim Verfahren der Sexualverbrechen aus.

Die Gesellschaftsordnung in Estland im XVII. und XVIII. Jh. stammte direkt aus der mittelalterlichen deutschsprachigen Siedlung im Baltikum. Nach den Kreuzzügen, die in der Region fast das ganze XIII. Jh. dauerten, wurden unter anderem auch die estnischen Stämme unterworfen und christianisiert. Wegen der besonderen sozialen Bedingungen entstand in Estland eine Gesellschaftsordnung, in der die deutschsprachige Minderheit (d. h. die adligen Grundbesitzer und die Stadtbürger) auf die estnischsprachige Mehrheit immer mehr ökonomischen und sozialen Druck ausübte. Aus diesem Grund blieben die Esten während des ganzen Mittelalters und auch während der frühen Neuzeit fast ausschließlich in der Landwirtschaft tätig. Nur die Deutschen spielten in der Verwaltung des Landes eine Rolle.

Nach dem Livländischen Krieg und seinen Folgen im XVI. und XVIII. Jh. erhielt Schweden die Herrschaft über Estland. Das heutige Gebiet Estlands wurde verwaltungsmäßig in zwei Gouvernements geteilt, zum einen das Estnische Gouvernement in Nordestland mit der Hauptstadt in Reval und zum anderen das Livländische Gouvernement in Südostland

(zusammen mit Nordlettland) mit der Hauptstadt Riga. Jedoch änderte sich die soziale Ordnung des Landes im Laufe der schwedischen Herrschaft nur wenig. Die Unterdrückung der Esten wurde von den landbeherrschenden Deutschen sogar noch verstärkt, woraus die Leibeigenschaft des Landvolkes resultierte.

Die ersten Jahrzehnte des XVIII. Jh. wütete der Große Nordische Krieg (1700—1721). Rußland kämpfte gegen Schweden um u. a. die Vorherrschaft in den Ostseeprovinzen (d. h. die estnische und livländische Gouvernements). Schon 1710 kapitulierten sowohl die estnische als auch die livländische Ritterschaft vor den Russen. Dadurch gelang es den Ritterschaften von Zar Peter I. durch zahlreiche Verträge vorteilhafte Privilegien zu bekommen. Demzufolge begann die Periode der ständischen Autonomie Estlands und Livlands. Die beide behielten im Umrissen die Verwaltungsstruktur (z. B. Verwaltungsordnung, Provinzialbehörden, ständische Selbstverwaltung, Gerichtssystem und Rechtsverfassung) aus der schwedischen Zeit bei. Die deutsche Sprache blieb in den Gouvernements als Amtssprache und die evangelische baltische Kirche bekam im tieforthodoxen russischen Reich ein Sonderrecht zugesprochen. Alle diese Angelegenheiten sind mit dem Überbegriff „der baltische Landesstaat“ bezeichnet. Das estnische Landvolk blieb während des XVIII. Jh. aber in einer offiziell rechtlosen Lage. Jedoch hatten die leibeigenschaftlichen Bauern ein grundlegendes Recht auf das bewegliche Eigentum und ein grundsätzliches Klagerecht gegen den Gutsherrn. Trotzdem begann erst am Ende des XVIII. Jh. langsam ein Prozeß, der die rechtliche und soziale Lage der Bauern verbesserte.

Im XVII. Jh. ging das ganze heutige Estland in schwedischen Besitz über und das hieß, daß das Kirchenleben und damit auch das Verständnis von der Moral und Sexualität sich nach den Doktrinen des orthodoxen Lutheranismus richtete, der in Schweden als Staatsreligion anerkannt war. Schweden stärkte seine Position mit der Einführung eines ganz neuen Gerichtssystems, das bei der Aufdeckung und der Verurteilung der Sexualverbrechen mit der ansässigen lutherischen Kirche zusammenarbeitete. Obwohl das heutige Estland seit dem XVIII. Jh. zu Rußland gehörte, hatte der Machtwechsel keine großen Änderungen in der lokalen kirchlich-lutherischen Ideologie und den Verwaltungseinrichtungen zur Folge. Dieses Phänomen kann man auch als „die lange schwedische Zeit“ nennen. Das heißt, daß in den lokalen Vorinstanzen, den Landgerichten Sexualverbrechen bis zum Anfang des 19. Jh. auf ziemlich die gleiche Weise verhandelt wurden.

Von allen Sexualdelikten, die im Pernauer Landgericht in der frühen Neuzeit verhandelt wurden, stellt die Gruppe der Sodomiefälle — außer den Verfahren der unehelichen Mutterschaft — deutlich den Großteil dar. Diese wurden von den damaligen christlichen

Auffassungen als „unnatürliche“ Verbrechen betrachtet. Fast alle Männer, die im Pernauer Landgericht wegen Sodomie angeklagt wurden, wohnten in den ländlichen Gebieten und gehörten meistens zu den unteren Schichten der Dorfgesellschaft (z. B. Knechte und die sogenannten „Lostreiber“). In der Regel waren die Angeklagten unter 25 Jahren alt und ledig. Deswegen verknüpften die damaligen Gebildeten genauso wie auch heutige Historiker die Tierschändung zuerst mit der Hirtenkultur der Jungen und mit der sexuellen Belastung, die in der frühen Neuzeit von der späten Heirat verursacht wurde. Im Vergleich zu West- und Nordeuropa gibt es in Livland eine große Zahl von Angeklagten, die verheiratet waren. Die Gründe dafür sind aber schwer zu finden. Der Geschlechtsverkehr wurde gewöhnlich mit einer Stute vollzogen, weil diese im bäuerlichen Haushalt zum männlichen Kreis gehörte. Der Beischlaf mit einer Kuh kam nicht so häufig vor und jeder Kontakt mit ihr wurde als verdächtig eingestuft. Zusammenfassend kann man anhand der Gerichtsprotokolle sagen, daß die Angeklagten die Schändung von Tieren nur gelegentlich ausübten und lediglich spontan ihren extremen sexuellen Begierden nachgaben.

Die bemerkenswert hohe Zahl der im Pernauer Landgericht verhandelten Sodomiefälle ist nicht nur durch die ungehorsamen Bevölkerung bedingt; sie wird auch von den damaligen geistlichen und staatlichen Strukturen beeinflusst. Die ansässige lutherische Kirche verbreitete eine Ideologie, derzufolge die Sodomie als eine „unnatürliche“ und „himmelschreiende“ Sünde angesehen wurde. Sie wurde angeblich durch die unkultivierter Sitten oder des schlechten Umgangs verursacht. Die Sodomie war eine Sünde, die Gottes Zorn hervorrief und bedurfte deshalb eine strenge Verurteilung. So sahen es nicht nur die oberen Stände (die Geistlichen, der Adel, die Gebildeten), sondern auch das lokale Bauernvolk.

Dies setzt voraus, daß sich die frühneuzeitliche estnische Bauerschaft grundsätzlich zur christlichen Lehre bekannt hatte. Nach den Aussagen der Angeklagten und Zeugen wird klar, daß das religiöse Weltbild eines damaligen Bauern relativ dualistisch war. Es bestand gleichermaßen aus dem barmherzigen Gott und dem Teufel, der die Menschen in die Irre leitete. Letzterer war seinem Wesen nach ziemlich altertümlich: im Gegensatz zum christlichen Satan kam er nicht nur, um einen Übeltäter zu bestrafen, sondern griff einen Mensch auch wegen seiner ursprünglichen Dämonität an. Infolgedessen kann man sagen, daß die estnischen Bauern sich spätestens am Ende des XVII. Jh. auf ihre eigene synkretische Weise zum christlichen Grundkenntnis bekannten und die Ansichten der oberen Schichten teilten, die die Sodomie für eine „unnatürliche“ und abscheuliche Sünde hielten.

Dadurch kann man auch die persönliche Einstellungen der Angeklagten zur Sodomie verstehen. Für sie selbst war eine darartige Handlungsweise abscheulich. Das unterscheidet

sie grundlegend von heutigen „Zoophilen“, die eine starke emotionelle Verbindung mit ihren „Partnern“ haben und in ihrem Sexualverhalten gar nichts verurteilungswürdiges sehen. Für die in dieser Arbeit vorkommenden frühneuzeitlichen Sodomiten war der Verkehr mit Tieren eine extreme Weise, um ihre unbezwingbare Begierde zu befriedigen. Das Eingeständnis der Schuld ist auch im Verhalten der Angeklagten vorzufinden: beim Ertrappen waren sie aufgeregt, einige versuchten, den Zeuge zu bestechen oder bedrohten ihn sogar.

Der Zeuge war für die Aufdeckung der Sodomiefälle eine Schlüsselfigur, weil man nur mit seiner Hilfe ein Verfahren wegen Tierschändung eröffnen konnte. In der frühneuzeitlichen Gesellschaft wurde die Sodomie auch „die stumme Sünde“ genannt, da man von ihr nicht einmal sprach. Gewöhnlich ertrappten die Zeugen die Täter bei einem Sodomieakt völlig zufällig, nur ein paarmal wurde auf einen Verdächtiger bewußt aufgepaßt. Obwohl sich zeigt, daß es in der livländischen Bauerngesellschaft keine strenge soziale Kontrolle, was die Sodomie angeht, gabt, sollte man jedoch darauf nicht schließen, daß die Sodomie damals im Lande als normal galt. Ganz im Gegenteil: die Zeugen wurden manchmal so erschreckt, daß sie den Übeltäter gar nichts zurufen konnten. Einige Zeugen wurden auch bestraft, weil sie die Tat nicht unterbrochen hatten. Es sieht so aus, als ob das Gericht mittels der gegenseitigen Überwachung der Bauern, eine bessere Kontrolle auf sie ausüben wollte.

Die Augenzeugen hielten Sodomie für Teufelswerk. Jeder Kontakt mit solche Tat wurde besonders gravierend befunden und demnach folgten soziale Maßnahmen, wie der Ausschluß des Übeltäters aus seiner Gemeinschaft. Da solche Sanktionen auch gegen den Zeuge vorgesehen waren, sollte der die Sodomie als so abschäulich erachten und der Wunsch, die Gemeinde und sich selbst gegen Gottes Zorn zu schützen, so groß sein, daß er bereit war, sich selbst und ein Mitglied seiner eigenen Gemeinde in Verruf zu bringen. Zusätzlich breitete sich die gesellschaftliche Verachtung und der Aberglauben auch auf die geschändeten Tiere aus. Demzufolge kopulierten die Übertäter im Regelfall nur mit einem fremden Nutztier, ungeachtet des großen Risikos.

Da die Sodomie in der frühneuzeitlichen Gesellschaft außer einer „unnatürlichen“ Sünde auch ein „unnatürliches“ Kriminalverbrechen war, wurden die überführten Übeltäter zwingend vor ein Gericht gestellt. Hier arbeiteten die Kirche und der Staat wieder zusammen: gewöhnlicherweise verkündigten die lokalen Pastoren die Sodomiefällen. Die Straftaten der Bauer wurden als sogenannte „Halssachen“ betracht. Das hieß, daß das Gericht das Recht hatte, die Todestrafen zu erteilen.

Das Strafrecht in den frühneuzeitlichen Ostseeprovinzen war seinem Wesen nach partikular: darin galten sowohl deutsche und schwedische als auch russische Gesetze

zusammen. Daher wurden die Verurteilten aufgrund zwei verschiedener Gesetze bestraft: dem 1532 vom Kaiser des Heiligen Römischen Reiches Karl V. in Kraft tretende *Constitutio Criminalis Carolina* und dem seit 1608 gültigen schwedischen Land- und Stadtrecht. Eine schwer zu beantwortende Frage ist, ob die est- und livländischen Gerichte solche Gesetze, die in Schweden nach dem Nordischen Krieg erlassen wurden, auch nach dem Machtwechsel anwandten. Obwohl diese Gesetze im XVIII. Jh. der Rechtsordnung der Ostseeprovinzen ähnlicher waren, sind die Belege dafür in den Quellen nicht stichhaltig genug.

Sofern bewiesen werden konnte, daß ein Angeklagter den Verkehr mit einem Tier vollkommen durchgeführt hatte (d. h. einen Samenerguß in der Vagina des Tiers erfolgt war), wurde der Verurteilte enthauptet und danach der Leib mit dem geschändeten Tier zu Asche verbrannt. Letzteres war erforderlich, weil von einer derartigen Gotteslästerung keine Spuren auf die Welt bleiben sollte. Solche Strafen waren sogar milder als in den vorstehend erwähnten Gesetzen festgelegt worden war, denn danach hätte man lebendig verbrannt oder eingraben werden sollen. 1753 wurde die Todesstrafe in Rußland gänzlich abgeschafft. Ausgehend vom Baltischen Landesstaat verhängten die einheimische Gerichte die Todesstrafen weiter, allerdings wurden diese jetzt von die Gouvernementsverwaltung durch Brandmarken, Zwangsarbeit und Staupbesen ersetzt. Zur Zwangsarbeit wurden die Verurteilten zu lokalen Festungen (vor allem nach Baltisch-Port und Dünaburg) aber auch nach Sibirien geschickt. Die lebenslange Zwangsarbeit ersetzte also die Totenstrafe.

Konnte das Gericht nur beweisen, das ein Angeklagter mit dem Tiere kopuliert hatte, wurde dem Straftäter zu einer öffentlichen Rutenstrafe und zur Kirchensühne einschließlich befristeter (bis zum fünf Jahre) öffentlicher (Zwang)arbeit verurteilt. Eine ähnliche Strafe, aber ohne öffentliche Arbeit erhielten diejenigen, die nur versucht hatten, Tiere zu schänden. Die verurteilte Menge der Rutenstrafe war mehr von den bestimmten Umständen abhängig. Mit dem öffentlichen Vollzug der Strafen wollte das Gericht gleichermaßen abschrecken und moralisieren. Seit dem Ende des XVIII. und dem Anfang des XIX. Jh. wurden die Verurteilungen ein wenig milder, auch wurden sie nicht mehr öffentlich vollgezogen. Es sieht so aus, daß man darin keinen Sinn mehr finden konnte.

Die Unschuldsvermutung galt auch in dieser Zeit, also es gab auch solche Fälle, indem der Angeklagte von allen irdischen Anschuldigungen befreit wurde. Dafür mußte der Angeklagte und der Zeuge ungeachtet der Ermanungen und Bedrohungen des Gerichts bei fundamental entgegengesetzten Meinungen bleiben. Von Vergeltung herrührende falsche Anschuldigungen kamen nur selten vor.

Die allgemeine Auffassungen des livländischen Landvolks wurden durch die lutherische Kirche geprägt, und dies auch in einem so persönlichen Bereich wie dem Sexualverhalten. Obwohl die damaligen Geistlichen bemerkten, daß die einheimischen Esten sich zu ihrer Sexualität im Vergleich zu den oberen Schichten ungenierter, vor allem bei den vor- und außerehelichen Beziehungen, verhielten, konnten die Pastoren die Bauern allgemein überzeugen, daß die Sodomie eine „unnatürliche“ und abscheuliche Sünde und ein schweres Verbrechen war. Es scheint, als ob die einheimischen Bauern diese im Vergleich zu anderen sexuellen Übertäten am widerlichsten bewerteten. Die Sodomie ist dabei immer mehr zu einer „stumme Sünde“ geworden. Deswegen gibt es darüber auch relativ wenige von der Vergangenheit mündlich tradierte Überreste, die in der Regel lächerlich und erniedrigend sind.

Zusammenfassend kann man sagen, daß die gesamtgesellschaftliche Verachtung der Sodomie vom frühneuzeitlichen Staat, der auf diese Weise mit der Kirche zusammenzuarbeiten begann, ausgenutzt wurde, um eine bessere Kontrolle über seine Untertanen zu erwirken. Die Sodomie wurde als ein „Horror-Verbrechen“ dargestellt, damit die staatlichen und religiösen Einrichtungen die Ängste und Begierden der frühneuzeitlichen Gesellschaft beruhigten konnten. Darüber hinaus wurde auch im Staat eine politische Stabilität und soziale Ordnung garantiert.

KASUTATUD ALLIKAD JA KIRJANDUS

ARHIIVILLIKAD

Eesti ajalooarhiiv:

EAA.915.1.141. Acta criminalia contra den Wehofschen Bauer Wakkeleppe Mihkel in puncto sodomiae und Zauberei. 1684—1685.

EAA.915.1.165. Actor officio contra Narot Tönnis, Wehhofschen Bauer in puncto Sodomia. 1685.

EAA.915.1.179. Acta in Untersuchungssachen contra Nawasto Tönnis in puncto Sodomia. 1686.

EAA.915.1.520. Der Kapitain von Grotenhielm contra den Wehhofschen Bauerknaben Kostl Jürgen in puncto sodomiae. 1702.

EAA.915.1.525. Criminal - Inqvisition C: den Karrishofschen Sodomiten Hansen. 1703-1704.

EAA.915.1.594. Actor offic. contra des Aidenhofschen Gesindes wirthen Polli Rits' Aufzögling Johim in puncto sodomia. 1706—1707.

EAA.915.1.599. Actor off. contra den Eigstferschen Bauer Andresse Jaak in puncto sodomiae insimulatae. 1706—1707.

EAA.915.1.1042. Inquisitiones Acta contra den Gudmansbachschen Baur Arro Thomas in puncto Sodomiae. 1732.

EAA.915.1.1073. Der St. Jacobische Pastor Zimmermann contra den Kailesschen Bauer Kerra Thoma Jaan in puncto sodomiae. 1734.

EAA.915.1.1089. Actor officiosus Fiskal Carl Gottlieb Vogetius contra den Kockenkauschen Bauer Pesti Maddisse Ado in puncto Sodomia. 1735.

EAA.915.1.1115. Actor officiosus contra des Podisschen Bauern Marksi Tanni Sohn Märt in puncto sodomiae. 1737—1738.

EAA.915.1.1116. Actor officiosus contra den Pollenhofschen Bauer Kulleste Johan's Jungen Hans in puncto sodomiae. 1737—1738.

EAA.915.1.1128. Acta in Inquisitionibus - Sachen contra den Tarwastischen Pastoratsknecht Jürri in puncto Sodomiae insimulatae 1738.

EAA.915.1.1148. Protocollum Inquisitionis in Denunciations - Sachen des Paistelschen Pastoris Zimmermann contra den Kirchen Bettler Saint Jaack aus dem Euseküllschen in puncto Sodomiae. 1741—1742.

EAA.915.1.1180. Acta in Inquisitionibus-Sachen contra den Fennerschen Bauer Rausa Hans in puncto Sodomie. 1745—1746.

EAA.915.1.1199. Der St. Jacobische Pastor Johann Friedrich Haller contra den Wahhofschen Bauer Kinge Jaan in puncto sodomiae 1746—1747.

EAA.915.1.1201. Der Karkussche Pastor Johann Ucke contra den Böcklershofschen Bauer Lehli Hennis Bruder Hans in puncto sodomiae. 1747—1752.

EAA.915.1.1203. Actor officiosus contra dem Kockenkauschen Bauern Jiska Märt's Jungen Jürri in puncto sodomiae, 1747—1752.

EAA.915.1.1221. Actor officiosus contra des Abiaschen Kubjas Sukka Otto Mihkel Jungen Hans in puncto sodomiae insimulatae. 1750—1751.

EAA.915.1.1225. Acta Inquisitionibus contra den Dagdenschen Bauer Mihkel in puncto Sodomiae. 1750—1751.

EAA.915.1.1231. Protocollum Inquisitionis in Denunciations-Sachen des Paistelschen Pastoris Georg Friedrich Leuckfeldt contra Maista Jago Bruder Hans und dem Euseküllschen in puncto Sodomiae insimulatae so er mit einer Stuhle begangen haben soll. 1751.

EAA.915.1.1237. Acta inquisitoria contra den Podischen Bauer Lembe Reino Johann in puncto Sodomiae. 1751—1752.

EAA.915.1.1254. Protocollum-Inquisitionis contra Karroka Michkel seinen Knecht Jaan aus dem Sellischen Gebiete in puncto Sodomiae. 1753—1754.

EAA.915.1.1257. Der Testamasche Pastor Oldekop contra den Testamaschen Bauer Kaseli Thomas Bruder Hans in puncto sodomiae insimulatae. 1753.

EAA.915.1.1270. Der St. Jacobische Pastor Johann Friedrich contra einen fremden, unter Pujat wohnhaften Bauer in puncto sodomiae. 1754.

EAA.915.1.1285. Protocollum Inquisitionis in Sachen actor officiosus contra des Pollenhoffschen Hofes Böttigers Puisa Hans seinen Jungen Peter in puncto Sodomiae insimulatae. 1755—1756.

EAA.915.1.1303. Protocollum Inquisitionis Actor officiosus Fiskal Bruno contra des Wanna Hinricko Jürri seinen Sohn Hinrick aus dem Testamaschen Gebiete in puncto Sodomiae insimulatae. 1757.

EAA.915.1.1320 - Acta in Inquisitionis-Sachen contra den Euseküllschen Bauer Toksi Märt in puncto Sodomiae. 1760—1761.

EAA.915.1.1352. Protocollum Inquisitionis contra Kubia oder Tundi Tönnise Juhann von der Insel Kuhn in puncto Sodomiae insimulatae. 1762.

EAA.915.1.1353. Protocollum Inquisitionis in Sachen actoris officiosus contra Surtsi Johann seinen Knecht Hans aus dem Kurkundschen Gebiete in puncto Sodomiae insimulatae. 1762.

EAA.915.1.1371. Acta in Inquisitionis Sachen contra den Bruder des Gudmannsbachschen Schmidts Andres Namens Thomas in puncto Sodomia. 1763-1764.

EAA.915.1.1399. Protocollum Inquisitionis in Sachen actoris officiosi contra Kurro Mert seinen Sohn Rein, aus dem Testamaschen Gebiete in puncto Sodomiae insimulatae. 1764-1765.

EAA.915.1.1437. Actor officiosus contra den Engeschen Bauer Lowi Jaans Sohn Hendrik in puncto sodomiae 1767.

EAA.915.1.1440. Protocollum Inquisitionis in Sachen actoris officiosi contra des Kirschen-Vormünders Wabba Matsi Wolmer Peter seinen Bruder Jahn aus dem Karristhoffschen Gebiete in puncto Sodomiae insimulatae. 1767.

EAA.915.1.1450. Acta in Inquisitionssachen contra des Abiaschen Bauern Kille Henn Jungen Jürri in puncto Sodomiae. 1768.

EAA.915.1.1495. Protocollum Inquisitionis contra den Podischen Hofes Viehkerl Namens Jaan in puncto sodomiae. 1770.

EAA.915.1.1502. Ernst Heinrich Hirtzius; Pastor zu Audern contra den Pastorat Audernschen Bauer Saulep Toffer Jaani Sohn Ado in puncto sodomiae insimulatae. 1771.

EAA.915.1.1509. Acta in Inquisitionssachen contra den Müller Gotthard Friedrich Schack in puncto Sodomie. 1771—1772.

EAA.915.1.1554. Protocollum Inquisitionis contra des Witasse Marcusse Bruders Jaan Sohn Jaack aus dem Alt Tennasilmschen Gebiete in puncto Sodomiae. 1774.

EAA.915.1.1559. Protocollum Inquisitionis in Denunciations-Sachen des Hallistschen Pastoris Seeberg contra Wirita Merts Knecht Jaan aus dem Euseküllschen Gebiete in puncto Sodomiae insimulatae. 1775.

EAA.915.1.1565. Acta in Inquisitionssachen contra des Morselschen Bauern Kini Willem Knecht Jaan in puncto Sodomie. 1775—1776.

EAA.915.1.1622. Protocollum Inquisitionis contra Rakkiste Märt seinen Jungen aus dem Karrishofschen gebiete in puncto Sodomiae insimulatae. 1778.

EAA.915.1.1631. Der Cornet Friedrich von Drewnick zu Audern contra seinen Jungen Thomas in puncto Sodomiae. 1779.

EAA.915.1.1648. Acta in Inquisitionssachen contra den Sohn des Torgelschen Bauern Tammissare Tönnis, Namens Tönnis in puncto Sodomia. 1779.

EAA.915.1.1651. Protocollum Inquisitionis contra den Woldenhoffschen Viehüter des Pimme Indrik seinen Sohn Jaan in puncto Sodomiae 1779.

EAA.915.1.1659. Protocollum Inquisitionis August Wilhelm Hapel, Pastor zu Oberpahlen contra den Neu-Oberpahlenschen Wachtkerl Lahtri Jürri in puncto Sodomiae insimulatae. 1780.

EAA.915.1.1665. Acta des Pernauschen Landgerichts in Inquisitionssachen wider des Abjaschen Bauern Kurwitse Peters Knecht Mert in puncto Sodomiae. 1781—1782.

EAA.915.1.1688. *Protocollum Inquisitionis Contra Kawase Anno Jürri seiner Knecht Jürri aus dem Fennernschen Gebiete in puncto sodomiae insimulatae.* 1782.

EAA.915.1.1696. *Akta in Inquisitionssachen contra den Knecht des Karkusschen Krügers Peter, Namens Hans in puncto sodomie.* 1782.

EAA.915.1.1705. *Protocollum Inquisitionis contra Sea Maddis seinen Sohn Jaan aus dem Tackerorthschen Gebiete in puncto sodomie insimulatae.* 1782.

EAA.915.1.1710. *Protocollum Inquisitionis contra des Woldenhofschen Bauern Welja Peter seinen Sohn Ott in puncto sodomie.* 1782—1783.

EAA.915.1.1716. *Protocollum Inquisitionis contra des Tarwastschen Pastorats Bauern Harjo Andres seinen Knecht Hans in puncto sodomiae.* 1783.

EAA.915.1.1720. *Protocollum Inquisitionis contra des Tarwastschen Pastorats Bauern Harjo Andres seinen Knecht Hans in puncto sodomiae.* 1783.

EAA.915.1.2145. *Protocollum in Inquisitionssachen wider den Torgelschen Bauer Peet, des Manneferre Maddis Sohn in puncto sodomiae.* 1798.

EAA.915.1.2179. *Protocollum & Acta in Inquisitionssachen gegen den Torgelschen Kerl (der Frau Generalin Handwig) Namens Kasekülla Mehkel in puncto sodomiae.* 1799.

EAA.915.1.2226. *Protocollum & Acta in Inquisitionssachen gegen des Alt-Karrishofschen Bauren Marro Henne Hans Knecht Hans in puncto sodomiae.* 1801.

EAA.915.1.2247. *Protocollum & Acta in inquisitionis Sachen gegen den Worrönüllschen Knecht Tulba Enn in puncto Sodomiae* 1801.

EAA.915.1.2253. *Acta contra Heimthal Käriko Jago Sohn Andres in puncto Sodomiae.* 1802.

EAA.915.1.2297. *Protocollum & Acta in Inquisitionssachen gegen des Podischen Bauren Uilo Michels Knecht Michel in puncto Verdachts begangener sodomie.* 1803.

EAA.915.1.2337. *Protocollum & Acta in Inquisitionssachen gegen den Neu-Karrishoffschen Bauer Puiso Jaani Knecht Peter in puncto sodomiae.* 1805.

EAA.915.1.2365. Protocollum & Acta in Inquisitionssachen gegen des Alt-Karrishoffschen Wirten Körtze Hindrich Knecht Hans in puncto sodomiae. 1806—1807.

EAA.915.1.2375. Protocollum & Acta in inquisitions Sachen gegen den Torgelschen Bauren Karja Hanso Tönnis Sohn Jaak in puncto interdirten Sodomiterey. 1806.

EAA.915.1.2377. Protocollum & Acta in inquisitions Sachen gegen den Boecklershoffschen Gärtner Jungen Juhhan wegen versuchter Sodomiterei. 1807.

EAA.915.1.2387. Protocollum & Acta in inquisitions Sachen gegen den zum Guthe Fennern gehörigen Bauren Orriküllä Petre Knecht Hans in puncto sodomiae. 1807.

EAA.915.1.2464. Acta in inquisitions Sachen gegen den zum publique Gute Enge gehörigen Jungen Mursep Mardi Sohn Mert wegen versuchter Sodomiterey mit einer Stute. 1810.

EAA.915.1.2502. Acta in inquisitions Sachen wider den Torgelschen Jungen Murro Pikka Michel Sohn Andres wegen beschuldigter Sodomiterey. 1811.

EAA.915.1.2534. Acta in inquisitions Sachen wider den Tackerortschen Knecht Sutti Merdi Jahn wegen intendirter Sodomiterey. 1813.

EAA.915.1.2538. Acta in inquisitions Sachen wider den Audernschen Pastorats Viehhüter Merth wegen getriebener Sodomiterei. 1814.

EAA.915.1.2584. Acta in inquisitionssachen gegen den Pennenküllschen Jungen Nikri Johann wegen Sodomiterei. 1816.

EAA.915.1.2615. Acta in Inquisitionssachen wider den publique Weibstferschen Bauern Aukemäh Ado, in puncto sodomie. 1818.

EAA.915.1.9443. Akte in Untersuchungssachen wider den Tackerortschen Bauern Andres Kempfi Willems Sohn wegen sodomie. 1699—1670.

EAA.915.1.9453. Akte in Untersuchungssachen wider Roze Matsche Jahn wegen sodomie 1670.

EAA.915.1.9481. Akte in Untersuchungssachen wider den Rujenschen Lostreiber Thomas wegen sodomie. 1691.

EAA.915.1.9484. Akte in Untersuchungssachen wider den Sallentackschen Bauern Liwa Jahn. 1691.

Läti riiklik ajalooarhiiv:

LVVA.109.29.771. Inquisitions Protocoll C: des Köppo Jahns aus dem Podischen Gebieth seinen Knecht Madis ex puncto insimulatae Sodomiae. 1727—1728.

LVVA.109.29.772. Inquisitions-Protocoll eines Auderschen Pasthorats Bauern Sauleppi Juta Töchtters Knecht Hans in puncto sodomiae. 1728.

Eesti rahvaluule arhiiv

Eesti regilaulude andmebaas. <http://www.folklore.ee/regilaul/>

TRÜKITUD ALLIKAD

Buddenbrock, Gustav Johann von. Sammlung der Gesetze, welche das heutige Livländische Landrecht enthalten, kritisch bearbeitet. Zweiter Band, Aeltere hinzugekommene Landesrechte. Erste Abteilung. [Th. 1], Landesordnungen vom Jahr 1621 bis 1680. Riia 1821.

Codex legum Svecicarum, receptus & approbatus in comitiis Stockholmensibus anni 1734. Ex Svetico sermone in Latinum Versus Christiano König, Westmanniae ac Magn. Cuprimont. Judice Provinciali. Cum Gratia & Privilegio Sac. Reg. Majest. Svec. Stokholm 1743.

Das Schwedische Land- und Stadt-Recht mit denen dazu gehörigen Notis und Allegaten cum Gr. et Pr. Sac. R. M. Sv. Bey G. Matth. Nöller. Riia 1709.

Hals oder Peinliche Gerichtsordnung Kaiser Karls V und des H. Röm. Reichs nach der Originalausgabe vom J. 1533. Leipzig 1892.

Eisen, Johann Georg. Ausgewählte Schriften: deutsche Volksaufklärung und Leibeigenschaft im Russischen Reich. Johann Georg Eisen. Koostajad Roger Bartlett ja Erich Donnert. Marburg 1998.

Положение о крестьянах Лифляндской губернии / Verordnung die Bauern des Livländischen Gouvernements betreffend. Инструкция ревизионным комиссиям,

назначенным для составления и введения частных вакенбухов на поместьях Лифляндской губернии / Instruktion für die Revisions-Kommissionen zur Anfertigung und Einführung besonderer Wackenbücher auf den Güthern des Livländischen Gouvernements. Peterburi 1804.

KIRJANDUS

Andresen, Andres. Luterlik territoriaalkirik Eestimaal 1710—1832. Riigivõimu mõju kirikuvalitsemisele, -institutsioonidele ja -õigusele. Tartu 2004.

Beyer, Jürgen. Vagaduse edendamise strateegiad Eesti- ja Liivimaal (1621—1710). Konfessionaliseerimine ja pietism. — Läänemere provintside arenguperspektiivid Rootsi suurriigis 16./17. sajandil III (Eesti ajalooarhiivi toimetised / Acta et commentationes archivi historici Estoniae, nr 17 [24]). Tartu 2009.

Berg, Eiki jt. Eesti rahvakultuur. Tallinn 2008.

Buxhoevden, Constantin. Beiträge zur Strafrechtspflege in Oesel im XVIII. Jahrhundert. Tartu 1893.

Crawford, Katherine. European Sexualities, 1400—1800. New York 2007.

Donnert, Erich. Johann Georg Eisen (1717—1779). Ein Vorkämpfer der Bauerbefreiung n Rußland. Leipzig 1978.

Eesti ajalugu III. Rootsi ja Poola aeg. Tartu 1940.

Eesti ajalugu IV. Põhjasõjast pärisorjuse kaotamiseni. Tegevtoimetaja Mati Laur. Tartu 2003.

Eesti kooli ajalugu. 13. sajandist 1860. aastateni. 1. kd, tegevtoimetaja Endel Laul, Tallinn 1989.

Eesti rahva ajalugu 5. Vene aeg. Saksa aadlivõim. Ärkamisaja algus. Toimetanud Juhan Libe, August Oinas, Hendrik Sepp ja Juhan Vasar. Tallinn 1997.

Human Nature as the Basis of Morality and Society in Early Modern Philosophy (Acta Philosophica Fennica 83). Toimetanud Juhana Lemetti ja Eva Piirimäe. Helsingi 2007.

Foucault, Michel. Überwachen und Strafen. Das Geburt des Gefängnisses. Maini-äärne Frankfurt 1994.

Hull, Isabel V. Sexuality, State, and Civil Society in Germany, 1700—1815. Ithaca ja London 1996.

Hupel, August Wilhelm. Topographische Nachrichten von Lief- und Ehstland, kd 1. Riia 1774.

Hupel, August Wilhelm. Über den Werth der Jungfrauschaft unter Ehsten und Letten. — Nordische Miscellaneen 1791, osa 26, lk 279—298.

Iseli, Andrea. Öffentliche Ordnung in der Frühen Neuzeit. Stuttgart 2009.

Järvelaid, Peeter. Õiguse muutumine Eestis — Heikki Ylikangas. Miks õigus muutub? Seadus ja õigus ajaloolise arengu osana. Tartu 1993, lk 219—236.

Jürjo, Indrek. Liivimaa valgustaja August Wilhelm Hupel (1737—1819). Tallinn 2004.

Kaaristo, Maarja. Märkmed maarahva koduloomade kohta 19. sajandil. — Vikerkaar 2012, nr 7—8, lk 123—134.

Kaaristo, Maarja. Vägivald loomade vastu: inimene ja koduloom Lõuna-Eesti külas 19. sajandi II poolel vallakohtute protokollide näitel. — Mäetagused 2006, nr 32, lk 49—62.

Kalkun, Andreas. Naiselikkus, mehelikkus ja seksuaalsus talupojakultuuris. — Kapiuksed valla. Arutlusi homo-, bi- ja transseksuaalsusest. Tallinn 2010, lk 12—22.

Keskisarja, Teemu. „Secoituxsesta järjettömäin luondocappalden canssa“. Perversiot, oikeuselämä ja kansankulttuuri 1700-luvun Suomessa. Helsingi 2006.

Kriiska, Aivar, Tvauri, Andres, Selart, Anti, Kibal, Birgit, Andresen, Andres, Pajur, Ago. Eesti ajaloo atlas. Tallinn 2006.

Kõivupuu, Marju. Tee vikerkaaremaale. Mõnda lemmikloomadest ja nende matmistavadest meil ja mujal. — Vikerkaar 2012, nr 7—8, lk 135—149.

Körber, Martin. Bausteine zu einer Geschichte Oesels, Fünf Jahrhunderte, von der heidnischen Vorzeit bis zum Frieden von Nystädt. Kuressaare 1885.

Laur, Mati. Eesti ajalugu varasel uusajal. 1550—1800. Tallinn 1999.

Laur, Mati. Eesti ala valitsemine 18. sajandil (1710—1783). Tartu 2002.

Laur, Mati. Kohtumõistmine vallasemade üle Pärnu maakohtus 1740. aastatel. — Tuna 2008, nr 4, lk 16—25.

Leesment, Leo. Ajalooline Ajakiri 1931, nr 4, lk 186—193

Liliequist, Jonas. Brott, synd och straff. Tidelagsbrottet i Sverige under 1600- och 1700-talet. Umeå 1992.

Liliequist, Jonas. Peasants Against Nature: Crossing the boundaries between Man and Animal in Seventeenth- and Eighteenth-Century Sweden. — Journal of the History of Sexuality 1991, kd 1, nr 3, lk 393—423.

Loit, Aleksander. Läänemere provintside riigiõiguslik asend Rootsi suurriigis 1561—1710 (1721). — Läänemere provintside arenguperspektiivid Rootsi suurriigis 16./17. sajandil (Eesti ajalooarhiivi toimetised / Acta et commentationes archivi historici Estoniae, nr 8[15]). Tartu 2002, lk 7—27.

Luts-Sootak, Marju. 1710. aasta rüütelkondade suured teemad ja 19. sajandi seadusandlus — Tuna 2010, nr 3, lk 42—51.

Löfström, Jan. Sukupuoliero agraarikulttuurissa: „Se nyt vaan on semmonen“. Helsingi 1999.

Mautner, Thomas. Eessõna — Franchis Hutcheson. Two Texts on Human Nature. Cambridge 1993.

Must, Aadu. Siber ja Eesti. Jalaraua kõlin. Tartu 2012.

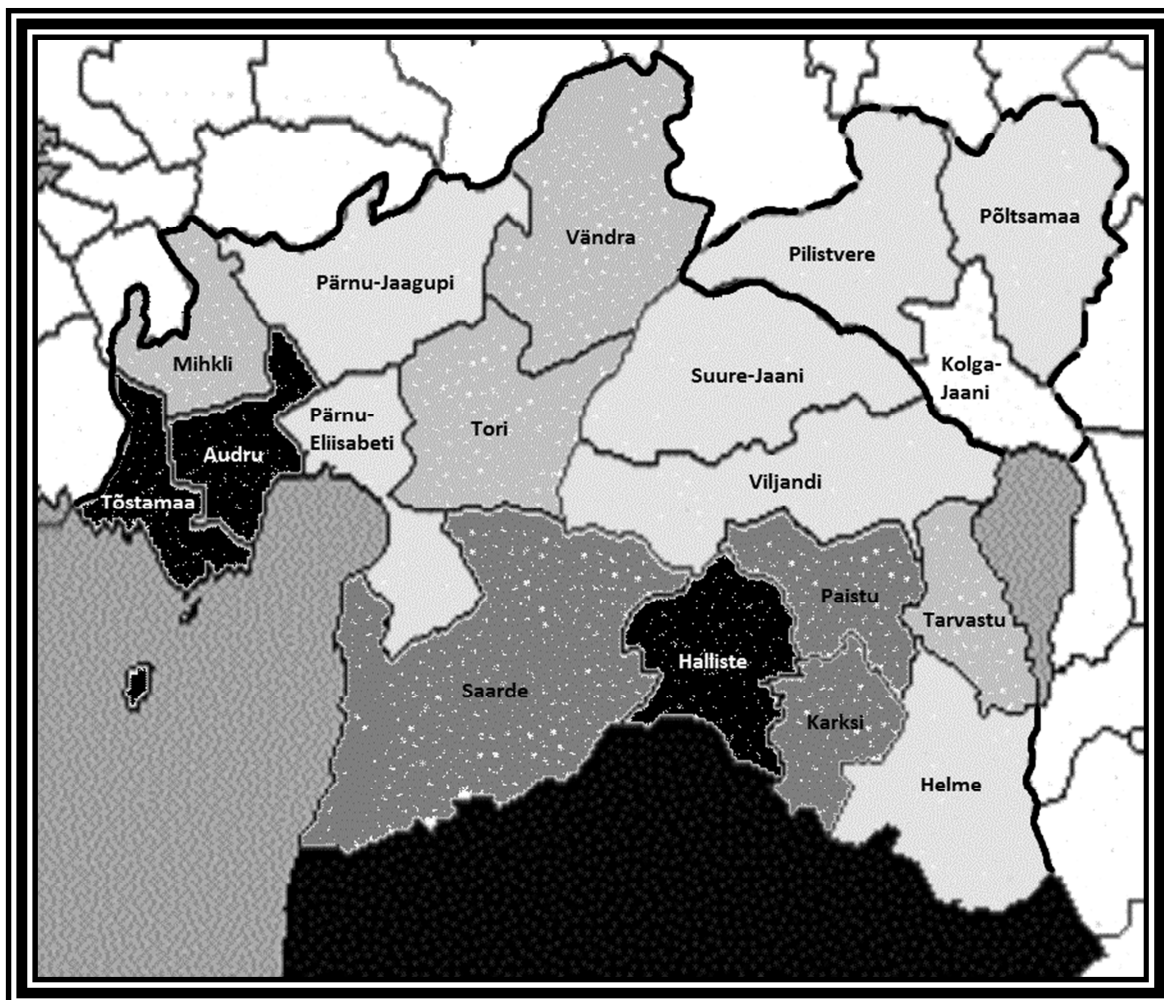
Napiersky, Karl Eduard. Beiträge zur Geschichte der Kirchen und Prediger in Livland. Drittes Heft, Lebensnachrichten von den livländischen Predigern, mit litterärischen Nachweisen. Zweiter Theil, H—P. Miitavi 1851.

Napiersky, Karl Eduard. Beiträge zur Geschichte der Kirchen und Prediger in Livland. Drittes Heft, Lebensnachrichten von den livländischen Predigern, mit litterärischen Nachweisen. Dritter Theil, Q—Z: nebst Berichtigungen und Nachträgen. Miitavi 1852.

- Nielsen, Christian Heinrich.** Die Prozeß-Form in Liefland. Ein Versuch. Tartu 1806.
- Paiders, Juris.** Tradicionālā latviešu seksualitāte. Etnogrāfisks apcerējums. Rīa 2003.
- Palli, Heldur.** Eesti rahvastiku ajalugu 1712—1799 (Academia 7). Tallinn 1997.
- Paulson, Ivar.** Vana Eesti rahvausk. Tartu 1997.
- Pihlajamäki, Heikki.** Evidence, Crime and the Legal Profession — The Emergence of Free Evaluation of Evidence in the Finnish Nineteenth-Century Criminal Procedure. Helsingi 1996.
- Piibel. Tallinn 1999.
- Schubert, Ernst.** Räuber, Henker, arme Sünder. Verbrechen und Strafe im Mittelalter. Darmstadt 2007.
- Schwerhoff, Gerd.** Historische Kriminalitätsforschung. Frankfurt ja New York 2011.
- Sjödin Lindenskoug, Susanna.** Manlighetens bortre gräns. Tidelagsrättegånar i Livland åren 1685—1709. Stockholm 2011.
- Sootak, Jaan.** Veritasust krimnaalteraapiani. Käsitlusi kriminaalõiguse ajaloost. Tallinn 1998.
- Sõukand, Renata.** Koera keele otsas rohi, kassi keele otsas tõbi. — Mäetagused 2006, nr 31, lk 87—105.
- Thomas, Courtney.** “Not Having God Before his Eyes“: Bestiality in Early Modern England. — Seventeenth Century 2011, kd 26, nr 1, lk 149—173.
- Torp-Kõivupuu, Marju.** Risti peale kirjutas: Ühel papil oli peni...: Eesti loomakalmistukultuurist. — Mäetagused 2004, nr 25, lk 47—76.
- Valk, Ülo.** Allilma isand: kuradi ilmutuskujud eesti rahvausus. Eesti rahva muuseumi sari 1. Tartu 1998.
- Williams, Colin J. & Weinberg, Martin S.** Zoophilia in Men: A Study of Sexual Interest in Animals. — Archives of Sexual Behavior 2003, kd 32, nr 6, lk 523—535.
- Ylikangas, Heikki.** Miks õigus muutub? Seadus ja õigus ajaloolise arengu osana. Tartu 1993.

LISA 1

KUNI 1818. AASTANI PÄRNU MAAKOHTUS MENETLETUD SODOOMIAJUHTUMITE SAGEDUS KIHELKONDADE KAUPA²³²

LEGEND

Tõstamaa kihelkonna nimi

- Pärnumaa piir XVII–XVIII sajandil²³³
- 1–3 juhtumiga khk-d
- 4–6 juhtumiga khk-d
- 7–8 juhtumiga khk-d
- 8–11 juhtumiga khk-d

²³² Karte über die Häufigkeit der 1669 bis 1818 im Pernauer Landgericht verhandelne Fälle (nach Kirchspielen gegliedert)

²³³ Kolga-Jaani, Pilistvere ja Põltsamaa kihelkonnad liideti Pärnumaaga 1773. Pärast asehaldukorra kaotamist 1796. aastal moodustati Põltsamaa, Pilistvere, Kolga-Jaani, Suure-Jaani, Viljandi, Paistu, Tarvastu ja Helme kihelkondadest omaette Viljandi maakond, mis jäi aga jätkuvalt Pärnu maakohu haldusalasse. Vt. **Kriiska, Aivar, Tvauri, Andres, Selart, Anti, Kibal, Birgit, Andresen, Andres, Pajur, Ago**. Eesti ajaloo atlas. Tallinn 2006, lk 76; 78.

LISA 2

VÄLJAVÕTE JOHANN GEORG EISENI (1717–1779) KÄSIKIRJAST „MÖTTEID LASTETAPUST JA SODOOMIAST LIIVI- JA EESTIMAAD SILMAS PIDADES“²³⁴

*Was die Sodomiterei betrifft, so hab ich angemerkt, daß die Inquisiten insgemein nahe bei einer Stadt zu Hause gewesen sein. Ist es das Laster der Trunkenheit, welchem diese Gegenden mehr als die entfehrten ergeben zu sein pflegen, so diesem Verbrechen Vorschub tut; oder ist es das, was ich öffentlich nicht nennen mag? Inzwischen verdiente unter der Hindernissen der Ehen auch die bemerket zu werden, daß der Bauer bei den übrigbehaltenen heidnischen Hochzeitsgebräuchen, nicht anders, als nach seiner Art kostbar heirathen kann. Die Gesetze sind von den Schwedischen Zeiten an beflissen gewesen, die Hochzeitsüppigkeiten zu zerstören, allein die übriggelassenen Gebräuche vereiteln immer die besten Absichten.*²³⁵

„Mis puudutab sodoomiat, siis olen ma tähele pannud, et kohtualused ühtekokku linna lähedal elutsevad. Kas see on joomarluse pahe, millele ümberkaudsed elanikud rohkem kui kaugemad alistuda tavatsevad, [mis] niiviisi sellist kuritegu soodustab; või on see midagi, mida ma avalikult nimetada ei taha? Vahepeal vääris see [sodoomia] abiellumistakistuste pärast märkamist, nii et talupoeg püsijäänud paganlike pulmakommete tõttu ei teisiti kui suuri kulutusi nõudval viisil abielluda saab. Seadused on Rootsi ajast peale innukaks muutunud, et pulmatoredust hävitada, ainuüksi järelejäanud kombes ajavad alati head kavatsused nurja.“

VÄLJAVÕTE AUGUST WILHELM HUPELI (1737–1819) EESTI- JA LIIVIMAAD KÄSITLEVAST TOPOGRAAFIAST²³⁶

Sodomiten gibt es noch; aber sie werden immer seltner. Da dies Laster auch in andern Ländern nicht unbekannt ist, so läßt sich schwerlich desselben Anlaß allgemein bestimmen, um so mehr, da sich auch Ehemänner unter den Bauern dessen schuldig gemacht haben. Freylich sehen sie von Jugend auf das Begatten ihres Viehes; denn alle nicht arbeitsame Dorfskinder bringen den ganzen Sommer auf der Wiehweide zu: dennoch sind ganze Gegenden von diesem Verbrechen frey; das durch den verdoppelten Eifer im Unterricht,

²³⁴ EAA.1265.1.334. Gedanken vom Kindermord und der Sodomiterei in Ansehung Liv- und Estland, L 1p. Auszug vom Manuskript Johann Georg Eisens (1717–1779).

²³⁵ Eisen, Johann Georg. Ausgewählte Schriften, lk 548.

²³⁶ Auszug der von August Wilhelm Hupels (1737–1819) geschriebenen Topographie über Est- und Livland.

*sonderlich durch die neuerlich in Rigischen Generalgouvernement veranstalteten Dorfschulen hoffentlich wird bald ganz ausgerottet seyn.*²³⁷

„Sodomiite veel leidub; aga neid jääb üha vähemaks. Kuna niisugune pahe pole tundmatu ka teistes maades, saab raskelt sedasama üksiknähtust üldiselt määratleda, seda enam, et ka abielumehed talupoegade seast on selles süüdi tehtud. Muidugi näevad nad noorpõlvest peale oma kodulooma[de] paaritumist; kuna kõik töövõimetud külalapsed veedavad kogu suve karjamaal: siiski on üldiselt maakohad sellest kuriteost vabad; see saab loodetavasti kahekordistunud innukuse kaudu õppetöös, eriti tänu hiljuti Riia kindralkubermanguvalitsuse algatatud külakoolidele, peagi täiesti välja juuritud.“

²³⁷ **August Wilhelm Hupel.** *Topographische Nachrichten von Lief- und Ehistland*, kd 1. Riia, 1774, lk 517.

LISA 3

SODOOMIAGA SEOTUD RAHVAPÄRIMUST EESTI RAHVALUULE ARHIIVIST

Regilaul 1

poiste lori

Türa hüppas tellje peäle
Rabas ratta rummu peäle
Korra sain kesassa koini
Suve otsassa suddida
Vei pahu pabile teada
Vöttis lehma ligista
Kabar sarves koinasta.²³⁸

Regilaul 2

lora

Imelik oli metsa kits
Auk oli alla händ oli peale
Pool perset palistamata
Sitaauk tal servamata
Kus on kitse kiiluauku
Ema lamba eluauku
Oleks oinas, küll ma koinaks
Ema lammas ei ma annaks.²³⁹

Naljand 1

Üks oli ostnd valge kitse. Kui oli viind ärra juure (Viidingohv), vana teind sellele sedasama mis tüdrukutele. Kits karjund ja keel oli suust väljas olnd. Proua üteln, et näe juba ots suust väljas. Oli kole mees olnd.²⁴⁰

²³⁸ H II 9, 432 (34) < Haljala khk., Vihula v. - J. N. (1889).

²³⁹ EÜS VIII 649/50 (206) < Peetri khk., Esna v., Vodja m. < Türi khk. - W. Rosenstrauch & P. Penna < Jaan Kreidemann, 61 a. (1911).

²⁴⁰ AES, 204, 207 < Püha - J. Rebane < Matsiranna < Mihkel Mägi (1938).

Naljand 2

Papile peab rahvas tooma vasikaid. Naised toovad. Paneb voodisse, seal lõks, mis hoiab kinni, siis papp vägistab. Üks tark perenaine läheb, lükkab papi enda lõksu, paneb vasika ta suguliiget imema, papp teeb aga ihe-he-he. Tüdruk vaatama, jääb ukse taha kuulama. Proua ka. Näevad vasikat imemas, peavad kuradiks. Papp ei lase enam vasikaid tuua.²⁴¹

Naljand 3

Yks õpetaja oli kutsunud ikka oma juure leiris käind tytarlapsed, et „nende usku proovida“. Kui tytarlaps tema juure tulnud, siis pannud pääd pidi kuhugi vahele ja õiendanud oma asjad ära. Eks üks mees saand sellest teada. Jälle parajasti kui üks tytarlaps olnud õpetaja juures, võtnud õpetaja enda ja pannud sinna vahele. Määrind siis õpetaja munad koorega kokku ja andnud vasika lakkuda. Munad venind ikka alla poole. Määrind jälle uuesti kokku. Vasikas lakkund nii kaua kuni munad venind põlvesõlmedeni. Siis lasknud lahti.²⁴²

Naljand 4

Vanasti Lüganuse kirikuhärra ahne mees. Ka maias. Rasvastele kaladele. Üks külamees. Looduse seaduse vastu patustanud. Seda kirikuhärrale pihtima. Teel saab jõest suure kala. Hästi rasvane. See õpetajale meeleheaks. Kahju ka. Keskkocht välja. Pea ja saba järele. Neile puuhalg vahele, nõõriga kinni. Nagu terve kala. Puuhalu katteks narts. Kala õpetaja kööki. Palub tüdrukut endast teatada. See läheb. Ütleb ka suurest kalast. Õpetajal hea meel. Saab kala praadi. Lahkesti mees jutule. Kõik patud andestatavad. Mees seletama: ta tagurpidi naise juures käinud. Õpetaja meest lohutama. Ei sest midagi. Ta üliõpilasena kitse juures käinud. Mees patust lahti. Minema. Õpetaja kööki. Kala vaatama. Avastab pettuse. Vihaseks. Hüüab mehele, tulgu tagasi ta naisenarrija. Mees vastu, olgu vait kitse narrija.²⁴³

Naljand 5

Maamees toimetas pühapäeval kitse juures. Õpetaja nägi ja ei võtnud järgmisel pühapäeval armulauale. Mees püüdis suure kala ja see käes, läks andeks paluma. — Õpetaja öelnud „Oh see pole midagi. Ma olen ise lehmale taha löönud.“ Järgmisel pühapäeval pole ikkagi tahtnud

²⁴¹ ERA II 155,530/3 (227) Setu, Mäe v. - V. Sõrmus (1937).

²⁴² ERA II 1, 436 (162) Tallinn, Tartu - Paul Ariste.

²⁴³ ERA II 10,101/3(20) Jüri, Limu k.

armulauale võtta. Kui aga mees ütlenud: „Õpetaja ise lõhkunud lehmale ka taha,“ olevat kutsunud mehe silmapilk sisse — Naised kuulsid päält, kui mees ütles.²⁴⁴

Naljand 6

See olnud kaatsiku ajal. Ühel Juhani-nimelisel mehel olnud tüdrukuga laps. Paatri juurde minnes võtnud Juhan rasvase jänese õlale. Jänest nähes kuulutanud paater Juhanile kõik patud andeks. Lisanud veelgi: „Ei olep see patt suur, sinu pruugi inimest aga kui minu noormees oli, vat siis minu karga kitsiga ja niit õnnis päälegi.“ Juhan tänanud ja läinud. Kuid siis märganud paater, et jänest olnud takkudega täis topitud. Hüüdnud tagasi Juhani, et noomida. Siis nimetanud Juhan teda kitsekargajaks. Paater annud talle raha, meelitanud, et kellegile ei räägiks. Lugu ei jäänud aga seegipärast saladuseks.²⁴⁵

Naljand 7

Kord oli mees papi juures pihil. Rääkis, et tema teinud kitsele taha. Õpetaja küsind: „No kuda sa's tegid?“ — „Vaata, panin tagumised jalad saapasäärde ja muudkui tegin nalja.“ Õpetaja saatis ta ära ja ise pärast mõtles, et mine tea kui hea ongi. Tal kitse polnud, oli kass ja hakkas kassiga proovima. Kass polnud nõus ja kriipis munad lõhki. Teisel päeval kutsus mehe sinna ja küsis: Kuda sa tegid? „Panin jalad saapa sääre!“ Õpetaja hüüdis: Vot seda mul tuld, peab jalad sääre panema, muidu kisub munad lõhki.²⁴⁶

Naljand 8

Mees pihib kirikhärrale, et ta pannud kassile. Kirikhärra andestab. Teinekord mees teatab jälle, et ta teinud kassile ära. Õpetaja: Sa valetad! Eks kirikhärra ise proovinud kassile panna, kuid kass kiskunud küüntega munad lõhki.²⁴⁷

Naljand 9

Mees pihib vene papile, et teind kassile ära, saab andeks. Papp hakkand ise ka tegema, kass kriimustab käed ja munad katki.²⁴⁸

²⁴⁴ E 60162 (10) Noarootsi, Einby - N. Kiiu.

²⁴⁵ 28/2. 97.31.146 (12) < Otepääst - R. Viedemann < J. Kukrus.

²⁴⁶ ERA II 70, 308/9 (13) - Vi-Nigula
K V Rakvere ühiskümn. õpilased (1934).

²⁴⁷ ERA II 261,241/2 (6) Kose, Ravila v. - T. Võimula (1939).

²⁴⁸ ERA II 167,345/6 (42) Tallinn - T. Võimula (1937).

Naljand 10

Mees pihtinud papile, et ta kassiga lubamatut ühendust pidanud. Papp pole mehele seda pattu andeks andnud. Mees viis rubla lauale. Papp andestanud. Teinekord mees sama pattu pihtima. Kümne rubla eest papp andestanud. Kolmas kord mees sama pihtimusega. Papp vihaselt vastu: „Sa valetad. Sinu tegu pole võimalik. Ma proovisin, kuid kass küünistas.“ Mees muianud: „Mina ajan kassi enne saapasäärde.“²⁴⁹

²⁴⁹ ERA II 74, 197/8 (2) Tartu - Oskar Sild (1933/34).

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina Ken Ird

(isikukood: 38701252717)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose

„Sodoomiajuhtumid varauusaegses Eestis Pärnu maakohtu materjalide põhjal“,
mille juhendaja on professor Mati Laur,

- 1.1.reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
 - 1.2.üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.
2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
 3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus 10. mail 2013